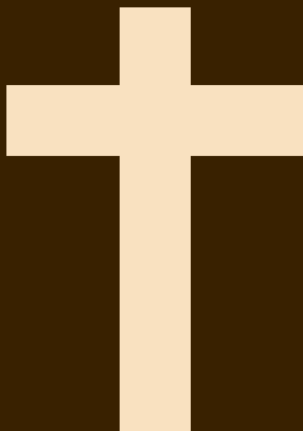

Mum Language NT
Portions

Portions of the New Testament in the Mum language of Papua
New Guinea

Mum Language NT Portions
Portions of the New Testament in the Mum language of
Papua New Guinea
Nupela Testamen long tokples Mum long Niugini

copyright © 2017 Pioneer Bible Translators

Language: Mum

Contributor: Pioneer Bible Translators

This translation is made available to you under the terms of the Creative Commons Attribution-No Derivatives license 4.0.

You may share and redistribute this Bible translation or extracts from it in any format, provided that:

You include the above copyright and source information.

You do not make any derivative works that change any of the actual words or punctuation of the Scriptures.

Pictures included with Scriptures and other documents on this site are licensed just for use with those Scriptures and documents. For other uses, please contact the respective copyright owners.

2022-06-21

PDF generated using Haiola and XeLaTeX on 21 Feb 2024 from source files dated 29 Jan 2022
7921ee34-eb00-5a55-a3a2-0a742ba419e2

Contents

Matyu	1
-----------------	---

Kuyu Avi Matyu Yihimbivirami Kuyu kasiram

Kuyu avi Matyu yihimbivirami niñandihin, angwimiki arikita arikita hañindu kimangima angwimiki, Jisas piri niñi kiyihi muhimimuhim vana yivurahamirim ambavarami. Angwimiki kaniñandihin kimangimañi Maria Jisasin kavuhi muhimimuhim vana yivurahamirim, nanga Jisasin yivutatamahu kimuta savayi kita anga yahamirata, nuñandi hatin mitata Gotindu pihuyi yahumirim ambavarami.

Aru vana mu Matyu isihuramiriman vata andimiha, nimata. Kuha Got siritimbuta ambami maña Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahamirim angwimiki atinduyi yihimbiviramu. Got kru mumingar simbitin pata Israel hatin anga miñimandi vata siritimbumi. Nanga angwimiki kaniñandihin Jisasirim kru kandihamanda nima vata isihuramirimandi. Matyundu angwimiki kaniñi kuyu sambu muhimimuhim vana Jisas andimirim isihuramami. Kamata kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañinñ ambavaramu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Matyu 1.22-23, 2.4-6, 2.14-15, 2.23, 4.13-16, 8.16-17, 12.15-21, 13.34-35, 21.2-5, 21.16, 26.24, 26.31, 26.54, 27.6-10yi ngamara.

Aru vana mu angwimiki Matyuyi ambami ha Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Jisasindu simbirayi Got krunavundi sihanangandu aru miku yivurahiriman vata andimi. Kamata krunavundi sihananga nuñandi vana taya miñahandamu vata piri kindi.

Matyundu angwimikiyi, kuyu kutanguta arikita arikita minzataya Jisas ambavarami. Kuyu kimangima ha Matyu 5—7yi kiyi. Kandihani Jisas apu muyi yahuta, krunavundin Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 10yi kiyi. Kuyu kandihani, Jisas nuñandi simbirasara hañinñirim muhimimuhim vana andindi pirivisa muvumuvu uta nuñandi kuyu krunavundin ambavaramu vata ambami.

Kuyu kuta muha Matyu 13yi, Jisas tih kuyu Gotindu tiwiyi kiyihiyi vanarim krunavundin isihuramata ambavarami. Ara kuyu kuta muha Matyu 18yi, Jisas krunavundi nuñandi simbirasara sikwi kiyihiyirim ambavarami. Kuyu kuta muha Matyu 24—25yi, Jisas muhimimuhim vana imbihivi hañi yivurahirimandirim ambavarami.

Angwimiki kaniñandihin, kru nuhaya sikwi yihimbivirami vava kuyu mangiyi. Hara angwimiki ni, nimata niñbi miñami. Kuyu avi Matyu yihimbivirami. Matyurim nimata indarimitandu. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñarasimi. Kuyu kaniñandihin Matyu 9.9-13yi kiyi.

Jisas piri niñi yahami

(Sapta 1.1—4.16)

*Jisas Krai niñuñingitakiñandu niñbi
(Luk 3.23-38)*

¹ Niñandihin Jisas Krai niñuñingitakiñandu kuyu. Jisas nu Devit niñuñing. Devit nu Abraham niñuñing. ² Abraham Aisak niñuva. Aisak Jekop niñuva. Juda niñusinava nanga niñuranava niñuva Jekop. ³ Peres nanga Sera niñuva Juda, nuriñandi niñum Tamar. Peres Hesron niñuva, Hesron Ram niñuva. ⁴ Ram Aminadap niñuva, Aminadap Nason

niņuva, Nason Salmon niņuva. ⁵ Salmon Boas niņuva, Boas niņum Rahap. Boas Obet niņuva, Obet niņum Rut. Obet Jesi niņuva. ⁶ Jesi, aru miku Devit niņuva. Devit Solomon niņuva. Solomon niņum Batseba, Batseba Uria kindahu. ⁷ Solomon Rehoboam niņuva, Rehoboam Abiya niņuva, Abiya Asap niņuva. ⁸ Asap Jehosafat niņuva, Jehosafat Jehoram niņuva, Jehoram Usia niņuva. ⁹ Usia Jotam niņuva, Jotam Ahas niņuva, Ahas Hesekia niņuva. ¹⁰ Hesekia Manase niņuva, Manase Emon niņuva, Emon Josaiia niņuva. ¹¹ Josaiia Jehoiakim nanga niņuranava niņuva. Kandihirivi hañi Babilon hati pata Israel sangga kurihata, Israel hatin miņata uta Babilon tamahu simbira tikatika miņamu. ¹² Babilon kita simbira tikatika miņamu hiriviyi Jehoiakim Sealtielin kavumi. Sealtiel Serubabel niņuva. ¹³ Serubabel Abiut niņuva, Abiut Eliakim niņuva, Eliakim Asor niņuva. ¹⁴ Asor Sadok niņuva, Sadok Akim niņuva, Akim Eliut niņuva. ¹⁵ Eliut Eleasar niņuva, Eleasar Matan niņuva, Matan Jepok niņuva. ¹⁶ Jepok, Josep niņuva, Maria nimuņa. Maria Jisasiņ kavuhi, Jisasiřim Kraiř vandu.* ¹⁷ Jisasiřu krunzapayindu kimanggima hama Abraham. Abrahamiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiytimbiiyi řiņi kavumu patavata Devitiiyi. Devitiiyi kita 14 krunzapa siwitimbiiytimbiiyi řiņi kavumu patavata Jehoiakim kuhirata tihi, miņata Babilon umu. Babilon uta simbira tikatika miņamu takuk hañi kita 14 krunzapa siwitimbiiytimbiiyi řiņi kavumu patavata Kraiř kuhirami.

Maria Jisasiř kavumi
(Luk 2.1-7)

¹⁸ Jias Kraiř yahami vana haņandihin nimata. Niņum Mariaņ, Josepirim miņaviihumu. Hara kihiri upi maņgarihimat kita tihi, Gotindu Maviřiņi mavindanguramahi mavinaņgandimi. ¹⁹ Nimuņa Josep, nu tititaya kiyiiyi miņga. Maria nanga kihiri upi maņgarihandu. Harim Maria kipi nangandihii ngata, krunavundindu tamingangimbaři piņguvaritinda Maria siwimanziwimanditima vata, aviřam hañi kita nuņ mitiriř indarimitami. ²⁰ Kamatiriřan vata indarimitata kiyimiyi, kiyiiyi karihata akwisihuyi. Aru niřandu kutikara hamaņ ngahi nuņ niřavami, Josep, Devit niņuiņgi ngana, řiņi mavi humbambu kiyi haņandihin Gotindu Maviřiņi mavindanguramahi kipi naņgandisimi. Harim Mariaņ uraurariř piņimandu. ²¹ Nu kru řiņi kaviriřandi. Nu tihi nuņandi krunavundi řamba vanavana andindu haņiņi sihiņgata nuriiņ nguramata aņga miņimandi. Harim nuņ řiņbi nguta Jias vamba amba, vami.*

²²⁻²³ Kru Gotindu kuyu miņata ambavaravara hama ambami, Ngamara, navundi muņambi kru nanga kihiri upi maņgarihatara kipi naņgandita, kru řiņi kaviriřandi. Kamati nuņandi řiņbi Emanuel virimandiyu, vami. Kaniiřavami kuyu niņandihin kandisikwisikwi yivurahi. Emanuel řiņbi kaniiřandihindu kuyu sapa ha niřata, Got ara nanga kiyi. ²⁴ Kamavahi Josep karihata yahamirata Aru niřandu kutikara ambami mařa Mariaņ urami. ²⁵ Hara Maria nanga kihiri upi maņgarihimat kiyiihi ututa Maria

1:6 2 Sml 12.24   **1:7** 1 Sto 3.10-16   **1:11** 2 Kin 24.14-15 nanga, 1 Sto 3.15 nanga, 2 Sto 36.10 nanga, Jer 27.20   **1:12** Esr 3.2   * **1:16** řiņbi Kraiř vava niņandihinindu kuyu sapa ha niřata, Kru, Got krunavundi nuņandiņ aņga miņimandi vata yihiramami vava řiņbi.   **1:18** Lu 1.27 nanga, 1.35   **1:19** Lo 24.1   **1:21** Lu 1.31 nanga, 2.21 nanga, Si 4.12 nanga, 13.23 nanga, 13.38

* **1:21** Hibru kuyuyi řiņbi Jias vava niņandihin Aru niřa krunavundiņ aņga miņamiņa vava kuyu mařa řandi. řiņbi Jias vava ni, Griķ kuyuyindu. Hibru kuyuyi Josua vandu.   **1:22-23** Ais 7.14   **1:25** Lu 2.7 nanga, 2.21

kru ñiñi ha kavuhi Josep ñimbi nguta Jisas, vami.

2

Kru indarimit avi nanga hañiniñ Jisasin ngirim payimu

1-2 Herot aru miku miñga kiyimi hiriviñi, Maria Jisasin pirivisa Judia pihu Betlehem kavumi.* Kamatihi indarimit avi nanga muvira ina yahayahavundu hañiniñ pata Jerusalem yivurahata nimavamba kitihumu, Ñiñi kihi Judandu aru miku yahami kandiha pambu kiyi. Nuñandi kiniki ina yahayaha nimbu kita ngata nuñandi ñimbi tihuyahirim pariñ, vamu. 3 Kamavahu aru miku Herot kuyu kandiha indarihira nuñandi mavi hambu avi mandimi. Jerusalemdu krunavundi ndahara sihananga nurinandi mavi hambu avi mandimi. 4 Kamata Herot yahata Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nanga Israelindu tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ ambahi pata tihuru nuriñ nimavamba kitihumi, Got krunavundiñ anga miñimandi vata yihiramami kru kandihamu pihu pañi nzikwi yivurahimandi, vami. 5 Kamavahi nimavamu, Pihu Betlehem, pirivisa Judia nduyi yivurahimandi. Kru Gotindu kuyu miñata ambavarava miñga kuyu nimata yihimbivirami. 6 Pihu Betlehem, krunzapa Judandu pirivisayi kindana. Krunzapa Judandu pirivisayi pihu aruru muvira hañiniñ ñimbi nanga. Nandahara ñimbi nanga. Nandi kru muminga aru miku miñga yivurahata Gotindu krunavundi Israel hatin karatamirimandi vamba yihimbivirami, vamu.

7 Kamavahu Herot kuyu kandiha indarita kru mumiñgan aviñam ambahi, uta kru indarimit avi ina yahayahavundu hañiniñ ambahi payimu. Payihu nuriñ nimavamba kitihumi, Pamata hiriviñi kiniki kandiha yivurahahi ngamara, vami. 8 Kamavata nuriñ ambami. Uta ñiñi kandiha avindamata puhiramangarata ngata, pata yanj ambitira yindahara uta nuñandi ñimbi tihuyahitin, vami. Kamavata simbihi Betlehem umu. 9-10 Aru miku Herot ambavarahi indarita mituta umu.* Uta kiniki ina yahayahavu kita ngamu siwi hañandihin ngata kinzihinzitimu. Kiniki kandiha kasiramata uhihi nuriñ sihindu umu. Uta tavi ñiñi kiyimi hañi kimba hambu kiyimi. 11 Kamata indihuta ñiñi ha nanga niñum Marian ngata tanda mikwimikwinita kipumika nurinandi ha piriyi tamahu miñguhi ñiñi hamandu ñimbi tihuyahamu. Kamata panangara ha miñavihirita muhimimuhim miñata payimu hañiniñ, gol, nanga sambangihivi maña him kirahu kinza avi yahandi him, nanga paura uviñginza avi yahandi hañandihin asihuramata Jisasin ngumu. 12 Kamatihi Got akwisihuyi nuriñ nimavami, Uta sihinda Herot kiyi hañi mayivurahamara, vami. Kamavahi mu hindiniñ nuriñandi pihuyi anga umu.

Josep tama Isip umu

13 Kru indarimit avi nanga hañiniñ uhuhu, Aru niñandu kutikara pata akwisihuyi Josepin nimavami, Herot ñiñi nimañ puhiravuhiraramata ngata yivutatamiriman vata anditihahi yahamirata ñiñi nanga niñuminiñ timbuta tivata Isip umara. Uta kita yandi kuyurim tavira, vami. 14 Kutikara hama kamavahi Josep yahata niñuminiñ nanga ñiñi hamañ timbuta Isip

2:1-2 Nam 24.17 * 2:1-2 Aru miku Herot pirivisa Judia nanga pirivisa muvira, Judia ariñi kindu hañiniñ nanga karatamarasimi. Herot aru miku miñga kiyimi. Hara Herot Romindu aru miku miñgandu tiwiñi kiyimi. Romindu aru mikurim Sisar varasimu. 2:6 Mai 5.2 nanga, Jo

7.42 * 2:9-10 Betlehem, Jerusalem ariñingindi, 8 kilomita taya. 2:11 Sng 72.10 nanga, Ais 60.6

kiviyi umu. ¹⁵ Kamata Isip kiyihuhu Herot kimumi. Kandi vana niḡandihinirim Aru nima, kru nuḡandi kuyu miḡata ambavaravara miḡaḡa ambahi, nimavami, Yandi kru ḡiḡi Isip kiyihi ambahin Isip mitata payi, vami. Kamataharim Aru nima ambami vana niḡandihin kandisikwisikwi yivurahami.

Aru miku Herot ambahi ḡiḡi muvira yivuhimumbiramu

¹⁶ Kru indarimit avi ina yahayahavundu haḡiḡiḡi uhuu, Herot yaḡ kuyisihirata mu hindiyi umu vata kitiri kiyimi. Kuha Herot kru indarimit avi ina yahayahavundu haḡiḡiḡi kitihuhi ambamu, Kiniki ḡgamariḡ ha arikinzimbi umiha, vamu. Kamataharim kru muviraḡ simbihi pihu Betlehem naḡa pihu makamaka ariḡariḡi kiyimuyi umu. Uta kru ḡiḡi taya arikinzimbi naḡa miḡgata haḡiḡiḡi yivuhimumbiramu. ¹⁷⁻¹⁸ Muhimimuhim vana kaniḡiḡiḡiḡiḡi Got ambahi, kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Jeremaia ambami, Pihu Rama, Resel niḡuḡiḡiḡiḡiḡiḡi ḡiḡisim kimumbiramu. Kamatiḡu ḡiḡi niḡuminava haḡiḡiḡi irihinzihi tamamu. Kamatiḡu krunavundi muḡiḡiḡiḡiḡi pata nurin miḡaḡiḡiḡiḡiḡiḡi maviḡam haḡi kiyimu vata andihura kambu maḡindarimu, vamba ambami haḡandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

Josep tama aḡa payimu

¹⁹ Josep Isipindu pirivisayi kiyihihi, Herot kimutatiḡi Aru nimandu kutikara hama Josepiḡ akwisihuyi yivurahami. ²⁰ Kamata Josepiḡ nimavami, ḡiḡi niḡaḡ yivutatamindaḡ vata andisimu haḡiḡiḡiḡi kimusimu. Harim yahamirata ḡiḡi ha naḡa niḡumiḡ timbuta pirivisa Israel aḡa umara, vami. ²¹ Kamavahi Josep yahata ḡiḡi ha naḡa niḡumiḡ urata pirivisa Israelirim aḡa umu. ²² Hara, Arkelaus niḡuva Herotindu upi miḡata pirivisa Judiandu aru miku miḡaḡ kiyi vahu Josep indarita kandihambu uhuhurim piḡitumi.* Hara Aru nima akwisihuyi Josepiḡ nandi indarimit ha kandi vamba ambami. Kamavahi yahata pirivisa Galili umu. ²³ Uta pihu Nasaret minzimu. Harim kuha kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara haḡiḡiḡiḡi ambamu, Kru nima pihu Nasaretindu miḡaḡ vamba ambirimandiyu, vamu haḡandihin, kandisikwisikwi yivurahami.

3

Jon krunavundiḡ kukuyi miḡaḡḡirundi hama kuyu ḡgumi

(Mak 1.2-8 naḡa, Luk 3.1-18 naḡa, Jon 1.19-28)

¹ Kandihivi haḡi Jon kukuyi miḡaḡḡiruhuru hama pirivisa Judio, kru maniman upivu umu. Uta krunavundiḡ nimavamba kuyu ḡgumi, ² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariḡiḡiḡi. Harim ḡamba vana vana ha mitata maviḡgimirumara, vami. ³ Got ambahi kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Aisaia Jonirim nimavami, Kru maniman upivu kru mumiḡa kuyu kimbaḡi nimavirimandi, Aru nimarim kwimbi siwitamata, kwimbisiki sukisirambi haḡiḡiḡi miḡasirivamara, vamba ambirimandi, vami. ⁴ Jonindu miḡwiri ha, kamel mirikwiyi

2:15 Hos 11.1   **2:17-18** Stt 35.19 naḡa, Jer 31.15   **2:20** Kis 4.19   **2:22** Ais 11.1 naḡa, 53.2 naḡa, Mk 1.24 naḡa, Lu 2.39 naḡa, Jo 1.45   * **2:22** Aru miku Herot kimutatiḡi, Rom hati nuḡandi pirivisa haḡiḡiḡi nuḡandi ḡiḡisimḡ tiḡguru. Kamatiḡu Arkelaus pirivisa Samaria naḡa Judiandu aru miku yivurahami. Kamata aru miku 10 simbi kiyimi.   **3:1** Mk 1.4 naḡa, 1.15 naḡa, Lu 3.2-3 naḡa, Jo 1.28   **3:2** Mt 4.17 naḡa, Mk 1.15   **3:3** Ais 40.3 naḡa, Mk 1.3 naḡa, Lu 1.76 naḡa, Jo 1.23   **3:4** 1 Sml 14.25-26 naḡa, Sek 13.4 naḡa, Mk 1.6

sivirimu. Kandihanandihin tamata anggi simbiyi yivumungundi. Anggi kandihanandihin memendu pisayi musa miŋamu. Jon kandihama űaűa sikwi maűandi. Kapirimativat nanĝa mimi mikwi taya űandi.*
 5 Kandihirivi haru Jerusalem hati, Judia hati nanĝa pirivisa kuku Jordan ariűi kirasimu haűinűi Jon kirasimiyi parasimu. 6 Kamatindi űamba vanavana andindu haűinűi ambavarahuhu nuriű Jon, Jordan kukuyi miŋangirundi. 7 Kamatihihi Farisi nanĝa Sadyusi muvira, utiriű ariű kukuyi miŋangirum vata payimu. Kamatihi nuriű ngata nimavami, Tau űambandu űiűi nari. Nariű nin ambahi Got nariűirim kitiri kita űamba hivi ngurimandi niűandihinirim tarahirimindaű vata andira. 8 Nari maviűgimiruriű nzikwi vataűgata, muhimimuhim vana anditira kru muűinűi ngamu. Kamata ambirimandiyu, Nuri maviűgimiruyu, vamba ambirimandiyu. 9 Nariűandi indarimitiyi, Abraham ariűandi aűiűgitak vamba maűindariramamara. Nariű yinda ambin, Got ambiti timba muűgimungi niűinűi nariűandi upi miűata Abraham niűuűiűgiűa yivurahahu. 10 Kahiri ha ahu tahiratahirarim kimita kiyi. Harim ahu sihananĝa kandi mandamandu haűinűi tahirandahira ahumirayi kavariűandiyu. 11 Yi nariű maviűgimirumarana vata kukuyi miŋangirundin. Hara kru sihindivu payimandi hama nariű Gotindu Maviűiűi nanĝa ahumirayi miŋangirumandi. Nuűandi tikatika ha aru sikwi, yandi tikatika taratvirandi. Yi avi miűanzikwi ma, harim nuűandi tandambisa ha maűgavuhin. 12 Nu wit taratara timba ha miűata payimandi. Kamata wit ha tarandara tihuyahititi pipirimbipiri ha muvu miűgaramiti avi haűinűi muvu miűgaramiti miűata nuűandi huyimandaviyi tamimandiyu. Kamata űambaűamba haűinűi ahutuvarandiyi kiririűmandi, vami.

*Jon Jisasiű kukuyi miűangirumi
(Mak 1.9-11 nanĝa, Luk 3.21-22)*

13 Kanditiwimi haűi Jisas pirivisa Galili mitata, Jon yaű kukuyi miűangirumandi vata kuku Jordan umi. 14 Hara Jon nuű karirahiriman vata nimavami, Na yaű kukuyi miűangirunanda avindihi. Mumindihi kimbinzinzi yi kini niűi pana, vami. 15 Kamavahira Jisas kimbi nuű ambami, Kindam, tihu yi ambin maűandaya andi. Nananĝa kanimata vana anditanda, Got avi vana sihananĝa andimara vata piri kindi haűinűi andimindaű, vami. Kamavahi Jon, Jisas ambami maűa andimi. 16 Kamavahi Jon, Jisasiű kukuyi miűangiruta mituhi yahami. Kamatihi ihunzihi haűinűi taruviűirihi, Jisas tihirata yahuta Gotindu Maviűiűi haűandihin ngahi kava umari maűa nu kiyimiyi miűgami. 17 Kamatihi Gotindu pihu nimbu kuyu samur muűandi nimavami, űiűi niűandihin yandi mavindamandin miűga. Yandi mavinimbu nuűirim kinziűinziti, vami.

* **3:4** Kru Gotindu kuyu miűata ambavarava hama Elaija mikwiri tamandama, űaűa űarasimi. Jon ndahara mikwiri siwimaűa tamandama űaűa siwimaűa űarasimi. Kuyu kaniűandihin 2 King 1.8 nanĝa, Malakai 4.5 nanĝa, Matyu 11.14 nanĝa, 17.10-13yi ngamara. **3:7** Mt 12.34 nanĝa, 23.33 nanĝa, Lu 3.7 nanĝa, Ro 5.9 nanĝa, 1 Te 1.10 **3:9** Jo 8.33 nanĝa, Si 13.26 nanĝa, Ro 2.28-29 nanĝa, 4.1 nanĝa, 4.11-12 nanĝa, 4.16 **3:10** Mt 7.19 nanĝa, Lu 13.6-9 nanĝa, Jo 15.6 **3:11** Ais 4.4 nanĝa, Mal 3.2 nanĝa, Jo 1.26-27 nanĝa, 1.33 nanĝa, Si 1.5 nanĝa, 2.3-4 nanĝa, 1 Ko 12.13 **3:12** Mal 3.3 nanĝa, 4.1 nanĝa, Mt 13.30 **3:16** Ais 11.2 nanĝa, Mk 1.10 nanĝa, Lu 3.22 nanĝa, Jo 1.32-33 **3:17** Stt 22.2 nanĝa, Sng 2.7 nanĝa, Ais 42.1 nanĝa, Mt 12.18 nanĝa, 17.5 nanĝa, Mk 1.11 nanĝa, Lu 9.35 nanĝa, Jo 12.28 nanĝa, 2 Pi 1.17

4

*Satan Jisasij miŋamingiriman vata andimi
(Mak 1.12-13 naŋga, Luk 4.1-13)*

¹ Kandidiwimi hañi Gotindu Maviñinji Jisasij, pirivisa kru maniman upivu nuŋ Satan miŋamingirimandi vata timbuta umi. ² Kamatihi Jisas 40 hivi itihañata inayi kiviŋi mañimat aviharim kiyimi. ³ Kamatihi Satan pata Jisasirim nimavami, Kandi na Gotindu Ñiŋitingata timba muŋgimungji niŋinij ambina mavatimba yivurahamu, vami. ⁴ Kamavahira Jisas nuŋ nimavami, Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu nimata kiŋi, krunavundi ñañayi taya mangindu. Hara Gotindu kuyu miŋata maviñi tamata miŋa tikatikatihana handa siha kiyihana, vami. ⁵ Kamavahi Satan Jisasij timbuta Gotindu pihu aru Jerusalem uta, Gotiŋ kirañinguhu tavi hañindu upiyindu tapa kimbandikatikayi tamami. ⁶ Kamata Satan yahata Jisasij nimavami, Gotindu aŋgwimikiŋi ambami, Got nuŋandi kutikara hañinij simbiti pata kumandamata naŋ miŋahandata kavuta urimandiyu. Kamatu timba muyiputak ndahara nandi tanda ha mandarandirimandi, vamba ambami. Harim na Gotindu Ñiŋitingata, kumbitihuta miŋgu, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nimavami, Hara Gotindu aŋgwimikiŋi kuyu nimata ndahara kiŋi. Got nandi Aru nimandu tikatkarim mañiŋa miŋga, vami. ⁸ Jisas kamavahi, sihinda Satan nuŋ timbuta apu kimbandikatikayi yahumi. Kamata nuŋ piri niñindu pirivisa sihananga tikatika hañinij, naŋga nuriŋandi muhimimuhim avivi kiyimi hañinij isihuramami. ⁹ Kamata Jisasij nimavami, Tanda mikwimikwinita yandi ñimbi tihuyaha. Kamatina naŋ muhimimuhim kaniŋinij iŋguriman, vami. ¹⁰ Satan kamavahi Jisas nuŋ nimavami, Satan, mikitamata uhu. Gotindu aŋgwimikiŋi nimavami, Got nandi Aru nimandu tiwiŋi taya kiñi. Kamata nuŋandi ñimbi tihuyahata, nuŋandi simbira taya miŋa, vami. ¹¹ Jisas kamavahi Satan mitata uhihi Gotindu kutikara hañinij pata nuŋ ŋguramamu.

*Jisas nuŋandi kimangima simbira Galili miŋami
(Mak 1.14-15 naŋga, Luk 4.14-15)*

¹² Jisas, Joniŋ miŋata kru ñamba vana andihu tamandu upiŋi tamasiyu vahu, kuyuhinzi indarita pirivisa Galili umi. ¹³ Kamata pihu Nasaret mitata pihu Kaperneam umi. Pihu Kaperneam kandiha indu Galilindu tiwiŋi kiyimi. Krunzapa Sebulun naŋga krunzapa Naptalindu pirivisiŋi kiyimi.* ¹⁴⁻¹⁶ Kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miŋata ambavar-avara Aisaia ambami, Krunzapa Sebulunindu pirivisa naŋga krunzapa Naptalindu pirivisa kandiha kwimbivat aru añaŋingukuyirim uhuhu tiwiŋi kindi. Pirivisa kandiha kuku Jordan timukari pirivisa Galili kindi. Pirivisa Galili kandihañi krunavundi sambu muvundumuvundu niŋinij kindu. Krunavundi kiviŋingwiŋi kuyu hañinij siña ngayu. Nanga krunavundi kimuhimurim piŋjituta kiviŋingwiŋi kuyu hañinij, nuriŋirim

4:1 Mk 1.12-13 naŋga, Lu 4.1-13 naŋga, Hi 2.18 naŋga, 4.15   **4:2** Kis 34.28 naŋga, 1 Kin 19.8
4:3 Jo 6.30-31   **4:4** Lo 8.3   **4:6** Sng 91.11-12 naŋga, Jo 7.3-4   **4:7** Lo 6.16   **4:10** Lo 6.13 naŋga, 10.20 naŋga, Jos 24.14   **4:11** Hi 1.6 naŋga, 1.14   **4:12** Mt 14.3 naŋga, Mk 1.14 naŋga, 6.17 naŋga, Lu 3.19-20 naŋga, Jo 4.43   **4:13** Jo 2.12   * **4:13** Kuha Israel hatindu krunzapa arikita, krunzapa Sebulun naŋga krunzapa Naptali, indu Galili ariñi minzimu. Hara Jisas kiyimi hiriviyi nuriŋandi pirivisa hanandihin pirivisa Galili kiyimi.   **4:14-16** Ais 9.1-2 naŋga, 42.7 naŋga, Lu 2.32

siña yivurahi, vamba Aisaia ambami. Jisas uta kandihambu kindanginda kuyu nguhi, Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas kuyu avi ambavarata kandi miñavindamami

(Sapta 4.17—9.34)

Jisas asa miñandu ñiniñ arikita arikita vatiñ uraramami

(Mak 1.16-20 nanğa, Luk 5.1-11)

¹⁷ Kandihirivi hañu nda kita Jisas kimangima simbira miñata krunavundiñ nimavamba ambavarami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha ariñi payi. Harim ñamba vanavana andindara hañiniñ mitata maviñgimirumara, vami. ¹⁸ Jisas indu Galili tiviñindiviñi ndaya umi. Uta kru niñusi niñurañ ngahi nuriñandi kamahayi ha indu hañi kavarata kiyimu. Niñusi Saimon, mu ñimbi hambu Pita, niñura Andru. Arikimbat asa simbira timbahirisirim miñandu ñiniñ. ¹⁹ Kamata arikimbatirim Jisas uraramata nimavami, Avayimara, pata yi nanğa kinditira asa miñandara maña nariñ krunavundiñ miñamiñarim ambaramitiñ ngamara, vami. ²⁰ Kamavahi arikimbat sariwayiñandi nuriñandi kamahayi hañiniñ mitata Jisas nanğa umu. ²¹ Kamata Jisas uhandata, niñusi niñura, Sebedindu ñiñisim, Jems nanğa Joniñ ngami. Nuriñandi kamahayi hañiniñ kundirahu sivirita kupik himba hañi, niñuva Sebedi nin kiyimu. Kamatiñuhu Jisas pata arikimbatiniñ uraramami. ²² Kamatihi sikwi nda nuriñandi kupik ha nanğa niñuvañ mitata arikimbat Jisas nanğa umu.

Jisas kuyu ambavarata kandi miñavindamami

(Luk 6.17-19)

²³ Jisas pirivisa Galilindu muvumuvu kindami. Kamatiñdi nuriñandi Got nanğa kuyundavaravara taviyi indihundiñ krunavundiñ ambaramandi. Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi ambavarambara, muhimimuhim kandi nanğa muhimimuhim andiñi krunavundiñdu kwirandi ñambatimi hañiniñ miñavindamami. ²⁴ Kamatihi nuñambirim pirivisa Siriandu sihananğa ambavarata mitumu. Kamataharim krunavundiñ kru sihananğa muhimimuhim kandi nuriñ pisingarahi kañinda aru kavumu hañiniñ, sundi ñamba nanğa hañiniñ, kru kandi andiñi miñgata yivuta nananğarahu kuma tanda tikatikatiñdi hañiniñ, nanğa punzi kimuhimu hañiniñ Jisas kiyimiyi timbuta payimu. Kamatiñu sundi ñamba hañiniñ piñguvarambara, kandi nanğa hañiniñ miñavindamami. ²⁵ Kamatihi krunavundiñ sambu pirivisa Galili hati, pirivisa Dekapolis hati, pihu Jerusalem hati, pirivisa Judia hati, nanğa pirivisa kuku Jordan timukari hati ndahara nu nanğa kindandu.

5

Jisas apuyi kita kuyu ngumi

¹ Jisas ngahi krunavundiñ sambu payihu, apuvu yahumi. Kamata miñzihi, nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi payimu.*

Jisas krunavundiñ kinziñzitiñi vanarim ambami

(Luk 6.20-23)

4:17 Mt 3.2 nanğa, 10.7 nanğa, Mk 1.14-15   **4:19** Mt 13.47 nanğa, Lu 5.1-11   **4:20** Mt 19.27 nanğa, Mk 10.28 nanğa, Lu 18.28   **4:23** Mt 9.35 nanğa, Mk 1.39 nanğa, Lu 4.15 nanğa, 4.44 nanğa, Si 10.38   **4:24** Mk 6.55   **4:25** Mk 3.7-8   * **5:1** Juda hatindu vanayi, kru mirimba nanğa hama krunavundiñ ambaramirim minizita kuyu ngundi. Matyu 13.2, 24.3 nanğa Luk 4.20yi ndahara ngamara.

² Jisas nuḡandi simbirasaraḡ ambaramata ambami,* ³ Krunavundindu maviñiḡi tikatika mandihḡi Gotiḡ ndaya tihiraramandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ⁴ Krunavundi irihingukuyi kuyu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ Got miḡaḡiḡariti maviñamihḡi kiyimandiyu. ⁵ Krunavundi nuriḡandi ñimbi tanguhu miḡgundi haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ Got pirivisa niḡandihin sihanaḡa ḡgurimandi. ⁶ Krunavundi avihatihḡi naḡa kukumitandihḡi andindu maña avi vana anditirim piritamandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ Got ḡguramiti avi vana taya andirimandiyu. ⁷ Krunavundi muḡiniḡ ḡgata sihisihitita ḡguramandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuriḡ ndahara Got sihisihitita ḡguramirimandi. ⁸ Krunavundi Gotindu avi vanarimindaya indarimitandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Nuri Gotiḡ ḡḡimandiyu. ⁹ Krunavundi kuyumiḡguta kurihahu, timu miḡa tamu miḡata miḡasirivandu haḡiniḡ kinzihinzitimu. Kandihaniḡiriḡim Got yandi ḡniḡisim, virimandi. ¹⁰ Krunavundi avi vana anditu, muḡiniḡ nuriḡ kañinda ḡgutu kinzihinzitimu. Nuri Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ¹¹ Kamata nariḡ ḡgitu yandi ḡḡiḡiñi kitira, nariḡ kuyu ñamba ḡguta, nariḡ ñamba taḡguta kuyusiḡiringuyu ihivaritu ndahara kinzihinzitimara. ¹² Kandihamata musa anditu ndahara aru kinzihinzitimara. Muhimimuhim avihimiḡim nariḡambirim Gotindu pihuyi kiyi. Kru Gotindu kuyu miḡata ambavaravara Gotindu haḡiniḡ kasiramata umu haḡiniḡiriḡim ndahara sihwimaña musa nda andimu, vami.

*Nari aḡak naḡa siña maña
(Mak 9.50 naḡa, Luk 14.34-35)*

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari piri niñindu aḡak maña, hara aḡak kandiha sinza yiwariti pamatiriḡ sihinda sinzandirimandi. Kandihamata aḡak haḡandihinindu simbirā maḡindi. Harim kru taḡgusiḡiti taḡguyiwiyiwitihu. ¹⁴ Siwimañanzihḡi nari piri niñindu siña maña. Harim nimata nimbu indarimara, pihu aru muḡandihin apuhitiyi kindi haḡandihin manzipiruhi. ¹⁵ Naḡa umbiḡuḡi simuviramata siḡgiyi mandariḡuḡahu. Sikwitaya pina himbañi tamahu siñandihḡi sihanaḡa kru tavi humbañi kindu haḡiniḡ siñayi kindu. ¹⁶ Kamataharim siña maña kita, krunavundindu tamiḡaḡi avi vana andimara. Kamatira avi vanavana andirimandira haḡiniḡ ḡḡimandiyu. Kamata nariḡandi nava nuḡandi pihuyi kiyi hamandu ñimbi tihuyahirimandiyu, vami.

* **5:2** Matyu 4.23-25yi naḡa, 9.35yi Jisas arikinzimbira miḡami. Krunavundiḡ ambaramarama simbirā, kuzata muha muhimimuhim kandi miḡavindamatama simbirā. Matyu 5yi kita uta 7yi Jisas kuyu sambḡi Gotindu tiwiyi kiyihiyiriḡim krunavundiḡ ambavarami. Matyu 8yi kita uta 9yi krunavundi kandi naḡa haḡiniḡ Jisas miḡavindamami. Matyundu aḡgwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiḡgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kuta kimangima ha Matyu 5yi kita uta 7yi kiyi. Jisas kuyu kaniḡandihin apuyi kita ambavarami. **5:3** Sḡ 51.17 naḡa, Ais 57.15 naḡa, Lu 6.20 **5:4** Ais 61.2 naḡa, Lu 6.21 naḡa, Sk 7.17 **5:5** Sḡ 37.11 naḡa, Ais 29.19 **5:6** Ais 55.1-2 naḡa, 65.13 **5:7** Je 2.13 **5:8** Sḡ 15.2 naḡa, 24.3-4 naḡa, 51.10 naḡa, 73.1 naḡa, 1 Ko 13.12 naḡa, Hi 12.14 naḡa, 1 Jo 3.2-3 **5:9** Mt 5.45 naḡa, Lu 6.35 naḡa, Ro 14.19 **5:10** 2 Ko 4.17 naḡa, 2 Ti 2.12 naḡa, Hi 12.4 naḡa, 1 Pi 3.14 **5:11** Lu 6.22 naḡa, Je 1.2 naḡa, 1 Pi 4.14 **5:12** 2 Sto 36.16 naḡa, Lu 6.23 naḡa, Si 5.41 naḡa, 7.52 naḡa, 1 Te 2.15 naḡa, Hi 11.32-38 naḡa, Je 5.10 naḡa, 1 Pi 4.13 **5:13** Mk 9.50 naḡa, Lu 14.34-35 **5:14** Snd 4.18 naḡa, Jo 8.12 naḡa, 9.5 naḡa, Fl 2.15 **5:15** Mk 4.21 naḡa, Lu 8.16 naḡa, 11.33 **5:16** Jo 15.8 naḡa, 1 Ko 14.25 naḡa, Ef 5.8-9 naḡa, 1 Pi 2.12

Gotindu tikatika kuyurim Jisas ambavarami

¹⁷ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim tikatika kuyu nannga kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara hanjiniñindu kuyu minasingundirim payimi vamba manjandarimitamara. Yi nuriñandi kuyu ha anditin kandisikwisikwi yivuraham vata payimin. ¹⁸ Yi nariñ kandi ambin, ihumbisa nannga pirivisa ni singundirimandi. Hara kuyu musimbiri Gotindu tikatika kuyuyi kindi ndahara manzingundirimandi. Yihisuksirambi nannga munzi suksimbiri, Gotindu tikatika kuyuyi yihimbiviramu hanjiniñ ndahara sihanannga kiyimandiyu. Kituhifu taya ihumbisa nannga pirivisa singundirimandi hivi ha yivurahimandi. Gotindu tikatika kuyu kanimata taya kitihiti muhimimuhim yivurahata mitirimandi. ¹⁹ Kru mumingga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda tamahubirata, munjiniñirim yi andin maña andimara viti andirimandiyu. Kandiamata hama Gotindu tiwiyi kiyimandi. Hara ñimbi maniman mingga kiyimandi. Kru mumingga Gotindu tikatika kuyu mu simbiririm nda indarimitata andirimandi. Kamata yi andin maña andimara vata ambaramiti munjiniñ andirimandiyu. Kru kandiamata hama Gotindu tiwiyi ñimbi aru nannga mingga kiyimandi. ²⁰ Yi nariñ ambin, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nannga hanjiniñ nannga, Farisi Got piritamandi vana andindu. Narindahara Got piritamandi vana andimara. Kamatira nariñandi vana ha, Gotindu tikatika kuyundu mirimba nannga hanjiniñ nannga, Farisindu vana hanjiniñ tarativiram. Kandiamata vana manjandirimandira ha, Gotindu tiwiyi manjguyimandira, vami.

Jisas ngatingirutingiru vanarim ambami (Luk 12.57-59)

²¹ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesiñ ambahi, nariñandi nañingitakiñan ambami. Krunavundiñ mayivutatamamara. Krunavundiñ yivutatamirimandi hama ngatingirutingiru hamandu taminggañi tanguramirimandi, vamba ambami. ²² Hara yi nariñ nimavin, kru mumingga niñusi vaha mana niñura nannga kuyu minggurimandi hama, ngatingirutingiru hamandu taminggañi tanguramirimandi. Ara kru mumingga niñusi vaha mana niñurañ mikatihirimandi hama, kru Juda hatindu kuyu minasirivandu hanjiniñindu taminggañi tanguramirimandi. Siwimaña ndaya kru mumingga yahata kru muminggarim na kwiniñkwinini mingga virimandi hama ahutuvarandi heliyi urimandi. ²³⁻²⁴ Na Gotiñ kirañingurim, kirañinguhu pinayirim uta, indarimitina nasi vaha mana nara nannga vaha nandi pimi vana kitingata, kirañinguhu him ha kirañinguhu pina arihañi tama. Kamata anga pata pimi ha minasirivina avinditi, uta Gotiñ kirañingu. ²⁵ Sihwimaña nda, kru mumingga nañ ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirim timbuta urimandi. Kamati kwimbisi uhuu nu nannga kuyu minasiriva. Kamata mandimana ha, nañ kru kandihama kru ngatingirutingiru hamandu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nañ kandihama ahutambundu kuma himbañi tamirimandi. Kamati nañ ahutambu kru ñamba vana andihu tamandu upiyi tamirimandi. ²⁶ Yi nañ kandi ambin, kru ñamba vana andihu tamandu upi hafi kiñingifiñ timbahiris ambirimandiyu mañamaña mut maminjata, tapirañi mambindihirimana, vami.

Jisas kru nannga navundi minjavingirivigiri vanarim ambami

5:17 Ro 3.31 nannga, 10.4 nannga, Ga 3.24   **5:18** Lu 16.17 nannga, 21.33   **5:19** Je 2.10   **5:20** Ro 9.31 nannga, 10.3   **5:21** Kis 20.13 nannga, 21.12 nannga, Wkp 24.17 nannga, Lo 5.17   **5:22** Je 1.19 nannga, 1 Jo 3.15   **5:23-24** Mt 8.4 nannga, 18.15-20 nannga, 23.19 nannga, Mk 11.25 nannga, 1 Ti 2.8 nannga, 1 Pi 3.8   **5:25** Mt 6.14-15 nannga, 18.34-35

²⁷ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Kru navundi nanğa nari navundi miñavingirivirimirara. Navundi kru nanğa nari kru miñavingirivirimirara, vamba ambami. ²⁸ Hara yi nariñ nimaviriman, kru muminga navundi muñambin ngata niñambirim ñamba hinzihi indarita mavindamandi hama, navundi miñavingirivirigiri vana andindi. ²⁹ Nandi tamiñga kuma kandi samba hambundu piñgirivirigiramiti ñamba vana anditañgata, ivita kavara. Kamata tamiñgangirisi tamu nanğandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara tamiñgangirisi timu mañivita kavara ñamba vana andirimana ha nandi kwirandimbat ha, sihananğa Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ³⁰ Siwimañanda, nandi kuma kandiha piñgirivirigiramiti ñamba vana anditañgata pitita kavara. Kamata kuma tamu nanğandaya kiñi. Kamata ñamba vana mañandirimana. Kamatina nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi mangavarimandi. Ara kuma timu mambitita kavara ñamba vana andirimana ha, nandi kwirandimbat ha sihananğa Got ahutuvarandi heliyi kavaramandi, vami.

*Jisas kru navundin piñguvaravara vanarim ambavarami
(Matyu 19.9 nanğa, Mak 10.11-12 nanğa, Luk 16.18)*

³¹ Jisas sihinda nimavami, Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Kru muminga nimburiñ piñguvarim anğwimiki yihimbivirata nimburiñ nguta nuñ piñguvarimandi, vamba ambami. ³² Hara yi nariñ ambin, kru muminga, nimburiñ sañinanğa piñguvarimandi. Kru mamiñavingirindi. Kamati uta kru mumingañ yawirimandi. Kandihamata vana andita, Gotindu tamiñgañi navundi kru miñavingirivirigiri ñambi andindi maña andirimandi. Kamati kru uta yawirimandi hama ndahara Gotindu tamiñgañi, kru navundin miñavingirivirigiri miñga andindi maña andirimandi, vami.

Kuyusihirata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara

³³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narijandi nañingitakiñan ambami, Muhim vana andirim kuyusihirata narijandi kuyu ha tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Kandisikwisikwi kuma yawi vatangata, Aru nimandu tamiñgañi ambirimandira maña andimara, vamba ambami. ³⁴ Hara yi nariñ nimaviriman, kuyu munda tikatikatiramata kandisikwisikwi kuma yawi vata mañambamara. Narijandi kuyu tikatikatiramata ihumbisa vata ndahara mañambamara. Ihumbisa ha Gotindu minziminzi maka tihi. ³⁵ Narijandi kuyu tikatikatiramata piri vata ndahara mañambamara. Piri niñandihin Gotindu tanda tamatama upi tihi. Narijandi kuyu tikatikatiramata Jerusalem vata mañambamara. Jerusalem pihu aru Got aru miku tikatika nanğa nimandu tihi. ³⁶ Narijandi miku mini ha nariñambi anditira kitiri yivurahata suñi yivurahata mandih. Harim narijandi kuyu tikatikatiramata miku vata mañambamara. ³⁷ Nari

5:27 Kis 20.14 nanğa, Lo 5.18   **5:28** 2 Sml 11.2 nanğa, Snd 6.25 nanğa, 2 Pi 2.14   **5:29** Mt 18.9 nanğa, Mk 9.47 nanğa, 1 Ko 9.27 nanğa, Kl 3.5   **5:30** Mt 18.8 nanğa, Mk 9.43   **5:31** Lo 24.1-4 nanğa, Jer 3.1 nanğa, Mt 19.7 nanğa, Mk 10.4   **5:32** Mt 19.9 nanğa, Mk 10.11-12 nanğa, Lu 16.18 nanğa, Ro 7.3 nanğa, 1 Ko 7.10-11   **5:33** Kis 20.7 nanğa, Wkp 19.12 nanğa, Nam 30.2 nanğa, Lo 23.21   **5:34** Ais 66.1 nanğa, Mt 23.22 nanğa, Si 7.49 nanğa, Je 5.12   **5:35** Sng 48.2 nanğa, Ais 66.1   **5:37** Kl 4.6 nanğa, Je 5.12

kandi nannga maningga ndaya vamaru. Kuyu muvira narinandi kuyu tikatikiramata ambirimandira haninin, kaninin Satanindu kuyu, vami.

Kimbingimbi vana manjandimara

(Luk 6.29-30)

³⁸ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi nanngitakiñan ambami, Kru mumingga, mumingandu tamingga minasipiriti ngata kimbi ndahara nuñandi tamingga handahara minasipiram. Siwimañanzihii kru mumingga, mumingandu mikahiris ha yivukuviti ngata, kimbi ndahara nuñandi mikahiris ha yivukuvim, vamba ambami. ³⁹ Hara yi narin nimaviriman, kru nan namba vana anditi ndahara, kimbi manjandi. Kru mumingga ñunji nandi ha timu yivuvanditi ngata kimiruramina tamu ndahara yivum. ⁴⁰ Sihwimaña nda kru mumingga nan kru ngatingirutingiru hanininindu kumanjingimbanii tamata nandi mikwiri ha minjiti ngata, nandi mikwiri kuta ha nannga ngu. ⁴¹ Sihinda kru mumingga yandi maku ni kavuta uta ambirimandi mikwi hanu itivata siwimañangirivi utara tama. ⁴² Kru mumingga nambirim muhimirim kitihuta yan ngu vitingata sikwitaya ngu. Nannga kru mumingga nandi muhim nda minjata muhivira kimbi ngutin viti ndahara mirimiri mandii. Kimbi muvira ngu vata manamba. Sikwitaya ngu, vami.

Narinandi miku haninin maviñi tamamara

(Luk 6.27-28 nannga, 6.32-36)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Nari ngandara. Got Mosesin ambahi, narinandi nanngitakiñan ambami. Nari krunavundi narinandi pihuyindu minjata maviñi tamamara. Kamata narinandi miku haninin tikitikimara, vamba ambami. ⁴⁴ Hara yi narin nimavin, Kru miku tamandara haninin minjata maviñi tamamara. Kamata Got nannga kuyundavaritira, kru narin namba vana andindu haninin Got avindamam. ⁴⁵ Kamatirimandira handa narinandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu ñinji kiyimandira. Nu ina nuñandi andihii kru namba ninin nannga avininjirim nannga yahandi. Nannga andihii kuku kru tititaya kiyihii, nannga titi mangiyihii nininirim nannga minjandi. ⁴⁶ Kru gavaman ndamarim timbahiris minjamina haninin, kru nurin minjata maviñi tamandu haninin ndaya maviñi tamandu. Harim nari, nuri andindu maña kru narin minjata maviñi tamandu haninin ndaya minjata maviñi tamirimandira ha, narin Got muhim manjurimandi. ⁴⁷ Kru Gotin manjandu haninin nurinandi ninusi ninuran ndaya avingivi ngundu. Harim nari, nuri andindu maña manjandimara. Kru muñinin ndahara avingivi ngumara. Kamata nurin tarativirata avi vana sikwi andirimandira. ⁴⁸ Narinandi Nava nuñandi pihuyi avinzi kwi kindi. Harim narindahara nu maña avinzi kwi kiyimara, vami.

6

Jisas kru muñinin nguramarama vanarim ambavarami

¹ Jisas sihinda nimavami, Tamingga nannga kindamara. Narinandi

5:38 Kis 21.24 nannga, Wkp 24.20 nannga, Lo 19.21 **5:39** Wkp 19.18 nannga, Ais 50.6 nannga, Lu 6.29 nannga, Jo 18.22-23 nannga, Ro 12.17-19 nannga, 1 Ko 6.7 nannga, 1 Pi 3.9 **5:40** 1 Ko 6.7 **5:42** Lo 15.8-10 nannga, Lu 6.30 nannga, 6.35 **5:43** Lo 23.6 nannga, Sng 41.10 **5:44** Kis 23.4-5 nannga, Lu 23.34 nannga, Si 7.60 nannga, Ro 12.14 nannga, 12.20 nannga, 1 Ko 4.12-13 nannga, 1 Pi 2.23 **5:45** Jop 25.3 nannga, Ef 5.1 **5:48** Wkp 11.44 nannga, 19.2 nannga, Lo 18.13 nannga, Lu 6.36 nannga, Kl 1.28 nannga, 1 Pi 1.15-16 **6:1** Mt 6.5 nannga, 6.16 nannga, 23.5

avi vana ha krunavundindu taminggambañi anditira manggamu. Kandihamatirimandira ha nariñandi Nava nuñandi pihuyi kiyi hamandu muhimimuhim mamiñmandira. ² Kru movira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata kru mumingganj simbihu Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindimbatiyi kaur timihiruta kasiramata undi. Kamatihihikru kuyusihirandu hañiniñ sihindi undu. Kamata kru kandihaniñ krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris ngundu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñindundu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ³ Krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ timbahiris nguta, kru muñiniñ mañamba. ⁴ Kamataharim sihisihisimbira andirimandira hañandihin sipiruta kiyimandi. Kamatira, Nava muhimimuhim sipirusipiru him ngandi hama, nu taya nariñ muhimimuhim ngurimandi, vami.

Jisas Got nanga kuyundavaravara vanarim ambami
(Luk 11.2-4)

⁵ Jisas sihinda ambami, Kru movira krunavundiñ kuyusihiritiriñ ariñandi ñimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata Got nanga kuyundavaravara taviyi nanga kindi hingiriñi tanguramandu. Kamata krunavundi ngimandiyu vata Got nanga kuyundavarambara kuyu pingirivipingirim piritamandu. Harim nuri andindu maña nari mañandimara. Nariñ yi kandi ambin, kru kandihaniñindundu ñimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ⁶ Nandi Nava nu sipirusipiru upiyi kindi. Harim nu nanga kuyundavarim nandi karihariha upiyi indihuta kindihariha yihita nu nanga kuyundavara. Kamatina ndahara nandi kuyu ha indarita nari muhimimuhim ngurimandi. ⁷ Krunavundi muvundumuvundu niñiñ, Got ariñandi kuyu indarimandi vata Got nanga kuyundavarata kuyu pingirindu. Harim nariñandi Nava Got nanga kuyundavarim, krunavundi muvundumuvundu kuyundavarata kuyu pingirindu maña kuyu mambingirimara. ⁸ Nariñandi Nava Gotiñ muhimirim nda ambirim kwisi mikatikumbirahara ndahara ngandi. Kamataharim nuri andindu maña mañandimara. ⁹ Indarimara, nimavamba kuyundavaramara, Ariñandi yavandak nandi pihuyi kina, nandi ñimbi avinzikwisikwi. ¹⁰ Krunavundi tihu nanga muyivindahara nandi tiwiyi kiyimu. Nandi pihuyi kindu hañiniñ na piritamandana vana taya miñahandandu. Krunavundi piri niñi ndahara na piritamandana vana taya miñahandamu. ¹¹ Kamata musi hivirim ariñ ñaña ngu. ¹² Ariñ kru muñiniñ ñamba vana andihu nuriñ kuñgi kuyivandariñ maña, ara nañ ñamba vana andindariñ hañandihinindu kuñgi kuyiva. ¹³ Na mitina ariñ Satan ñamba vana anditirim miñamingitima. Ara ñamba vana andirimitiriñ ariñ nguramina ñamba vana mañandim, vamba ambamara, vami. ¹⁴⁻¹⁵ Kamavata nuriñ ambami, Krunavundi muñiniñ ñamba vana anditu nuriñ kuñgi manguyivirimandira ha, nariñandi Nava

6:3 Mt 25.37-40   **6:4** Mt 6.6 nanga, 6.18   **6:5** Mt 23.5 nanga, Mk 11.25 nanga, Lu 18.10-14

6:6 2 Kin 4.33 nanga, Mt 6.4 nanga, 6.18   **6:7** 1 Kin 18.26-29 nanga, Ais 1.15   **6:8** Mt 6.32

6:9 Lu 11.2-4   **6:10** Sng 103.19-21 nanga, Mt 7.21 nanga, 26.39 nanga, 26.42 nanga, Lu 11.2 nanga, 22.42 nanga, Si 21.14   **6:12** Mt 6.14-15 nanga, 18.21-35   **6:13** Mt 26.41 nanga, Lu 22.40 nanga, 22.46 nanga, Jo 17.15 nanga, 1 Ko 10.13 nanga, 2 Te 3.3 nanga, 2 Ti 4.18 nanga, Je 1.13 nanga, 2 Pi 2.9

6:14-15 Mt 18.35 nanga, Mk 11.25-26 nanga, Ef 4.32 nanga, Kl 3.13 nanga, Je 2.13

nuḡandi pihuyi kiyi hama ndahara nariḡ kuḡgi maḡguyivirimandi. Hara krunavundiḡ kuḡgi kuyivirimandira ha, nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kiyi hama ndahara nariḡ kuḡgi kuyivirimandi, vami.

Jisas ḡaḡa itihaḡaḡa vanarim ambami

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Kru muvira krunavundiḡ kuyusihiritiriḡ ariḡandi ḡimbi tihuyahirimandiyu vata andindu. Kamata krunavundirim niḡiniḡ ḡaḡa itihaḡata kindayu virimandiyu vata kru kandihariḡiḡ kipumika ḡambayi tihirandu. Hara nari ḡaḡa itihaḡata ḡgata kru niḡiniḡ andindu maḡa kipumika ḡambayi mandiharamara. Nariḡ yi kandi ambin, kru kandihariḡiḡiḡ andu ḡimbi krunavundi tihuyahirimandiyu. Hara Got mandihuyahirimandi. ¹⁷ Hara nari ḡaḡa itihaḡata ḡgata, nariḡandi kipumika ha ḡimburiḡara. Kamata kwirandiyi taḡgusiḡarahu kinza avi yivurahandi ḡim mikuvu taḡgusiḡarata ḡaḡa maḡitihaiḡata kindimaḡandimara. ¹⁸ Kandihamatira krunavundi nariḡambirim niḡiniḡ ḡaḡa maḡitihaiḡayu, vamba ambirimandiyu. Hara ḡaḡa itihaḡandara ha, nariḡandi Nava ḡgandi. Nu maḡḡiyamaḡḡiya muḡimimuhim sipiruta kiyihiyi ḡim ḡgandi. Kamatira Nava nariḡ muḡimimuhim kimbi ḡgurimandi, vami.

Avihimḡḡim yivutihiruramarama vana

(Luk 12.33-34)

¹⁹ Jisas sihinda ambami, Nariḡandi muḡimimuhim avihimḡḡim maḡamaḡa piri niḡi mayivumḡḡumara. Piri niḡi akativatati taviḡandu. Kamatihini ḡaḡḡwi yivuta muḡimimuhim ḡambatindu. Kru kipa naḡa hariḡiḡ ndahara tapa yivuvirihuta kipa maḡandu. ²⁰ Hara nariḡandi muḡimimuhim avivi hariḡiḡiḡ Gotindu pihuyi yivumḡḡumara. Gotindu pihuyi akativatati mandavihandi. Kamatihini ḡaḡḡwi mayivundi. Kru kipa naḡa hariḡiḡiḡ ndahara tapa yivuvirihuta kipa mamaḡandu. ²¹ Nariḡandi muḡimimuhim avivi kiyimandi upi haḡi, nariḡandi indarimit handahara upi kandihaiḡi ndaya kiyimandi, vami.

Tamaḡa niḡandihin kwirandimbatindu siḡa

(Luk 11.34-36)

²² Jisas sihinda ambami, Tamaḡa niḡandihin kwirandimbat niḡandihinindu siḡa, tamaḡa nandi avindaya kiyimandi ha nandi kwirandi hambu ndahara siḡanaḡa siḡanzaḡinzaḡ ndirimandi. ²³ Hara tamaḡa nandi ha ḡambatirimandi ha, nandi kwirandi ha siḡanaḡa kivimḡḡwitiḡimandi. Kamataharim siḡa nandi kwirandi humba hambu kiyimandi ha kivimḡḡwiti, kivimḡḡwi kandiḡa arutiḡimandi, vami.

Maḡḡiya maḡandaya arikimbatindu tiwiyi maḡḡiyihi

(Luk 16.13)

²⁴ Jisas sihinda ambami, Simbirakara maḡḡiya maḡandaya, aru miku arikimbatindu tiwiyi maḡḡiyihi. Muhamaḡ maḡata mavifiḡi tamata, muhamaḡ kutivu mandamahi. Naḡa arikimbatindu kuyu maḡindarihi. Kamataharim nari Gotindu tiwiyi, naḡa timbahirisindu tiwiyi maḡḡiyihara, vami.

Jisas muḡimimuhimirim indarihitiḡititi vanarim ambami

(Luk 12.22-31)

²⁵ Jisas sihinda nimavami, Kamataharim yi nariŋ ambin, nariŋandi kwirandi ha ŋaŋa naŋga mikwiriŋ taratvirandi. Harim indarihithita mum ŋata, mum kuvirimindaŋ. Kamata mikwiri paŋundu kwirandi yivupihavimindaŋ vamba maŋandarimara. ²⁶ Nari kava niŋiniŋ ŋgamara. Nuri ŋaŋa maŋgurindu. Naŋga nuri ŋaŋa kayivata tavayi mandamandu. Hara nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kandi hama ŋguhihi ŋandu. Harim nari kavaŋi taratvirandara. ²⁷ Kru kira haŋindu muvat miŋga piri niŋi sihinda muhivivi simbiri avinzirisirivi kiyihiyi vanarim indarimitandi. Hara nuŋandi indarimit kandiha anditi arumari hirivi kiyihi vaha. Maniŋga nzikwisikwi. ²⁸ Kamataharim mumirim mikwiririm indarihithitindara. Sumi niŋiniŋ ŋgamara, nuri simbira tikatika mamindaŋ. Naŋga nuri mikwiri manzivirindu. ²⁹ Hara yi nariŋ ambin, kuha aru miku Solomon mikwiri avivi tamandi. Hara sumi niŋiniŋ Solomonindu mikwiri avivi kandihaniniŋ taratvirandu. ³⁰ Musi tipanzimasima niŋiniŋ kuyu. Hara amu kru tavihavarata ahumira aruyi kavari mandiyu. Tipa kanimata niŋiniŋ Got nuriŋ kanzi miŋyahuramandi. Kamataharim nimata nambu ŋgamara. Got nariŋ ndahara kanzi miŋyahuramirimandi. Nari kru indarimaŋgaramaŋgara vana sukisimbiri naŋga niŋiŋ. ³¹ Kamataharim indarihithita nimavata maŋambamara. Mum ŋata mum kuvirimindaŋ. Naŋga muhiŋiyi kwirandi yivupihavimindaŋ vata maŋambamara. ³² Gotiŋ maŋgandu haŋiniŋ muhiŋimuhim kaniŋiniŋ sihananŋga ŋgimindaŋ vata puhirandu. Hara nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama, muhiŋimuhimirim kirivitindara haŋiniŋ ŋgandi. ³³ Hara kimaŋgima him andirimandira ha nimata. Nari Gotindu tiwiyi taya kiyihiyirim indarimara. Kamata avi vana taya miŋahandamara. Kamatira nariŋ muhiŋimuhim kandihaniniŋ ndahara ŋgurimandi. ³⁴ Kamataharim muhiŋimuhim vana amu yivurahirimandirim maŋindarimitamara. Pimi amundu haŋandihin amu hivindu. Pimi musindu haŋandihin musu hivindu, vami.

7

Kru muŋiniŋindu vanarim maŋgatiŋgirumara (Luk 6:37-38 naŋga, 6:41-42)

¹ Jisas sihinda ambami, Nari kru muŋiniŋindu vana ŋgata ŋgatiŋgiruta ndaŋiniŋ ŋamba niŋiŋ vata maŋambamara. Kamavitira nariŋ Got sihwimaŋa musa andirimandi. ² Nari kru muŋiniŋ ŋgatiŋgirundara maŋa, Got ndahara nariŋ ŋgatiŋgurimandi. Kamata nuriŋ muhiŋimuhim musa andara maŋa, nariŋ ndahara kimbiniŋ andirimandi. ³ Mumindihiniŋ nasindu tamiŋga haŋi ayiwirsi sukuyipu ha ŋgata ambandana. Hara nandi tamiŋga haŋi ahusiŋga aru haŋandihinirim maŋindarindana. ⁴ Nandi tamiŋga haŋi ahusiŋga ha kithiti, mumirim yasi nandi tamiŋga haŋi ayiwirsi ha tihuyikiritini vamba ambirimana. ⁵ Na kuyusihirimbihipiha miŋga. Ati ahusiŋga nandi tamiŋgaŋi ha wisa miŋata kavara. Kamata tihiramaŋgarata sihinda nasindu tamiŋga haŋi ayiwirisuyipu kiyimandi haŋandihin ŋgamaŋgarata tihuyikira. ⁶ Muhiŋimuhim Gotirim yihiramandu haŋiniŋ miŋgata upiriŋ maŋumara. Nariŋ

6:25 Sng 55.22 naŋga, Fl 4.6 naŋga, 1 Ti 6.6-8 naŋga, Hi 13.5 naŋga, 1 Pi 5.7 **6:26** Jop 38.41 naŋga, Sng 147.9 naŋga, Mt 10.29-31 naŋga, Lu 12.6-7 naŋga, 12.24 **6:29** 1 Kin 10.4-7 naŋga, 2 Sto 9.3-6 **6:32** Mt 6.8 **6:33** 1 Kin 3.13-14 naŋga, Sng 37.4 naŋga, 37.25 naŋga, Ro 14.17 **6:34** Kis 16.4 naŋga, 16.19 naŋga, Mt 6.11 **7:1** Lu 6.37 naŋga, Ro 2.1 naŋga, 1 Ko 4.3-5 naŋga, Je 4.11-12 **7:2** Mk 4.24 **7:3** Lu 6.41-42 **7:6** Mt 10.14

annga kimiruramata situmandihi. Nannga narijandi minza avivi hanjiniŋ sambarim manŋavaramara. Kamatiranda tandayi taya tanŋuminiŋgutumandihi, vami.

Kitihuta miŋimana
(Luk 11.9-13)

⁷ Jisas sihinda ambami, Got nannga kuyundavarata nuŋ kitiwitira nariŋ muhimimuhim nŋgurimandi. Kamata muhimimuhim puhiravuhiraramata nŋgimandira. Kamata tavi kindiŋari yivuyivuramitira nariŋambirim Got kindiŋari pihirimandi. ⁸ Harim kru Gotiŋ kitiundu hanjiniŋ muhimimuhim miŋandu. Kamata muhimimuhirim puhiravuhiraramandu hanjiniŋ nŋandu. Nannga tavi kindiŋari yivuyivuramandu hanjiniŋirim Got kindiŋariha pihirindi. ⁹ Kira niŋindu muvat miŋgandu niŋi, niŋuvaŋ mavatimbarim kitiwiti niŋuva nuŋ timba nŋuhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹⁰ Nannga nuŋandi niŋi niŋuvaŋ asarim kitiwiti tau nŋuhi vaha. Maniŋganzikwi. ¹¹ Niŋuvanin nari niŋamba vana sambi andara. Hara nariŋandi niŋisimiŋ avihimiŋgim nŋgurim mavindamandara. Kamataharim nŋamara. Nariŋandi Nava nuŋandi pihuyi kiyi hama nannga kuyundavaritira, muhimimuhim avihimiŋgim nŋgurim kinzihinzitirimandi. ¹² Muhimimuhim vana nariŋ kru muŋiniŋ andimu vata piri tamirimandira ha, sihwamaŋa musa kru muŋiniŋ ndahara andimara. Kanimata vana niŋandihin Gotindu tikatika kuyundu kuyu sapa. Nannga kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara hanjiniŋindu kuyuyindu kuyu sapa, vami.

Nari kindiŋari kinŋinayi indihumara
(Luk 13.24)

¹³ Jisas sihinda ambami, Nari kwimbisiki suksimbiri haŋi umara. Pihu yiwarayiwara haŋi uhuhundu kwimbi ha aru. Nannga pihu kandihaŋi uhuhu kwimbi ha pati. Harim krunavundi sambi kwimbi kandihaŋi undu. ¹⁴ Hara pihu sihanŋiyihiyindu kwimbisiki hanjandihin suksimbiri sikwi. Nannga kwimbisiki kandihaŋi uhuhurim aviri tamahana. Kamataharim krunavundi miŋgiyativat taya kwimbisiki kandiha nŋata kandihaŋi undu, vami.

Kuyusihiri nannga niŋiniŋirim tamiŋa nannga kindamara
(Luk 6.43-44 nannga, 13.25-27)

¹⁵ Jisas sihinda nimavami, Kru muvira kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara niŋiniŋ vamba ambirimandiyu. Harim tamiŋa nannga kindamara. Nuri kuyusihiranzira nariŋ kuyu avivi ambavarimandiyu. Hara nariŋandi indarimit hambu miŋawinikwinitirim andirimandiyu. Kandihamata hanjiniŋ upiri saŋara maŋa sipsip visa tariŋguramata ariŋi uta sipsip mu miŋahandimindanŋ vata andindu. ¹⁶ Nuri andirimandiyu musa ha nŋata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara niŋiniŋ vamba ambandu, vamba ambirimandira. Kru wain kiris miŋirim siki punzi nanngaŋi uta maminiŋandu, nannga kru ahu fik kiris miŋirim tipa sihivi nanngaŋi uta

7:7 Jer 29.13-14 nannga, Mk 11.24 nannga, Lu 11.9-10 nannga, Jo 14.13-14 nannga, 15.7 nannga, 15.16 nannga, 16.23-24 nannga, Je 1.5 nannga, 1 Jo 3.22 **7:8** Snd 8.17 nannga, Jer 29.12-13 nannga, Lu 11.10 nannga, Je 1.5 nannga, 1 Jo 3.22-23 nannga, 5.14-15 **7:9** Lu 11.11 **7:11** Lu 11.13 nannga, Je 1.17 **7:12** Mt 22.39-40 nannga, Lu 6.31 nannga, Ro 13.8-10 nannga, Ga 5.14 nannga, 1 Ti 1.5 **7:13** Lu 13.24 nannga, Jo 10.7-9 nannga, Si 14.22 **7:15** Ese 22.27 nannga, Mt 24.4 nannga, 24.24 nannga, Mk 13.22 nannga, Lu 6.26 nannga, Si 20.29 nannga, 2 Pi 2.1 nannga, 1 Jo 4.1 **7:16** Mt 7.20 nannga, 12.33 nannga, Lu 6.43-44 nannga, Ga 5.19-22 nannga, Je 3.12

mamiñandu. ¹⁷ Kamata maña sihanañga ahu avivi hañiniñ kandi avivi tamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi ñamba tamandu. ¹⁸ Ahu avi hañiniñ kandi ñamba mandamandu. Ahu ñamba hañiniñ kandi avi mandamandu. ¹⁹ Sihanañga ahu kandi avi mandamandu hañiniñ tahiravarandu. Kamata ahumirayi kavarahu tumbirundu. ²⁰ Kamataharim nuri andirimandiyu vana hambu taya ngata ambirimandira. Nuri kuyusihirata ara kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara ñiniñ vamba ambandu, vamba ambirimandira. ²¹ Krunavundi sambi sañinañga yan ambandu, Aru miñga, Aru miñga, vamba ambandu. Hara krunavundi kandihañiniñ Gotindu tiwiyi mañgiyimandiyu. Kru Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamandu kuyu taya miñahandirimandi hama, Yavandakindu tiwiyi kiyimandi. ²² Got kuyu miñasirivirimandi hivi hañi, krunavundi sambi yambirim nimavamba ambirimandiyu. Aru miñga nandi ñimbiyi ara Gotindu kuyu miñata ambavarandariñ. Nañga nandi ñimbiyi taya ara sudi ñamba piñguvarata muhimimuhim nzihi sihirandariñ, vamba ambirimandiyu. ²³ Kamavitu kandihihi hañi nurin yi kuyu kimbañi ambiriman. Yi nariñ mañgahandandin. Nari ñamba vana andindara. Harim yi kin niñi mikitamamara, vamba ambiriman, vami.

*Tavi arikita tihutihundu vana
(Luk 6.47-49)*

²⁴ Jisas sihinda ambami, Kru yandi kuyu indarita miñahandandi hama, kru indarimit avi nañga miñga nuñandi tavi timba himbañi tihundi maña miñga. ²⁵ Kumba kayivata miñguta timba parapara aru ha ngandi. Kamata timba himba hañi tavi tipi hañiniñ tararamandi. Kamataharim, kuku miñgata kukuwiri tañgundi, nañga wini tikatika pandi. Kamata miñañangirahi ndahara tavi kandiha mamiñgata yivundi. ²⁶ Hara kru yandi kuyu indarita mamiñahandandi hama, kru indarimit avi maniman miñga nuñandi tavi kasiyi tihundi maña miñga. ²⁷ Kamatihi wini pandi. Nañga kuku miñgandi. Kamata kukuwiri tañguta tavi ha miñañangirahi sikwitaya miñgata yivundi, vami. ²⁸⁻²⁹ Jisas kandi kuyu niñiniñ, tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ kuyu ngundu maña mangumi. Maniñga. Nurin kru ñimbi nañga hama kuyu ngumañandimi. Kamatihi krunavundiñ maviyahavarami.

8

*Jisas kru kandi lepra nañga miñgan miñavindamami
(Mak 1.40-44 nañga, Luk 5.12-14)*

¹ Jisas apu ha mitata miñguhi krunavundi sambu nu nañga umu.*
² Kamatihi kru kandi lepra nañga miñga Jisas kiyimiyi payimi. Kamata tanda mikwimikwinita ambami, Aru miñga. Nañ piriti nda

---

7:17 Jer 11.19   **7:18** Lu 6.43   **7:19** Mt 3.10 nañga, Lu 3.9 nañga, Jo 15.2 nañga, 15.6   **7:20** Mt 12.33   **7:21** Hos 8.2 nañga, Mt 21.31 nañga, Lu 6.46 nañga, Si 19.13 nañga, Ro 2.13 nañga, Je 1.22 nañga, 1.25   **7:22** 1 Ko 13.2   **7:23** Sng 6.8 nañga, Mt 10.33 nañga, 13.41-42 nañga, 25.12 nañga, 25.41 nañga, Lu 13.25-27 nañga, 2 Ti 2.19   **7:24** Lu 6.47-48   **7:28-29** Mk 1.22 nañga, Lu 4.32 nañga, Jo 7.46   * **8:1** Kuyu Matyu 5.2yi kiyiha ngamara.   **8:2** Mt 9.18 nañga, Mk 1.40-44 nañga, Lu 5.12-14 nañga, Si 10.25

yaŋ miŋjavindamina Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋaŋjirandihin, vami.*
³ Kamavahi Jisas kumandamata kru kandihamaŋ ambami, Yi pirikini. Harim na Gotindu tamiŋgaŋi himbaŋi ŋaŋjirandi, vami. Kamavahi sarirwayi ŋandi kandi lepra ha yiwarahi kru hama ŋaŋjirandimi.*
⁴ Kamata Jisas nuŋ karikarita ambami, Uta kru muminggaŋ naŋ yivurahi vana nirim maŋambavarahanda. Uta kwirandimbisa nandi ha Gotiŋ kiraŋiŋguhu hamaŋ isiŋhurama. Kamata Mosesindu tikatika kuyu miŋjahandata, Gotiŋ kiraŋiŋguhu him ŋgu. Kamatina Gotiŋ kiraŋiŋguhu hama kiraŋiŋgum. Kamatina kru muŋiŋiŋ ŋgata ambirimandiyu, Kandi lepra ha yiwari, vamba ambirimandiyu, vami.

Saŋganzarandu arumiku miŋga Jisasirim indarimaŋgarami
(Luk 7.1-10)

⁵ Jisas piŋu aru Kaperneam indihuhi Romindu 100 saŋganzarandu arumiku muhama pata Jisasin ambasihisihita nimavami, ⁶ Aru miŋga, yandi simbirakara hama kandikimuhi kuma tanda kimuramata uhi kaŋinda aru kavuta taviyi karihata kiyi, vami. ⁷ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Uta miŋjavindamitin avindirimandi, vami.* ⁸ Jisas kamavahi, saŋganzarandu arumiku hama ambami, Aru miŋga, yi avi miŋganziŋkwi ma, harim yandi taviyi maŋu. Hara, kuyu taya ambina simbirakara yandi hama avindimi. ⁹ Yi kanimavin ha nimata, yindahara kru ŋimbi nanga haŋiŋiŋ karatamahu nurinandi tiwiyi kindin. Yandi saŋganzara haŋiŋiŋ yandi tiwiyi kindu. Kamataharim muhamarim uhu vamba ambahin, undi. Paŋi vamba ambahin, pandi. Ara yandi simbirakaranaŋ uta kaŋgim simbira miŋa vamba ambahin, uta miŋjandi, vami. ¹⁰ Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarihi mavimbindirami. Kamata kru nu nanga kindamu haŋiŋiŋirim ambami, Nariŋ yi kandi ambin, Israel hatindu kru muvatiniŋ ŋgahin kru nimandu indarimaŋgaramaŋgara vana maŋa maŋgindi. ¹¹ Nariŋ yinda ambin, krunavundi sambu pirivisa ina yahayaha nanga ina miŋgumiŋguvu mitata pata, Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. Kamata Abraham, Aisak, Jepok nanga minzita ŋirimandiyu. ¹² Hara krunavundi kuha nuŋandi tiwiyi kiyihiyi haŋirim kiyimandiyu vata yihiramami haŋiŋiŋ, Got kavariŋi tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyimandiyu. Piŋu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha miŋa satipirimandiyu, vami. ¹³ Kamata Jisas saŋganzarandu arumiku hamaŋ ambami, Tihunda uhu. Unana indarimitana vana ha yivuraham, vami. Kamatihi kandihirivi haŋindaya saŋganzarandu aru miŋu hamandu simbirasara hama avindimi.

* **8:2** Juda hatindu tikatika kuyu ambami, Krunavundi kandi lepra nanga haŋiŋiŋ Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋi nanga ŋiniŋ kindu. Ara ŋgahi kandi lepra ha yiwarahi uta kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋ ŋgandu. Kamatihi kiraŋiŋguhu haŋiŋiŋ ŋgahu kandi lepra ha siŋgundihi ambandu, Krunavundi niŋiŋiŋ Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋaŋjira yivurahayu, vamba ambandu, vami. Wok Pris 13 nanga 14yi ŋgamara. * **8:3** Juda hatindu tikatika kuyu muha ambami, Kandi lepra nanga miŋgandu kwirandimbisayi timbusarata ndahara Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋindirimana, vami. Jisas kru kandihamandu kwirandi haŋi kuma tamami. Hara Jisas ŋiŋi mandimi. Kru hamaŋ miŋjavindamami. Kamatihi kandi lepra ha yiwarahi avindimi. **8:4** Wkp 14.1-32 nanga, Mt 9.30 nanga, Mk 5.43 nanga, 7.36 nanga, Lu 5.14 nanga, 17.14 **8:5** Jo 4.47 * **8:7** Juda hati Gotindu tamiŋgagimibaŋi ŋiŋjintiriŋiŋiŋ vata krunzapa muŋiŋiŋiŋdu taviyi maŋundu. Kandi kuyu niŋjandihin Simbirasara 10.28yi kiyiha ŋgimandira. Hara Jisas kuyu kandihanandihin miŋjata maviŋi mandamami. Yi Romindu kru hamandu taviyi urimani vata umi. **8:10** Mt 15.28 **8:11** Sng 107.3 nanga, Lu 13.29 **8:12** Mt 13.42 nanga, 21.43 nanga, 22.13 nanga, 25.30 nanga, Lu 13.28 nanga, 2 Pi 2.17 nanga, Ju 1.13

Jisas Pita nimburi niñumindakij miñavindamami
(Mak 1.29-31 naŋga, Luk 4.38-39)

¹⁴ Jisas Pitandu taviyi indihuta ngahi Pita nimburi niñumindaki kandikimuhu nuñandi kwirandi ha ahupimbi maña kiyihi, karihata kiyimi.
¹⁵ Kamatihi, Jisas kandihanjambindu kumañi miñasarahi sikwitaya avindimi. Kamata yahata Jisasirim ñaña siwitamami.

Jisas krunavundi sambu miñavindamami
(Mak 1.32-34 naŋga, Luk 4.40-41)

¹⁶ Kamata ina miñgurim andihitihi, krunavundi sambu sundi ñamba aringumu hañinij timbuhavuta Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi, sundi ñamba hañinij ambahi krunavundi kandihanjiniñ tihimitata umu. Kamata krunavundi sambu kandi naŋga hañinij miñavindamami.
¹⁷ Kanimata musa niñandihinirim, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami, Muhimimuhim kandi arinjanini, nuñambi miñata piñguvarimandi, vami. Kamataharim Got ambahi kuyu hañandihin Jisas andihi kandisikwisikwi yivurahami.

Jisas nuñandi vana miñahandahanda vanarim ambami
(Luk 9.57-60)

¹⁸ Jisas ngahi krunavundi sambu kiyimi hañi tihiruhu nuñandi simbirasarañ ambami, Nari naŋga indu timukari ndambu indiwimi, vami. ¹⁹ Kamavahi tikatika kuyundu mirimba naŋga muhama pata Jisasin nimavamba ambami, Ahusiki, na mupihu mupihuyi unandahara, yi nanaŋga urimani, vami. ²⁰ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Upiri sajarandu upi ha piñhumbañi kindi. Naŋga kava ndahara ñiñgi naŋga ñiniñ. Hara Krundu Niñi hamandu karihahariha upi nañgindi, vami. ²¹ Kamavahi simbirasara muhama Jisasin ambami, Aru miñga. Mitina uta yavandakiñ tunjiñi tamitin wisa, vami. ²² Kamavahi nuñ Jisas ambami, Kru kimuhimu hañinij nuriñambira tunjiñi tamamu. Pata yi naŋga kindi, vami.

Jisas ambahi winiñgasa aru siñgundimi
(Mak 4.36-41 naŋga, Luk 8.22-25)

²³ Kamata Jisas kupik hañi minzihi, nuñandi simbirasara hañinij ndahara minzita, umu. ²⁴ Uta indu piñinimbiriñ kiyihuhu, wini aru pata ihimbirahi kuku kupik hañi indihuramata miña siñgirim andimi. Kamatihira Jisas akwarihata kiyimi. ²⁵ Kamatihi Jisasin miñahimiruta ambamu, Aru miñga, kwimitirinimandihari arin ngurama, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas ambami, Nari kru indarimanjaramanagara vana sukisimbiri naŋga ñiniñ. Mumirim piñitura, vami. Kamavata yahata wini ha ambahimuhu wini ha siñgundihi, kuku sakiri handara mitami. ²⁷ Kamatihi indarihitihitita ambamu, Kru kanima pamata miñga. Harim wini nuñandi kuyu indarihi, kuku aviñam kiyi, vamu.

Sundi ñamba piñguvarami
(Mak 5.1-17 naŋga, Luk 8.26-37)

²⁸ Jisas uta indu Galili timukari, piñivisa piñu Gadara hati nduvu yivurahami. Kamatihi kru arikimbat sundi ñamba sambu aringumu hañinij, kru kimuhuhu tamandu upi virañi kita pata nuñ ngamu. Arikimbat kandihanjiniñ krunavundiñ yivuvandu. Harim kwimbi

kandihafi manjindandu. ²⁹ Arikimbat nimavamba avangaramu, Na Gotindu Niji, ariji mumindirimana. Got ariji pisingarimandi hivi ha kwisi. Hara ariji pisingarim pana, vamu. ³⁰ Sambanzivi sambi kutañimari kifijigiñi, ñata kiyimu. ³¹ Harim sundi ñamba hañiniñ Jisasij añangarata nimavamu, Ariji pingvarata ngata, mitina uta sambanzivi ndaniñindu kwirandi humbañi minguramim, vamu. ³² Kamavahu Jisas ambami, Umara, vami. Kamavahi sundi ñamba hañiniñ kru arikimbatij mitata uta sambanzivi hañiniñindu kwirandiñi indihuramamu. Kamatihu sambanzivi kandihaniñiñ sihananga tivaramata ñamba humba muyi mingumu. Minguta kuku ñata kimumbiramu. ³³ Kamatihu kru samba karatamandu hañiniñ ngata tivaramamu. Kamata pihu aru hañi yivurahata, krunavundiñ muhimimuhim yivurahamirim ambavaramu. Nanja, kru arikimbat sundi ñamba ariñgumu hañiniñ, Jisas sundi ñamba hañiniñ pingvarahi ngamurim ndahara ambavaramu. ³⁴ Kamatihu sihananga krunavundi pihu kandihafi ngati Jisas kiyimiñi payimu. Pata Jisasij, añangaragara ariñandi pirivisa niñandihin mitata uhu vamba ambamu.

9

Jisas kru kuma tanda kimumi minjan minjavindamami (Mak 2.1-12 nanja, Luk 5.17-26)

¹ Kamata Jisas kupik muhafi minzita indu timukari anja indihuta, nuñandi pihuyi yivurahami. ² Kamatihu kru muminga kuma tanda atinda kimumi minjan, pinayi kavuta pata Jisas kiyimi arihafi tamahu karihata kiyimi. Kamatihu Jisas ngahi kru hañiniñ nuñirim indarimangarahu ngata kandi nanja hamañ ambami, Yandi ñiji tikatika kifi. Ñamba vanavana andindana hañiniñ kuñji kuyivin, vami. ³ Kamavahi kru tikatika kuyundu mirimba nanja muvira yahata nuriñambi masamasa kuyundavarambara Jisasirim nimavamu, Kru nima Gotindu upi minjata kuyu kanimata ni ambi, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñandi indarimit hambu ngata nimavami, Mumindihi indarimit ñamba hañiniñ nariñandi mavifi kiyi. ⁵ Yi kru nimarim nandi ñamba vanavana hañiniñ kuñji kuyivin virim avirimandamahin. Nanja yahamirata kindavara virim ndahara avirimandamahin. ⁶ Nimata nimbu indarimara. Krundu Niji hama piri nifi nu ñimbi nanja minja. Kamataharim ñamba vanavanandu kuñji kuyivahi, vami. Kamavata Jisas kru kuma tanda kimuhimu hamañ tiharatuta ngata ambami, Yahamirata nandi pina ha minjata nandi taviyi uhu, vami. ⁷ Kamavahi kru hama yahamirata nuñandi taviyi umi. ⁸ Kamatihu, kruñ Got tikatika nanja ñimbi ngumihaha ngata pinjumu. Kamata krunavundi Gotindu ñimbi tihuyahamu.

Jisas Matyuñ uraramami (Mak 2.13-17 nanja, Luk 5.27-32)

⁹ Jisas uta kru muminga ngami. Nuñandi ñimbi Matyu. Gavaman ndamarim timbahiris minjandu taviyi minzita kiyimi. Kamatihu Jisas nuñ ambami, Na yi nanja pañi, vami. Kamavahi Matyu yahamirata nu nanja umi. ¹⁰ Kamata muhiviyi, Jisas nanja nuñandi simbirasara

8:29 Mk 1.24 nanja, Lu 4.34 nanja, 4.41 * **9:1** Kandihirivi hañi Jisasindu pihu ha, pihu aru Kaperneam. Matyu 4.13yi ngamara. **9:2** Mt 8.10 nanja, Mk 2.3-5 nanja, Lu 5.18-20 **9:4** Sng 94.11 nanja, Mt 12.25 nanja, Lu 6.8 nanja, 9.47 nanja, Jo 2.25 **9:5** Mk 2.5 nanja, 2.9 nanja, Lu 5.20 nanja, 7.48 **9:6** Jo 5.8 nanja, 17.2 **9:10** Lu 15.1-2

hanjiniŋ, Matyundu taviyi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa hanjiniŋ nanŋa, kru muvira ŋamba vanavana andindu hanjiniŋ nanŋa kihiri minzita ŋamu.* ¹¹ Kamatihu Farisi hanjiniŋ ŋgata, Jisasindu simbirasaraŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi kru gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa ndaŋiniŋ, nanŋa kru muvira ŋamba vanavana andindu ndaŋiniŋ, siwimaŋamasa ndamata nariŋandi ahusiki ndama nanŋa kihiri ŋandu, vamu.* ¹² Kamavahu Jisas indarita ambami, Kru kandi maniman hanjiniŋ uki kahahaha miŋga kindiyi maŋundu. Kru kandi nanŋa hanjiniŋ ndaya uki kahahaha miŋga kindiyi undu. ¹³ Got ambami, Nari yaŋ saŋinaŋga kiraŋiŋgundararim pirimandamandin. Hara muŋiniŋ sihingamara vata piritamamaŋgarandin, vamba ambami, vami. Kamavata Jisas sihinda ambami, Harim nari uta kuyu kaniŋandihiniŋim indarimitata ŋgamara. Yi tititaya kiyihiyi hanjiniŋ uraramirim mam-bayimin. Yi ŋamba vanavana andindu hanjiniŋ uraramirim payimin, vami.

Jisas ŋaŋa itihaŋaŋa vanarim ambavarami
(Mak 2.18-22 nanŋa, Luk 5.33-39)

¹⁴ Kanditiwimi haŋi Jonindu simbirasara hanjiniŋ pata Jisasiŋ kitihuta nimavamu, Mumindihi ara nanŋa Farisi ŋaŋa itihaŋahariŋ nandi simbirasara hanjiniŋ ŋaŋa maŋitihaŋandu, vamu. ¹⁵ Kamavahu Jisas ambami, Kru mumiŋga navundi uririm andindi. Kamata nuŋandi kru mindu hanjiniŋ nanŋa kiyihihini nuŋambirim indarihu mavindihi maŋirihandu. Kiyihandata kru muŋiniŋ kru kandihamaŋ timbuta muvu undu. Kamatihu nuŋandi kru mindu hanjiniŋ niŋambirim indarihu mavindihi ŋaŋa itihaŋandu. ¹⁶ Siwimaŋanda, kru mumiŋga mikwiri kiji siŋga miŋata, kwirandi yivupihavihavi atindu sihirasihira hum-baŋi yivuvihita manzivirindi. Kandihamata musa andita, kwirandi yivupihavihavi atindu ha ŋimburiŋdi. Kamatihu mikwiri kiji siŋga kumba yivuvihita siviŋdi haŋandihin uta sukuyiputindi. Kamata mikwiri kiji siŋga ha andihi kwirandi yivupihavihavi atindu ha sihirata kumba ha sihinda arutimaŋgarandi. ¹⁷ Kru mumiŋga wain kiji ŋandi meme visa atinduyi maŋgapirandi. Kamatihu meme visa ha pirihihi wain ha piriŋi maŋgaramandi. Kamatihu meme visa handahara ŋambatindi. Kamataharim wain kiji, meme visa kiyihiyi kapirandi. Kamatihu arikiŋgim avindaya kindu.*

ŋiŋi miŋahimiruta muŋambiŋ miŋavindamami
(Mak 5.22-43 nanŋa, Luk 8.41-56)

* **9:10** Angwimikiyi niŋandihin ninimbahandu taviyi sikwi ŋata kiyimuvu avindamata maŋambami. Kru sambu Matyundu taviyi vaha vamba indarimitamu. Kaniŋandihin Mak 2.15yi ŋgamara. Hara kru muvira Jisasiŋdu taviyi vamba indarimitamu. **9:11** Mt 11.19 nanŋa, Mk 2.16 nanŋa, Lu 5.30 nanŋa, 19.7 * **9:11** Farisi tikatika kuyu sambu miŋahandandu. Kamataharim nimata indarindu. Kru tikatika kuyu kaniŋiniŋ mamiŋahandandu hanjiniŋ ŋamba vana andindu. Kamataharim nuri Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi nanŋa kindu. Juda hati kru Rom hati nanŋa kindu hanjiniŋ Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi nanŋa kindu. Nanŋa Juda hati kru Romindu gavaman ndamarim timbahiris miŋandu hanjiniŋ ndahara Gotindu tamiŋgaŋgimbaŋi ŋiŋi nanŋa kindu. **9:12** Mk 2.17 nanŋa, Lu 5.31 **9:13** Hos 6.6 nanŋa, Mt 12.7 nanŋa, Mk 2.17 nanŋa, Lu 5.32 nanŋa, 1 Ti 1.15 **9:14** Lu 18.12 **9:15** Jo 3.29 * **9:17** Juda meme yivuta nuŋandi pisa ha miŋata siviŋihu meme visa ha uta kuku tihitihi vuŋgi aru maŋa yivurahahi wain kapirandi. Wain kiji meme visa kandihani tamata mitahu kutamari kita uta wain avindita akindindi. Kandihirivi haŋi wain ha kihata meme visa atindu paŋa haŋandihin anditi kundirahi.

18 Jisas Jonindu simbirasara haḡiniḡ ambavarahihi, aru miku mumuḡa pata Jisasindu tandanzapayi tanda mikwimikwinita ambami, Yandi navundi ha tihura kwimi. Hara pata uta miḡasarina anḡa yahamiram, vami. 19 Kamavahi Jisas yahamirata kru kandihama naḡa uhi, nuḡandi simbirasara haḡiniḡ ndahara nu naḡa kihiri umu. 20-21 Kamatihi navundi 12 simbi sikwi ḡaḡwi yivukuvita kindi ḡambi nuḡambi ambami, Nuḡandi mikwiri kuta niḡi ḡapiruvu kumandamata timbusarata ndahara avindiriman, vami. Kamavata Jisasindu kutivu arihaḡi pata kumandamata nuḡandi mikwiri kuta haḡi timbusarami. 22 Kamatihi Jisas kumiruramata ḡata nimavami, Yandi ḡiḡi tikatikata kiḡi. Na yanḡim indarimaḡarana harim avindi, vami. Kamavahi navundi haḡambi kandihirivi haḡi sikwitaya avindimi. 23 Kamatihi Jisas uta aru miku hamandu taviyi yivurahata ḡahi krunavundi kambirihata kiyimu. Kru haḡiniḡ piki timihuruhuhu, krunavundi pirindim aru tamata kiyimu. 24 Kamatihi Jisas nuriḡ ambami, Mikitamata umara. Navundiḡipu ni maḡgwimi. Saḡ karihata kiyi, vami. Kamavahi nuḡ irimindiḡimu. 25 Kamatihura nuriḡ piḡguvarahi tapiraḡi pindiḡamu. Kamata Jisas indihuta navundi ḡaḡira haḡambindu kuma haḡi miḡahandahi yahamirami. 26 Kandihamatimi haḡindu vana ha pirivisa kandihaiḡindu pihu mumuvuvu panzaḡarami.

Tamiḡa ḡumi arikimbatin miḡavindamami

27 Kamata Jisas kandi pihu ha mitata umi. Kamatihi tamiḡa ḡumi arikimbat Jisas uhihi siḡindi uta nimavamu, Devit niḡuḡiḡi, avinda vaha ariḡ siḡiḡahana, vamu.* 28 Kamavahu Jisas taviyi indihuhi, kru arikimbat tamiḡa ḡumi haḡiniḡ Jisas kiyimiyi payimu. Kamatihi nuriḡ kitihuta nimavami, Yi andiriman vana niḡandiḡinirim nari indarimaḡarara vaha, vami. Kamavahi arikimbat ambamu, Kandi Aru miḡa, ara indarimaḡarariḡ, vamu. 29 Kamavahu Jisas nuriḡandi tamiḡa haḡi miḡasarata ambami, Nari yambirim indarimaḡarara, harim ambara maḡa nariḡ yivuraham, vami. 30 Kamatihi arikimbatindu tamiḡa ha taruviḡirimi. Kamatihi Jisas arikimbatin tikatika kuyu ḡuta nimavami, Nimata musa andihin ḡara nirim uta muḡiniḡ maḡambavaramara, vami. 31 Hara arikimbat uta krunavundi pirivisa kandihaiḡi hatin Jisas avi vana andimi haḡandiḡinirim ambavaramu.

Maḡuyundavaravara miḡaḡ miḡavindamami

32 Kamata kru arikimbat uhuhu, krunavundi kru sundi ḡamba ariḡuḡi mika pimitiḡi maḡuyundavarandi hamaḡ, Jisas kiyimiyi timbuta payimu. 33 Kamatihi Jisas sundi ḡamba ha piḡguvarahi kuyundavarami. Kamatihi ḡata krunavundi sihananḡa indariḡitihitita ambamu, Kuha Israel pirivisayi mayivurahandi vana yivurahi, vamu. 34 Kamavahura Farisi ambamu, Nuḡ sundi ḡambandu aru miku hama tikatika ḡuḡi sundi ḡamba haḡiniḡ piḡguvarandi, vamu.

Jisas nuḡandi simbirasaraḡ simbira ḡumi

9:18 Mk 5.22 naḡa, Lu 8.41-42   9:20-21 Mt 14.36 naḡa, Mk 5.25 naḡa, Lu 8.43   9:24 Jo 11.11   9:27 Mt 15.22 naḡa, 20.29-34   * 9:27 Juda hati ḡandu, Kru Got krunavundi nuḡandiḡ aḡa miḡimandi vata yihiramami hama, Aru miku Devitindu krunzapayindu miḡa yivurahimandi, vandu. Tamiḡa ḡumi arikimbat Jisasirim nimata indarimaḡaramu, Kru kanimarim ndihi Israel hati taviramu, vamu. Kamataharim arikimbat Jisasiḡ ambamu, Devit niḡuḡiḡi, vamu.   9:29 Mt 8.13   9:30 Mt 8.4   9:32 Mt 12.22   9:33 Mk 2.12   9:34 Mt 10.25 naḡa, 12.24 naḡa, Mk 3.22 naḡa, Lu 11.15

(*Sapta 9.35—10.42*)

Jisas krunavundiŋ ŋgahi mavindimi

³⁵ Jisas pihu aruru naŋga pihu suksirambi sihanangayi kindami. Kamata krunavundiŋ Got naŋga kuyundavaravara tavihumba nurinandiŋ nuriŋ ambaramami. Kamatindi kuyu avivi Gotindu tiwiŋi kiyihiyirim ambavarami. Kamatindi kru muhimimuhim kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ³⁶ Kamata krunavundi sambu ŋgahi indarihu timindimindihi ŋamba sikwi kita sipsip kara manimani haŋiniŋ kindu maŋa kiyimu. Kamatihi nuŋ mavinzaŋinzaŋinidimi. ³⁷ Kamatihi Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ ambami, Kivayi ŋaŋa sambu minditi. Hara krunavundi ŋaŋa yivutihuramarama haŋiniŋ maŋgiyu. ³⁸ Kamataharim kiva niŋuva hama naŋga kuyundavarata kitihumara. Kamatira simbirasaraŋ simbiti uta nuŋandi ŋaŋa haŋiniŋ yivutihurumu, vami.

10

12 simbirasara haŋiniŋindu ŋimbi
(*Mak 3.13-19 naŋga, Luk 6.12-16*)

¹ Jisas nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ ambahi payihu ambami, Yi nariŋ yihiramamin. Harim uta sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvarata, krunavundi muhimimuhim kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamamara. ² Simbirasara kandihaniŋindu ŋimbi haŋiniŋ nimata, kimangima hama Saimon, mu ŋimbi nuŋandi Pita, muhama niŋura Andru. Naŋga Jems Sebedi ŋaniŋ naŋga niŋura Jon. ³ Muhama Filip, muhama Bartolomy, muhama Tomas, muhama Matyu. Kandihama nu gavaman ndamarim timbahiris miŋamiŋa miŋga. Muhama Jems, Alfius ŋaniŋ. Muhama Tadius. ⁴ Muhama Saimon, Selot vat miŋga, imbi hama Judas Iskariot. Kandihama Jisasiŋ kru ŋamba niŋiniŋindu kumaŋi tamirimandi. Kamati nuŋ ŋamba tanjurimandiyu.

Jisas 12 simbirasaraŋ simbira ŋgumi
(*Mak 6.7-13 naŋga, Luk 9.1-5*)

⁵ Jisas kru 12 vat kandihaniŋ simbita nimavami, Krunavundi muvundumuvundu kinduyi maŋumara. Samariandu pihu aruruyi ndahara maŋindihumara. ^{*} ⁶ Nari sipsip Israel hatindu atinda yiwaramu haŋiniŋ ndaya kinduyi umara. ⁷ Uta nimavamba ambavaramara, Gotindu tiwiŋi kiyihiyiha ariŋindi ha, vamba ambamara. ⁸ Uta kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamata, kru kimumu haŋiniŋ anditira anga yahamiramu. Kamata kru kandi lepra naŋga haŋiniŋ anditira ŋaŋaraŋgiyimu. Kamata sundi ŋamba haŋiniŋ piŋguvaramara. Nariŋ simbira miŋamiŋarim yihiramamin vana niŋandihin mut miŋata mamijara. Nari saŋ miŋara. Harim nari uta krunavundiŋ ŋguramata, mut miŋamiŋarim maŋambamara. ⁹ Nariŋandi paŋaŋgarayi gol, timbahiris silva, naŋga

9:35 Mt 4.23 naŋga, Mk 1.39 naŋga, Lu 4.44   **9:36** Nam 27.17 naŋga, 1 Kin 22.17 naŋga, 2 Sto 18.16 naŋga, Ese 34.5 naŋga, Sek 10.2 naŋga, Mt 14.14 naŋga, Mk 6.34   **9:37** Jo 4.35   **9:37** Lu 10.2   **10:1** Mt 9.35 naŋga, Mk 3.13-15 naŋga, 6.7 naŋga, Lu 9.1   **10:5** Si 13.46   ^{*} **10:5** Matyundu aŋgwimikiŋi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami haŋindu muhanda ni. Kuyu kaniŋandihin Matyu 10.5-42yi kiŋi. Jisasiŋdu simbirasara krunavundiŋ Gotindu kuyu ambavaririmitu nuriŋ muhimimuhim vana yivurahirimandirim ambami.   **10:6** Jer 50.6 naŋga, Mt 15.24   **10:7** Mt 3.2 naŋga, 4.17 naŋga, Lu 10.9-11   **10:7** Lu 10.4-12   **10:9** Lu 10.4

kopa kimbarita mañumara. ¹⁰ Urim, nariñandi paña, kwirandi yivupihavihavi arikita, tandambisa, nanğa makirutim mamiñamara. Kru simbira miñandi hamañ nuñandi ñaña ha ngundu. ¹¹ Pihu aru muyi vaha, mana suksimbiri muyi vaha indihuta, pihu kandihañi kru avinzikwisikwi nanğa tititaya kiyihiyi miñgan ngamara. Kamata kru kandihama nanğandaya kita uta pihu kandih mitamara. ¹² Tavi muyi indihuta ngata, krunavundi tavi kandihañindu niñinirim kuyu avivi nguta ambamara. Gotindu maviñam nari nanğa kiyim, vamba ambamara. ¹³ Kamatira tavi kandihañindu krunavundi nariñirim kinzikitunğata, nariñandi kuyu avi ha anditi maviñamiñi kiyimandiyu. Ara nariñirim kinzihinzi manditunğata, Gotiñ kitiwitira maviñamiñi kiyihiyi vana ha nuri nanğa mañgiyimandi. ¹⁴ Kamata kru muminğa nariñ tavi nuñandiyi timbuta mañutingata, nanğa nariñandi kuyu mañindaritingata, tavi vaha, mana pihu aru kandih mitata urim nariñandi tanda hañi ayiwirsi kiyimandi ha yivuvaramara. Kamatira kru pihu aru kandihañi ngati ngata ambirimandiyu, Ñamba vana andihariñ nimata vana ni andiyu vamba ambirimandiyu.* ¹⁵ Yi nariñ kandi ambin, Got krunavundiñ ngatinguriman vata yihiramami hiviyi hañi, krunavundi pihu kandihañi hati pimi kavirimandiyu. Kamatu Sodom nanğa Gomora hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Muhimimuhim pimi vanavana yivurahimandi
(Mak 13.9-13 nanğa, Luk 21.12-17)*

¹⁶ Jisas sihinda ambami, Ngara. Yi nariñ sipsip maña simbihin upiri sañara ñingini ura. Harim tau andindi maña andimara. Indarimañgaratara muhimimuhim vana ha andimara. Nanğa kava umari andindu maña andimara. Ñamba vanavana anditirim mañindarimara. ¹⁷ Kruñ ngamañgaramara. Nariñ kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñindu kumañi tamimandiyu. Kamata Got nanğa kuyundavaravara tavi nuriñandiyi nariñ piñgirawisirimandiyu. ¹⁸ Nari yandi simbirasara niñin. Harim nariñ gavaman ndama nanğa aru miku hañiniñ kiyuyi timbuta urimandiyu. Kamatu yandi kuyu avivi kru aruru hañiniñ nanğa krunavundi muvundumuvundu hañiniñ ndahara ambavaritira indarimandiyu. ¹⁹ Nariñ kru ngatingirutingiru hama kiyiyi timbuta urimandiyu. Kamatu ariñ ambitunğata mumvamba ambavarimindañ, vata mañindarihithitimara. Kanditiwimi hañi nariñandi indarimit hambu, Got nuñambi ambavarititi ambavarimandira. ²⁰ Kuyu ambavarimandira ha nariñambi mañambavarimandira. Nariñandi Navandu Maviñini nariñ indarimit nguti ambavarimandira. ²¹ Kru niñurañ vaha mana niñusiñ vaha ngatingiruta ambi tavi yivutatamirimandiyu. Siwimañanzihini nda niñuvanin yahata nuriñandi niñin andirimandiyu. Nuriñandi niñi hañiniñ ndahara niñum niñuvañ miku tamata, kru muñiniñ simbitu niñum niñuvañ yivutatamirimandiyu. ²² Nari yandi niñin. Harim nariñambirim sihananğa krunavundi kitiri niimandiyu. Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahiti, Got nuriñ anğa

10:10 Nam 18.31 nanğa, Lu 10.7 nanğa, 1 Ko 9.14 nanğa, 1 Ti 5.18 **10:12** Lu 10.5-6 **10:14** Si 18.6 * **10:14** Kuyu siwimaña Mak 6.11yi nanğa Simbirasara 13.51yi ngimandira. **10:15** Stt 19.24-28 nanğa, Mt 11.24 nanğa, Ju 1.7 **10:16** Lu 10.3 nanğa, Jo 10.12 nanğa, Si 20.29 nanğa, Ro 16.19 nanğa, 1 Ko 14.20 nanğa, Ef 5.15 **10:17** Mt 24.9 **10:17** Mk 13.9-11 nanğa, Lu 12.11-12 nanğa, 21.12-15 **10:18** Si 25.23 nanğa, 27.24 **10:19** Jo 14.26 nanğa, 1 Ko 2.4 **10:21** Mai 7.6 nanğa, Mt 10.35 nanğa, Lu 21.16 **10:22** Mt 24.9 nanğa, 24.13 nanğa, Mk 13.13 nanğa, Lu 21.17 nanğa, Jo 15.18-21

miñimandi. ²³ Krunavundi pihu muyindu hañiniñ nariñ ñamba vana anditũngata, tivaramata pihu muyi umara. Yi nariñ kandi ambin, simbira nariñandi Israelindu pihu makamaka mamituramitiratira, Krundu Ñiñi hama payimandi. ²⁴ Ñiñi nuñandi ahusikiñ mandarativirandi, nanga simbirakara hama nuñandi aru miku hamañ tarativirata kimbañi mangindi. ²⁵ Ñiñi nuñandi ahusiki maña yivurahimandi hama, kamatanda kiyim. Nanga simbirasara, nuñandi aru miku hama maña kiyimandi hama, kamatanda kiyim. Tavi niñuvarim Belsebul vamba ambandu. Harim ñiñisim tavi kandihañi kindu hañiniñ ñimbi ñamba sikwi ngumandiyu, vami.*

Kru Gotirimindaya piñitumu

(Luk 12.2-7)

²⁶ Jisas sihinda ambami, Nariñ kru kandihañiniñ ñamba vana andirimitu ndahara mambiñitumara. Muhimimuhim tariñguramata kindi hañiniñ mamañi yivurahimandi. Kamati kuyu tariñguramata kindi hañiniñ ndahara sihananga kru indarimandiyu. ²⁷ Nariñ kuyu kiviñi ambavaradin hañiniñ, inahimur ambavaramara. Ara kuyu siwiña indarimandira hañiniñ, uta tihirutihiru upiyi kuyu kimbañi ambavaritira krunavundi indarimu. ²⁸ Kru piri niñindurim mambiñitumara. Nariñandi kwirandimbatu ha yivutatamirimandiyu, hara nariñandi maviñiñi ha mayivutatamirimandiyu. Gotirimindaya piñitumara. Nu taya nariñandi kwirandi nanga maviñiñi ha pisingarata, ahutuvarandi heliyi kavaramandi. ²⁹ Nari ngandara, kava arikita sukisirambi kru tuki tamingañi mut miñandu. Hara nariñandi Nava kava suksirambi kandihañiniñ karatamañgarandi. Harim, kava kandihañindu muvat piriñi mamingatayivum vitiñgata, mamingata yivirimandi. ³⁰ Nanga, Got nariñandi miku mini niñiniñ minza minimini ngatangiñgata mitundi. ³¹ Nari Gotindu tamingañi aruñiniñ nzikwi kindara, kava sukisirambiñ tarativiramañgarandara. Kamataharim mambiñitumara, vami.

Ara Jisasindu ñiñgiñindu ñiñiñ vavarim siwimanziwima mandimi

(Luk 12.8-9)

³² Jisas sihinda ambami, Kru mumingga krunavundiñ nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiñgiñindu miñga vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandi vamba ambiriman. ³³ Ara kru mumingga krunavundiñ, nimavamba ambirimandi. Yi Jisasindu ñiñgiñindu miñga ma vamba ambirimandi. Kru kandihamarim, yindahara Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hamarim, kru nima yandima vamba ambiriman, vami.

Krunavundi Jisasirimindaya mavi ndamamañgaramu

(Luk 12.51-53 nanga, 14.26-27)

³⁴ Jisas sihinda ambami, Nari yambirim nimata mañindarimitamara. Nu piri niñi sañga kirahirim payimi vamba mañindarimitamara. Yi sañga kirahirim mambayimin. Yi tuki kuta miñgata payimin. ³⁵ Yi sañga piruramirim payimin. Kru ñiñi hama niñuvarim miku

10:23 Mt 16.28   **10:24** Lu 6.40 nanga, Jo 13.16 nanga, 15.20   **10:25** Mt 9.34 nanga, Mk 3.22 nanga, Lu 11.15   * **10:25** Belsebul ñimbi ni, Satanindu mu ñimbi. Matyu 12.22-28yi ndahara kiyi.   **10:26** Mk 4.22 nanga, Lu 8.17   **10:28** Ais 8.12-13 nanga, Lu 12.4 nanga, Je 4.12 nanga, 1 Pi 3.14   **10:30** Lu 21.18 nanga, Si 27.34   **10:31** Mt 6.26 nanga, 12.12   **10:32** Lu 12.8 nanga, Ro 10.9-10 nanga, Sk 3.5   **10:33** Mk 8.38 nanga, Lu 9.26 nanga, 2 Ti 2.12   **10:34** Lu 12.49-53
10:35 Mai 7.6

tamirimandi, navundi ñiñi hañambi niñumirim miku tamirimandi, nimbasi nipahiñ miku tamirimandi. ³⁶ Nuñandi kru ñiñi, navundi ñiñi, nimburi, nimbasi, nuriñambi masamasa miku tamimandiyu. ³⁷ Kru niñum navañ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. Kru nuñandi kru ñiñi nanğa navundi ñiñiñ mavindamata, yañ mavimandamirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman. ³⁸ Nanğa kru, nuñandi ahuandi maña pimi kavuta yi nanğa mañgindirimandi hamarim, yandiyindu vata mañambiriman.* ³⁹ Kru yambira muhimimuhim vana anditin avindirimandi vamba ambirimandi hama, siñgudirimandi. Ara yambirim indarita kwimirimandi hama, kimuta ndahara sihañgiyimandi, vami.

Kru nguramirimandi hama muhimimuhim miñimandi
(Mak 9.41)

⁴⁰ Jisas sihinda ambami, Kru nariñirim kinziñzitiñimandi hama, yañirim kinziñzitiñimandi. Ara kru yañirim kinziñzitiñimandi hama, Gotirim kinziñzitiñimandi. Got yañ simbihi payimin. ⁴¹ Hara, kru muminga ambirimandi. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavarandi miñgañ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiñiñ miñandu maña muhimimuhim avivi miñimandi. Nanğa, kru muminga ambirimandi. Yi kru tititaya kiyihiyi miñgañ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata kru kandihamañ nuñandi taviyi timbuta uta karatamirimandi. Kru kandihamatirimandi hama, kru tititaya kiyihiyi miñga muhimimuhim avivi miñandi maña, miñimandi. ⁴² Kru muminga ambirimandi. Yi kukumini Jisasindu simbirasara ñinginiñdu ñimbi maniman muvatiniñ nguramiriman vamba ambirimandi. Kamavata nuñ nguramirimandi. Harim yi nariñ kandi ambin, kru kandihamandu avihimiñgim ha manziñgudirimandi, miñimandi, vami.

Jisas nin ndimbanzikwi

11

(Sapta 11.1—16.20)

Jon nuñandi simbirasarañ simbihi Jisas kiyimiyi umu
(Luk 7.18-35)

¹ Jisas nuñandi simbirasara 12 vatiniñ ambaramata mituta, kandi pihu ha mitata pihu makamaka kandihaju kindanginda krunavundiñ ambaramarama, nuriñ Gotindu kuyu ambavarami. ² Kamatihi Jon kru ñamba vana andihi tamandu upiyi kita, Kraisi muhimimuhim simbira miñamindu kuyuhinzi indarimi. Kamata nuñandi simbirasarañ ambami, Uta Jisasiñ nimavamba kitihumara, ³ Jon ambi, Nanjinda vaha

10:36 Sng 41.9 nanğa, 55.13 **10:37** Lo 33.9 nanğa, Lu 14.26 **10:38** Mt 16.24 nanğa, Mk 8.34 nanğa, Lu 9.23 * **10:38** Krunavundi muvundumuvundu nanğa simbirasara sañjiniñiñ ñamba vana andihu Rom hati ahuandiñiñ tañgiraramarasimu. Kamata kru kwimirimandi varasimu hama, nuñambi nda ahuhirivi ha kavuta tañgiraramarama upiyi urasimi. Jisas ahuandi kavuhavundu tihi kuyu nguta ambami kaniñandihin krunavundiñ pimi kavuta kimuhimurim mambiñitumara vata ambami. **10:39** Mt 16.25 nanğa, Mk 8.35 nanğa, Lu 9.24 nanğa, 17.33 nanğa, Jo 12.25 **10:40** Mk 9.37 nanğa, Lu 9.48 nanğa, 10.16 nanğa, Jo 13.20 **10:41** 1 Kin 17.10 nanğa, 2 Kin 4.8 **10:42** Mt 18.5-6 nanğa, 25.40 nanğa, Mk 9.41 nanğa, Hi 6.10 **11:2** Mt 14.3 **11:3** Mal 3.1

Got simbihi piri niñi payimana, mana muminganj vaha tavirimandan, vamba ambi, vamba ambamara, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriñ kimbini nimavami, Uta Joniñ muhimimuhim vana indarira, nanga ngara niñiniñ ambavamarara. ⁵ Krunavundi tamiñga ñumi hañiniñ tihirañayu. Tanda ñamba hañiniñ kindavarayu. Kandi lepra nanga hañiniñ ñañira yivurahayu. Kinzihi ñamba hañiniñ kuyu indariyu. Nanga kru kimuhimu hañiniñ anja yahamirayu. Kamatihuhu krunavundi muhimimuhim maniman hañiniñ ndahara kuyu avi indariyu.* ⁶ Nanga kru yañ ngitu nuriñandi indarimañgaramañgara vana ha mamiñgata yivirimandi hañiniñ, kinzihiñzitim, vami. ⁷ Kamavahi Jonindu simbirasara hañiniñ indarita umu. Uhuhu Jisas krunavundiñ Jonirim ambami, Nari kru maniman upivu undara ha, wini pata kukimaka miña ñiñuñiñu ndihi ngirim mañundara. ⁸ Nanga, nu kwirandi yivupihavihavi kuta avivi hañiniñ tamata kiyihi ngirim mañundara. Kru kwirandi yivupihavihavi kuta avivi niñiniñ tamata kindu hañiniñ aru miku ndu taviyi kindu. ⁹ Hara nari undara ha, muhimimuhim kandihaniñiñ ngirim mañundara. Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara muminganj ngirim undara. Nariñ yi kandi ambin, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara kandihama, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara sihananjan tarativiramañgarahi. ¹⁰ Gotindu angwimikiyi Jonirim ambami, Got ñiñi nuñandiñ ambi, Ngana. Yi kru muminganj simbitin kasiramata yandi kuyu ni miñata ambavarata, nambirim kwimbi miñasirivirimandi. Kamati na sihindi payimana, vamba ambi, vamba ambami. ¹¹ Nariñ yi kandi ambin, Jon kukuyi miñanjiruhiru hama kru pirivisayi yivurahamu hañiniñ tarativirandi. Hara kru ñimbi manimani nzikwi Gotindu tiwiyi kiyimandi hama, Joniñ tarativirimañgarimandi. ¹² Jon kukuyi miñanjiruhiru hama Gotindu kuyu ambavarami hiriviyi nda kita, patavata tihu ndahara, kru sanjandu tikatika nanga hañiniñ, Gotindu tiwiyi kiyimandan vata tikatikatindu. Kamatindi muvitamuvita sanja kurihandu. Kamata krunavundi Gotindu tiwiyi kindu hañiniñ pimi aru ngundu.* ¹³ Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nanga tikatika kuyundu angwimiki niñandiñhin, Gotindu kuyu ambavarahuhu Jon kuhirami. ¹⁴ Harim nari kuyu kaniñandiñhin indarimandan vatanjata indarimara. Gotindu angwimikiyi ambami, Elaija payimandi, vamba ambami. Kanandiñhin Jonirim ambami. ¹⁵ Kru kinzihi nanga hama, kuyu niñandiñhin miñatamamañgarata indarim. ¹⁶ Krunavundi tihundu niñiniñindu vana hañiniñirim ambavaririm, tihi kuyu pamatavu ambiriman. Nuri ñiñi maña tihirutihuru upiyi minzita kindu. Kamata ñiñi muvirarim nimavamba ambandu, ¹⁷ Ara piki timihiruhariñ nari manduramara. Mavimavi sihipuri yivurinj, hara nariñ mavindihi mañirihara, vamba ambandu, vami. ¹⁸ Kamavata Jisas sihinda ambami, Jon pata kandiñgandi mañata wain mañguvirandi, nanga ambandu, Sundi ñamba nu nanga kiyi, vamba ambandu. ¹⁹ Hara Krundu Niñi hama pata, ñata kuvirandi. Kamatihi ambandu, Niñgamara,

* **11:5** Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami. Got Israel hatiñ nguramirimandi, vami. Kuyu kaniñandiñhin, Aisaia 35.1-7yi nanga, 61.1-4yi kiyi. **11:6** Mt 13.57 nanga, 26.31 **11:7** Mt 3.5 **11:9** Lu 1.76 **11:10** Mal 3.1 nanga, Mk 1.2 nanga, Jo 3.28 **11:12** Lu 16.16

* **11:12** Grik kuyuyi kaniñiniñirim mañambamañgarami. Kru muvira nuriñandi indarimitiyi, tihu ambandu. Jisas ambami. Kru yañirim indarimañgarandu hañiniñ ambin, Rom hati nanga kurihata nuriñ piñguvarimandiyyu. Kamata Gotindu kwimbi miñasirivitu muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañiniñ piri niñi yivurahimandi, vamba ambami, vandu. **11:14** Mal 4.5 nanga, Mt 17.10-13 nanga, Mk 9.11-13 **11:18** Mt 3.4 **11:19** Mt 9.10-14 nanga, Lu 7.35

kru nima ñaña sambi ñata wain sambi kuvirandi. Nu kru gavaman ndamarim timbahiris miñandu, nannga kru ñamba vanavana andindu muvirandu nimbiha, vamba ambandu. Hara krunavundi Gotindu indarimit avi kanininiñ miñahandata simbira miñandu. Kamatihu krunavundi muvira nurinandi simbiravu taya ngandu. Kamatihu Gotindu indarimit avi ha mamañindindi, vami.

*Krunavundi mavi manjimiruyu hanjiniñ pimi kavirimandiyu
(Luk 10.13-15)*

²⁰ Pihu aruru muvirañi, Jisas muhimimuhim nzihi sambi sihirahira mavi manjimirumu. Kamatihu kandidiwimi hañi krunavundi pihu aruru kandihanju hatin Jisas ambahimumbirami. ²¹ Kamata ambami, Pihu aruru Korasin nannga Betsaida hati nari pimi aru kavirimandira. Kru muminga uta pihu Tair nannga Saidon muhimimuhim nzihi yi sihirahin ngandara maña nu ndahara sihirahi. Kamati ngata, nuri atinda ñamba vanavana andindu hanjiniñirim indarimata mavinjimiruhu. Kamata mikwiri kavita ahuyipuyi minzita kiyihu. ²² Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundin ngatinguriman vata yihiramami hiviyi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Tair nannga Saidon hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi. ²³ Kaperneam hati nari ambandara, Ariñ Got tihuyahiti nuñandi pihuyi yawimindan, vamba ambandara, maninganzikwi. Hara nari kimuhimu njiniñindu upiyi mingurimandira. Yi nari nannga kita muhimimuhim nzihi sihirahin ngandara maña kru muminga uta Sodom ndahara sihiriti, Sodom kiyihi wisa. ²⁴ Kamataharim yi nariñ ambin, Got krunavundin ngatinguriman vata yihiramami hivi hañi, nari pimi kavirimandira ha, Sodom hati pimi kavirimandiyu ha tarativirimandi, vami.

*Nari yi kiyiman niñi pata avirikimumara
(Luk 10.21-22)*

²⁵ Kandihirivi hanju Jisas nimavami, Yava. Na ihumbisa nannga piri niñindu Aru minga. Yi nan kuyu avi ngwin, na muhimimuhim kandihanjiniñ indarimit avi nannga mirimba nannga hanjiniñirim sipiruramamana. Kamata kru nurinambi tanguhu minguhi ñinji maña kindu hanjiniñ isihuramamana. ²⁶ Kandi yava, nambi piritamata kandihatimamana, vami. ²⁷ Kamavata Jisas sihinda ambami, Muhimimuhim Yavandak yandi kumañi tamam. Kru muminga ndahara Ñinji hamañ mangandi. Niñuva nuñambi ngandi. Nannga, kru muminga Niñuvañ mangandi. Ñinji hama nuñambi ngandi. Nannga kru Niñuvañ isihuramahi ngandu hanjiniñ ndaya Niñuvañ ngandu. ²⁸ Kru simbira tikatika miñata pimi aru kavundara nari, sihanannga yi kiyiman niñi pata avirikimumara. ²⁹ Nari yan ngandara. Yi yambi tanguhin minguhi, maviñamiñi kindin. Kamataharim pata avirikimumara. Nari yandi vana ngata, yandi kuyundu tiwiyi kiyimara. Ahuhirivi bulmakau arikitandu pingwiyi pingirimandiyu vata tamandu maña yandi tiwiyi kiyimara. ³⁰ Ahuhirivi nariñandi pingwiyi tamin hanjandihin, kavuhavurim aviri mandamirimandira. Nannga nariñ kavuhavu him ngundin ha pimi ma, vami.

11:21 Ais 23.1-18 nannga, Ese 26.1—28.26 nannga, Jol 3.4-8 nannga, Amo 1.9-10 nannga, Jna 3.6 nannga, Sek 9.2-4 **11:23** Stt 19.24-28 nannga, Ais 14.13-15 **11:24** Mt 10.15 nannga, Lu 10.12 **11:25** 1 Ko 1.26-29 **11:27** Mt 28.18 nannga, Jo 1.18 nannga, 3.35 nannga, 10.15 nannga, 17.2 nannga, Fl 2.9 **11:28** Jer 31.25 **11:29** Jer 6.16 nannga, Sek 9.9 nannga, Jo 13.15 nannga, Fl 2.5 nannga, 1 Jo 2.6 **11:30** 1 Jo 5.3

12

Avirikimuhimu Hiviyi simbirarim karikaritindu vanarim ambami (Mak 2.23-28 nanğa, Luk 6.1-5)

¹ Kamata Avirikimuhimu Hivi mui, Jisas wit kiva itifiitiñi umi. Kamata nuñandi simbirasara hañiniñ avihatihi, wit kiris hañiniñ miñamiña ñamu. ² Kamatihu Farisi hañiniñ ngata Jisasiñ nimavamu. Niñga, nimata vana nandi simbirasara niñiniñ andiyu niñandihin, Avirikimuhimu Hiviyi andihu avimandi, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nurin kimbini mavami, Kuha Devit nuñandi hati nanğa aviharim ngata andimi vana ha nari ngatingiruta mambaha ngandara. ⁴ Devit Gotindu taviyi indihuta, mavatimba amuti ndu tak Gotindu tamingangimbañi kiyihi, Gotin kirañinguhu hañiniñ tamahu mambirañi kindi. Kandihandihin miñata nuñandi hati nanğa ñamu. Mavatimba kandiha kru sanjiniñ mañarasimu, Gotin kirañinguhu hañiniñ ndaya ñarasimu. Hara Devit nanğa nuñandi hati ñamu. ⁵ Nanğa, tikatika kuyundu angwimikiyi kindi hañandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Avirikimuhimu Hiviyi ndahara Gotin kirañinguhu taviyi Gotin kirañinguhu hañiniñ simbira miñandu. Hara nurin kuñgi mangahandi. ⁶ Harim narin yi ambin, kru niñi kiyi miñga Gotin kirañinguhu tavi ha tarativiri. ⁷ Got ambami, nari yan sanjanğa kirañingundararim pirimandamandin. Hara muñiniñ sihingamara vata piritamamangarandin, vamba ambami. Harim kuyu kanjandihindu kuyu sapa ha ngamangarandaranditi, kru pimi manimani niñiniñirim pimi manguhara. ⁸ Harim Krundu Niñi hama nuñambi Avirikimuhimu Hivi karatamandi, vami.

Jisas kru kuma kimuhimu miñgan miñavindamami (Mak 3.1-6 nanğa, Luk 6.6-11)

⁹ Jisas kandi upi hañu mitata uta pihu mui yivurahami. Kamata Got nanğa kuyundavaravara tavi nuriñandiyi indihumi. ¹⁰ Kandihañi kru mumiñga kiyimi, kru kandihama kumamaka timu kimuhimu miñga. Kru muvira kuyusihirata Jisasiñ nuñandi miku niñiñ ndu kumangimbañi tamimindañ vata kitihuta ambamu, Kru kandi nanğa hañiniñ Avirikimuhimu Hiviyi miñavindamahariñ vaha, mana mambaha miñavindamahariñ, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas nurin ambami, Nariñandi kru mumiñga nuñandi sipsip minzaminza ñandi Avirikimuhimu Hiviyi kumbañi miñguti piñgiriti, yahahi. ¹² Hara kru sipsip maña him ma, sipsipiñ kru tarativiramangarandi. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nanğa hañiniñ miñavindamahariñ, vami. ¹³ Kamavata kru kuma kimuhimu hamariñ ambami, Kuma nandi ha titi tama, vahi, kuma nuñandiha titi tamahi avindita kuma tamu maña kiyimi. ¹⁴ Kandihamatihini ngata, Farisi hañiniñ Got nanğa kuyundavaravara tavi ha mitata uta

12:1 Lo 23.25 nanğa, Mk 2.23-28 nanğa, Lu 6.1-5   **12:2** Kis 20.10 nanğa, Mt 12.10 nanğa, Lu 13.14 nanğa, Jo 5.10 nanğa, 7.23   * **12:2** Juda hatindu tikatika kuyuyi Avirikimuhimu Hiviyi simbira miñamiñarim karikaritimi. Simbira miñamiñarim tikatika kuyu nurin karikaritimi muha, ñaña minditiñiniñ yivutihiruramarama simbira. Anga Miñamiña, 34.21yi ngamara. Farisi ambamu, Simbirasara nandi niñiniñ tamahubirata tikatika kuyu kanjandihin miñata kavarayuy, vamu.   **12:3** Wkp 24.9 nanğa, 1 Sml 21.1-6   **12:5** Nam 28.9-10   **12:6** Mt 12.41-42 nanğa, Lu 11.31-32   **12:7** Hos 6.6 nanğa, Mt 9.13   **12:10** Lu 14.3   **12:11** Kis 23.4-5 nanğa, Lo 22.4 nanğa, Lu 14.5   **12:14** Mt 26.4 nanğa, 27.1 nanğa, Mk 3.6 nanğa, Lu 6.11 nanğa, Jo 7.1 nanğa, 7.19 nanğa, 11.53

tihirumu. Kamata kuyundavarata Jisasin yivutatamitirin kwimirimandi vata kindimbuhiramu.*

Jisas Gotindu simbirakara sikwi minga

¹⁵ Farisi hañinij Jisasirim mindahirahu ngami. Harim kandi pihu ha mitata umi. Uhihi krunavundi sambu kandi nanğa hañinij sihindu umu. Kamatihu krunavundi kandi nanğa hañinij sihananğa miñavindamami. ¹⁶ Kamata Jisas krunavundin karikarita ambami, Uta yambirim kru muñinij mañambavaramara, vami. ¹⁷ Jisas kandihamata vana andihi, Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Aisaia ambami kuyu hañandihin kandisikwisikwi yivurahami. Aisaia ambami, Got ambi, ¹⁸ Niñandihin yandi simbirakara minga. Yi nuñ yambi yihiramamin. Yi nuñ mavindamamañgarandin, nanğa yandi mavinimbu nuñambirim kinzihinzitimañgari. Yandi Maviñinij nu nanğa tamiman. Kamatin titi vanarimindaya krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañinij ambavarimandi. ¹⁹ Nu krunavundin ukari sañganzańgandini mambihuravirimandi. Nanğa kindimakamakayi tañguramata ambavarititi krunavundi mañindarimandiyu. ²⁰ Kuki tikatikama hañandihin nu mañaravirimandi. Nanğa umbi mandumañgarimandi ha mañawimirimandi. Nu simbira miñata anditi tititaya kiyihiyi vana ha ñamba vanavana hañinij tarativirimandi. ²¹ Kamati krunavundi pirivisa muvundumuvundu hañinij, nuñirim indarimañgarata ariñ nguramirimandi vata tavirimandiyu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

Jisas Belsebul nanğa simbira miñandi vamu
(Mak 3.20-30 nanğa, Luk 11.14-23 nanğa, 12.10)

²² Kandihirivi hañi kru sundi ñamba ariñgumi miñgan Jisas kiyimiyi miñata payimu. Kru kandihama taminga ñumi nanğa kuyu mañguyundavarandi miñga. Kamatihu Jisas nuñ miñavindamahi, kandihama kuyundavarata tihirañami. ²³ Kamatihu krunavundi sihananğa pindirata yahata ambamu, Kru nima Devit niñuñinji vaha, vamu. ²⁴ Hara, Farisi hañinij kuyu kandihama indarita yahata ambamu, Kru nima, sundi ñambandu aru miku Belsebulindu tikatikayi sundi ñamba piñguvarandi, vamu.* ²⁵ Hara Jisas nurinandi indarimit hambu ngami. Harim nurin nimavami, Pirivisa minzayindu niñinij sihirata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñinij ñambatihu. Pihu aru muyi hati vaha mana tavi minzayindu niñinij tamarahata arikinzapa kita kurihata, krunavundi kandihaniñinij tikatika mandihu. ²⁶ Kamata maña, Satan yahata Sataniñ piñguvariti tamarahata arikinzapa kita kurihatu, Satanindu tikatikata nurin karatamatamandu mañgiyimandi. ²⁷ Harim yañ Belsebul nguramahi sundi ñamba hañinij piñguvarandintinğata, narinandi hatin ninindaya nguramahi sundi ñamba hañinij piñguvarandu. Harim nari ambara kuyu hañinirim

* **12:14** Farisi, kru kandi nanğa hañinij miñavindamatama vanarim simbira maña vamba indarimarasimu. Harim Avirikimuhimu Hiviyi kru kandi nanğa niñinij mañavindamatama simbira mañarimasimu. Hara Jisas kru kandi nanğa hañinij Avirikimuhimu Hiviyi miñavindamarasimi. Kamatihu Farisindu mavimbu niñambirim ñambatirasimi. Harim nuñ yivutatamimandan vata kindimbuhiramu. Luk 13.14yi, nanğa Jon 5.16yi kita uta 18yi ngamara. **12:15** Mk 3.7-10
12:16 Mt 8.4 nanğa, Mk 3.12 **12:18** Ais 42.1-4 nanğa, Mt 3.17 nanğa, 17.5 **12:22** Mt 9.32-33 **12:24** Mt 9.34 nanğa, 10.25 nanğa, Mk 3.22 nanğa, Lu 11.15 * **12:24** Belsebul niñimbi ni Satanindu mu niñimbi. **12:25** Mt 9.4 nanğa, Jo 2.25 nanğa, Sk 2.23

narijandi hati narij ngatinggurimandiyu. ²⁸ Hara, yan Gotindu Maviñinj nguramahi sundi ñamba hañinj pinguvarandintingata, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha pata ara nanja kiyiha, vamba indarimara. ²⁹ Kru muminga kru tikatika minganda taviyi pamata indihuta nuñandi muhimimuhim miñahi. Kamatirim kru tikatika hamañ siki nanja simahahi wisa. Kamatanda kru kandihamandu taviyi muhimimuhim miñahi. ³⁰ Kru yan mindu mandamandi hama, yan miku tamandi. Ara kru yan nguramata krunavundiñ mayivutihuramandi hama, pinguvarahi sijunziñgu undu. ³¹ Kamataharim narij yi ambin, krunavundi muhimimuhim ñamba vanavana andirimandiyu, nanja Gotinj ambasuvirimandiyu hañinj, Got kungji kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinj ambasuvirimandi hamandu kungji, Got manguyivirimandi. ³² Kru muminga Krundu Ñinj kuyi ñamba ambirimandi. Hara ñamba vana kandihanjinj Got kungji kuyivirimandi. Hara kru Gotindu Maviñinj kuyu ñamba ambirimandi hamandu ñamba vana hañandihin, tihu nanja mutihu ndahara Got kungji manguyivirimandi, vami.

*Ahu ñamba hañandihin kandi ñamba tamandi
(Luk 6.43-45)*

³³ Kamata Jisas ambami, Ahu avi hañandihin nuñandi kandi handahara avindirimandi. Ara ahu ñamba ha kandi nuñandi handahara avi mandirimandi. Kamataharim kru ndahara ñaña kandihambu ngangaramata ambandu, Ahu nda avi, nda ñamba, vamba ambandu. ³⁴ Nari kru ñamba, tau ñamba njinj maña. Pamata kuyu avi ambavarimandira. Kru nuñandi maviñgukuyi muhimimuhim indarimit kindi hañinj ambavarandi. ³⁵ Kru avi hamandu indarimit avivi sambi nuñandi mavi humbavu kindi. Harim avi vana taya andindi. Ara kru ñamba hamandu indarimit ñamba sambi nuñandi mavi humbavu kindi. Harim ñamba vana taya andindi. ³⁶ Hara yi narij ambin, Got krunavundiñ ngatinggurimandi hivi hañi, krunavundi muhimimuhim kuyuhuyu kuyundavarandu hañinjirim indariramarama ngatinggurimandi. ³⁷ Harim nandi kuyuyu taya ngangaramata Got ambirimandi, Kru na ñamba miñga, na avi miñga vamba ambirimandi, vami.

*Kru muvira Jisasinj muhim nzih sihirasiharim kitihumu
(Mak 8.11-12 nanja, Luk 11.29-32)*

³⁸ Kru tikatika kuyundu mirimba nanja hañinj nanja Farisi muvira Jisasinj nimavamu, Ahusiki, muhim nzih sihirinana ngim vata piri kirinj, vamu. ³⁹ Kamavahu Jisas nuriñ kimbim ambami, Nimati hiriviyindu krunavundi ñamba njinj. Harim Gotinj ndaya maviñ mandamandu. Imutamut muhimimuhim nzih ngimindanj vata añangarandu hara mangimandiyu, maningga. Muhim nzih sihirahi ngimaña ha, kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara Jona sihirami handaya ngimandiyu. ⁴⁰ Jona asa arundu maviñgumbañi arikikwiri hivi kiyimi. Siwimañanda Krundu Ñinj hama ndahara arikikwiri hivi sava humbañi kiyimandi.

12:28 Dan 2.44 nanja, 7.14 nanja, Lu 1.33 nanja, 17.20-21 nanja, Si 10.38 nanja, 1 Jo 3.8
12:29 Ais 49.24 nanja, Lu 11.21-23 nanja, 1 Jo 4.4 **12:30** Mk 9.40 nanja, Lu 9.50 nanja, 11.23
12:31 Mk 3.28-29 nanja, Lu 12.10 nanja, Si 7.51 nanja, 1 Ti 1.13 nanja, Hi 6.4-6 nanja, 10.26
nanja, 1 Jo 5.16 **12:32** Mt 11.19 nanja, Lu 12.10 nanja, Jo 7.12 nanja, 7.52 nanja, 1 Ti 1.13
12:33 Mt 7.16-20 nanja, Lu 6.44 **12:34** Mt 3.7 nanja, 15.18 nanja, 23.22 nanja, Lu 3.7 nanja, 6.45
12:38 Mt 16.1 nanja, Mk 8.11 nanja, Lu 11.16 nanja, Jo 6.30 nanja, 1 Ko 1.22 **12:39**
Mt 16.4 nanja, Mk 8.12 nanja, Lu 11.29-32

* ⁴¹ Krunavundiŋ Got ngatinguriman vata yihiramami hiviyi, Ninive hati krunavundi sihananga Gotindu tamiŋgaŋi űamba vana andindurim taŋguramirimandiyu. Kamata nariŋandi tiwimiyi krunavundi űamba vanavana andindurim kuyu kimbaŋi ambavarimandiyu. Ninive hati Jona ambavaraŋi nganga maviŋgimirumu. Hara kru mumuŋga nari űiŋgiŋi kiyi miŋga, Jonaŋ tarativiri. ⁴² Krunavundiŋ Got ngatingurimandi tiwimiyi, Navundi aru miku Sebandu haŋambi ndahara Gotindu tamiŋgaŋi taŋguramirimandi. Kamata krunavundi tihundu niŋiniŋindu űamba vanavanarim kuyu kimbaŋi ambavarimandi. Navundi aru miku kandihamba, pirivisa niŋindu mandambuyi kindi. Hara Solomon indarimit avivi nuŋandi ambavariti indaritin vata payimi. Hara kru mumuŋga niŋi kiyi miŋga Solomonŋ tarativiramaŋgari, vami.

Sundi űamba aŋga payimi
(Luk 11.24-26)

⁴³ Jisas sihinda ambami, Sundi űamba kru mumuŋgaŋ mitata urimandi. Kamata kuku maniman upivu avirikimuhimu upi puhirata kindirimandi. Hara avirikimuhimu upi maŋgimandi. ⁴⁴ Kamata ambirimandi, Yi tavi kiyimin haŋi aŋga uta kiyiman, vamba ambirimandi. Kamavata uta kiyimi tavi ha ngiti ikiraŋata kanzi miŋyahuramintu saŋgiyimandi. ⁴⁵ Kamati uta sundi űamba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata vat űamba vanandu supirisupiri haŋiniŋ timbuta pata indihuta tavi kandihani kiyimandiyu. Kru kandihama kuha űamba kiyimi, hara tihu űambatimaŋgarimandi. Krunavundi tihundu niŋiniŋ siwimaŋanzihii yivurahimandi, vami.

Nininin Jisas niŋum naŋga niŋuranava
(Mak 3.31-35 naŋga, Luk 8.19-21)

⁴⁶ Jisas krunavundiŋ kuyu nguhihi niŋum naŋga niŋuratakiŋa pata Jisas naŋga kuyundavarimindaŋ vata tapiraŋi kiyimu. ⁴⁷ Kuyundavaraŋi, kru mumuŋga pata ambami, Namaka naŋga naratakiŋa nanaŋga kuyundavarimindaŋ vata pata tapiravu nda kuyu, vami.* ⁴⁸ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yamaka naŋga yaratakiŋa kandihaniŋ nininin, vami. ⁴⁹ Kamavata nuŋandi simbirasaraŋ isihuramata ambami, Ngamara, niŋiniŋ ndihi yandi yamaka naŋga yaratakiŋa. ⁵⁰ Krunavundi Yavandak nuŋandi pihuyi kindi hamandu vana taya miŋahandahandarim pirikindu haŋiniŋ ndaya, yandi yamaka, yarimandakiŋa naŋga yaratakiŋa, vami.

13

Wit kiris ndu tihii kuyu
(Mak 4.1-9 naŋga, Luk 8.4-8)

* **12:40** Jona 1.17yi ngamara. Kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara Jonandu aŋgwimikiyi Jona uta pihu aru Ninive hati krunavundiŋ Gotindu kuyu ambavaraŋi, nuŋandi kuyu indarita maviŋgimirumurim ambavarami. Jona 3.5yi ngamara. **12:41** Jna 3.5 **12:42** 1 Kin 10.1-10 naŋga, 2 Sto 9.1-12 naŋga, Mt 12.6 **12:43** Jop 1.7 naŋga, Lu 11.24 naŋga, 1 Pi 5.8 **12:45** Hi 6.4 naŋga, 2 Pi 2.20-22 **12:46** Mt 13.55 naŋga, Mk 3.31 naŋga, Jo 2.12 naŋga, Si 1.14 * **12:47** Kru mirimba naŋga muvira ambandu. Kuyu Matyu 12.47yi kiyi niŋandihin Matyu nuŋambi mayihimbivirami. Kru mumuŋga kuyu Mak 3.32yi naŋga Luk 8.20yi kiyi haŋiniŋ ngata, kuyu siwimaŋara kiyim vata, kuyu Matyu 12.47yi kiyi niŋandihin sihindivura yihimbivirami, vandu. **12:50** Jo 15.14 naŋga, Ro 8.29 naŋga, Ga 5.6 naŋga, 6.15 naŋga, Kl 3.11 naŋga, Hi 2.11

¹ Kandihivi hañindaya Jisas tavihumba hambu mitata tapirañi pindihata uta indu aru hañindu tiviyi minzita kiyimi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimi hañi payihu, kupik hañi yahuta minzimi. Kamatihi krunavundi sihananga indu tivi hambu tanguvatamu. ³ Kamatihi Jisas nuriñ tih kuyu sambu ambavara, nimavami, Indarimara. Kru muminga wit kiris kivayi sisiviriman vata umi.* ⁴ Kamata kiva hañi sisivata uhihi muvira kindimbatiyi mingaramahu kava pata ñamu. ⁵ Muvira piri timba nanga virañi mingaramamu. Piri kandihanu simbiyi simbiyi kiri hambu timba nanga. Kamataharim wit kiris kandihanin piri kandihanu mingaramata sariwayi timiravaramu. ⁶ Hara kundur ha kavarahi piri humbañi mamingumi. Harim ina kirahimui sahata kimumbaramu. ⁷ Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ñingifi mingaramamu. Kamatihi siki punzi nanga hanin timirata wit hanin taringumu. ⁸ Hara wit kiris muvira piri aviyi mingaramata timirata kandi tamamu. Muvira 100, muvira 60, muvira 30 tindi tamamu. ⁹ Kru kinzihi nanga hama, kuyu niñandihin miñatamamangarata indarim, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami
(Mak 4.10-12 nanga, Luk 8.9-10)

¹⁰ Kiyihandata Jisasindu simbirasara pata nuñ nimavamba kitihumu, Mumindihi krunavundin tih kuyuyi taya ambavarandana, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Nariñ Got anditi muhimimuhim nuñandi tiwiyi kiyihiyi hañindu kuyu sapa sipiruta kindi ha ngimandira. Hara krunavundi mangimandiyu. ¹² Kru mumingandu kandihamata him muhimimuhim kiyimandi hañi nuñ Got sihinda muvira ngurimandi. Kamati nuñandi muhimimuhim sambu kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiyimandi ha, muhimimuhim miñahandata kiyimandiyu ha Got pingubarata mitirimandi. ¹³ Kanimata sapayirim nuriñ tih kuyu ngundin. Nuriñandi tamingangiris ha tihirañandi, hara muhim mangimandiyu. Miñatamandu hara, kuyu mu mañindarimandiyu, kamatu nuriñandi mirimba vu mandaruvihirimandi. ¹⁴⁻¹⁵ Krunavundi kanimata niñiniririm ndihi Gotindu kuyu miñata ambavarara Aisaia ambami, Got ambi, Kuyu sambu ñimbiri indarimandira. Hara kuyu sapavu mangimandira. Muhiminda ngimindan vata sambu ñimbiri tihiraramirimandira, hara mangiyimandira. Krunavundi kandañinindu mavi humba hambu tikatikatimi. Kamatihi nuriñandi kinizih hanin kuyu avi indaritaririm yakwirivarandu. Nuriñandi tamingangirisi ha miñayihindu. Kamataharim nuriñandi taminga ha muhim mangimandi. Kamati nuriñandi kinzihi ha muhim kuyu mañindariti, nuriñandi mavi humbavu kuyu sapa ha mangimandi. Kandihamata vana mañandita, mavingimiruta yi kiniyi patu nuriñ miñavindamahin, vamba ambi, vamba ambami. Aisaia ambami kuyu ha kandisikwisikwi yivurahi. ¹⁶ Nari kuyu indarindara, nanga muhimimuhim ngandara. Harim nari kinzihinzitimara. ¹⁷ Yi nariñ kandi ambin, kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarara nanga kru tititaya kiyihiyi hanin sambu muhimimuhim tihu ngara niñinir ngimindan vata piritamamangaramu,

13:2 Lu 5.1-3 * **13:3** Matyundu angwimikiyi kuyu kutanguta kumanzipi timu tingiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaniñandihin 13.3yi kita uta 52yi tih kuyu sambu Gotindu tiwiyi kiyihiyirim ambami. **13:12** Mt 25.29 nanga, Mk 4.25 nanga, Lu 8.18 nanga, 19.26 **13:13** Lo 29.4 **13:14-15** Ais 6.9-10 nanga, Mk 4.12 nanga, Jo 12.40 nanga, Si 28.26-27 nanga, Hi 5.11 **13:16** Lu 10.23-24 nanga, Jo 8.56 nanga, Hi 11.13 nanga, 1 Pi 1.10-12

hara mangamu. Nannga kuyu indarindara ninjini indarimindaŋ vata piritamamaŋgaramu, hara maŋindarimu, vami.

*Wit kirisindu tih kuyundu kuyu sapa
(Mak 4.13-20 nannga, Luk 8.11-15)*

¹⁸ Jisas sihinda ambami, Kru muminŋa kivayi wit kiris kavaramindu tih kuyu haŋindu kuyu sapa ambitin indarimara. ¹⁹ Wit kiris kwimbiyi miŋgaramamu maŋa handa, kru Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu avivi indarindi. Hara nuŋandi sapavu maŋgandi. Kamatihi Satan nu kindiyi pata sariwayiŋandi kuyu Got nuŋandi maviŋgukuyi kurindi haŋiniŋ piŋguvarandi. ²⁰⁻²¹ Ara wit kiris piri simbiyi simbiyi kirivu timba nannga viraŋi miŋgaramata sariwayiŋandi timiravarami maŋa handa, kru Gotindu kuyu avivi sariwayiŋandi indarita kinzihinzitindi. Hara nuŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha wit kiris kundur maniman maŋa, harim nuŋandi indarimaŋgamaŋgara vana ha pakanda kindi. Gotindu kuyu avivi indarita kinzihinzitindi. Hara kru nuŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana haŋandihinirim pimi ŋguhu, nuŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha miŋgata yivundi. ²² Ara wit kiris muvira siki punzimbunzi ŋiŋgiŋi miŋgaramamu maŋa handa, kru Gotindu kuyu avivi indarindu. Hara piri niŋindu himirim timutimutindi, nannga timbahiris sambi miŋatihiruramaramarim indarindi. Kamatihi kandi vana haŋiniŋ Gotindu kuyu haŋiniŋ yivutarinŋuhi kandimamandami. ²³ Hara wit kiris piri aviyi miŋgaramamu maŋa handa, kru Gotindu kuyu avivi indarita sapavu ŋgamaŋgarandi. Kamata 30 kiris, 60 kiris, 100 kiris tindi kandi tamandi, vami.

Tipa ŋamba kivayi timiravaramindu tih kuyu

²⁴ Jisas nuriŋ tih kuyu muŋandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kru muminŋa nuŋandi kivayi wit kiris avi haŋiniŋ kavarami maŋa. ²⁵ Hara krunavundi karihahuhu kru hamandu miku miŋga pata tipa ŋambandu kiris wit avi ŋiŋgi haŋi kavarata umi. ²⁶ Kamatihi kiyihandata wit haŋiniŋ aruta kandi tamirim andihi ŋgahura tipa ŋamba haŋiniŋ ndahara kandi tamirim kiyimi. ²⁷ Kamatihi simbirasara haŋiniŋ uta kiva niŋuva hamaŋ nimavamba ambamu, Aru miŋga, ara wit kiris taya vaha nandi kiva niŋi kavaramana vamba indarindariŋ. Hara mumindihi tipa ŋamba nda nannga timiri, vamba ambamu. ²⁸ Kamavahu nuriŋ ambami, Miku hiru muminŋa kandi musa ha andisimi, vamba ambami. Kamavahi ambamu, ŋginanŋata uta tipa ŋamba ha kumbiravarim, vamba ambamu. ²⁹ Kamavahura nuriŋ ambami, Kitiraŋgitiraŋgwisa. Tipa ŋamba haŋiniŋ kumbiravarambara wit avi haŋiniŋ nannga kumbiravaritiramandihi. ³⁰ Kamata mandita mitira arikita kihiriŋiri arutimu. Kamatu tahiratahira tiwimi kru simbira miŋimandiŋu haŋiniŋirim ambiraman, Tipa ŋamba haŋiniŋ wisa tahirandahira kiti kahaŋgaha ahuyi kirahirarim tamamara. Kamata wit avi haŋiniŋ yivutihiruramata huyimandavi yandiyi tamamamara, vamba ambami, vami.

Mastet kirisindu tih kuyu

(Mak 4.30-32 nannga, Luk 13.18-19)

³¹ Jisas nuriŋ tih kuyu muŋandihin nimavamba ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha sahi mastetindu kiris maŋa. Kru muminŋa mastet kiris ha miŋjata nuŋandi kivayi sisivami. ³² Mastetindu kiris ha sahi muvirandu

maña ma. Sukihiris sirambi, hara timirata arutindi ha sahi muviran tarativirata ahu maña arutindi. Kamatihi kava pata nuñandi maka hañi ñiñgi tihundu, vami.

Yisindu tih kuyu

(Luk 13.20-21)

³³ Jisas nuriñ sihinda tih kuyu muñandi nimavamba ambami. Gotindu tiwiyi kiyihiyiha yis maña. Navundi muñambi wit sambi miñata yis nanğa tarayıwarata tamahi kihata siñgi ha nanğa kihirihiritindi, vami.

Jisas tih kuyuyi taya ambavarami

(Mak 4.33-34)

³⁴ Jisas sihananğa kuyu krunavundiñ ambavarami niñiniñ, tih kuyuyi taya ambavarami. Miñamamañi ndamata mañambavarami. ³⁵ Kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara mumiñgandu mikatimbayi Got nimavamba ambami, Muhimimuhim piri niñi yivurahami hirivi hañinda kita patavata tihundu takuk niñi, muhimimuhim sipiruta kindi ha yi tih kuyuyi taya ambavariman, vamba ambami. Kamavami kuyu ha Jisas andihı kandisikwisikwi yivurahami.

Tıpa ñambandu tih kuyundu kuyu sapa

³⁶ Jisas krunavundiñ mitata tavi humbañi indihuhi nuñandi simbirasara hañiniñ nu kiyimiyi pata nimavamba kitihumu, Tıpa ñamba kivayi yaharamami hañindu kuyu sapa ha ambina ngahariñ vaha, vamu.

³⁷ Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Kru wit kiris avi kavarami hama Krundu Niñi. ³⁸ Ara kiva ha piri niñandihin. Ara wit kiris avi hañiniñ krunavundi Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañiniñ. Ara tıpa ñamba hañiniñ, kañiniñ krunavundi Satanıdu. ³⁹ Kru miku miñga tıpa ñamba kavarami hama Satan. Ara wit tahiratahıra tiwimi hañandihin piri niñandihindu imbihivi. Ara simbirasara wit tahiratahıra hañiniñ Gotindu kutikara.

⁴⁰ Kru tıpa ñamba kumbirata kiramu maña ha, piri niñindu imbihiviyi andirimandiyu. ⁴¹ Krundu Niñi hama nuñandi kutikara hañiniñ simbiti payimandiyu. Kamati muhimimuhim andihı krunavundindu indarimanğaramanğara vana ñambatıdu hañiniñ nanğa, kru sihananğa ñamba vana andıdu hañiniñ, pingvarimandiyu. ⁴² Kamata kavariu ahumira aruyi urimandiyu. Ahutunğı kandıhañi irihariha mika satıpirimandiyu.

⁴³ Kandidiwimi hañi krunavundi titıtaya kiyihiyi hañiniñ, nuriñandi Niñuvandu tiwiyi kiyihiyi hañi ina timirata siñandıdu maña siñandirimandiyu. Kru kinzihi nanğa hama, kuyu niñandihin miñatamamanğarata indarım, vami.

Timbahiris tupi piri humbañi sipiruta kindıdu tih kuyu

⁴⁴ Jisas sihinda ambami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha timbahiris tupi kiva itıñi piri kayıvata sipirumu maña ñandi. Kamatihi kru mumiñga ngata sihinda sipirumi. Kamata kinzihiñzita uta nuñandi muhimimuhim ambahi mut miñahu timbahiris ha miñata uta kiva kandiha mut miñami, vami.

Wiriri avinzikwi ñandıdu tih kuyu

⁴⁵ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, kru timbahirisıdu ariku miñga wiriri avirim puhirata

kindimañandimi. ⁴⁶ Kamata wiriri muñandi ngahi avinzikwisikwi tih, uta ambahi muhimimuhim nuñandiha mut miñahu timbahiris ha miñata uta wiriri avinzikwi kandiha mut miñami, vami.

Kamahayindu tih kuyu

⁴⁷ Jisas sihinda tih kuyu muñandi ambata nimavami, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha kamahayi indu muyi kavarahu miñguhi muhimimuhim asa miñandu maña. ⁴⁸ Kamahayi ha yavurihi piñgirita pata tiñgivu tamamu. Kamata minizita itihata asa avivi hañiniñ maki isi muyi tamata, asa ñamba hañiniñ kahuvaramu. ⁴⁹ Piri niñindu imbihiviyi ndahara siwimañanda andirimandiyu. Gotindu kutikara pata, kru ñamba ñiniñ kru tititaya kiyihiyi ñiñgi hañi kiyimandiyu hañiniñ miñimandiyu. ⁵⁰ Kamata kavarithu ahumira aruyi urimandiyu. Kamata ahutungji aruyi kavarithu irihariha mika satipirimandiyu, vami. ⁵¹ Kamavata Jisas simbirasara hañiniñ kitihuta nimavami, Kuyu sihananga kaniñiniñindu kuyu sapa ngandara vaha, vami. Kamavahi ambamu, Ngandarin, vamu. ⁵² Kamavahu nuriñ ambami, Tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ tikatika kuyu ngandu. Kamataharim Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kuyu sapa handahara ngandu. Nuri tavi aru muñandihiniñindu niñuva maña. Tavihumba hañindu muhambu indihuta muhimimuhim nuñandi avivi kuhandu nanga kih yavurita kindi hañiniñ, sihananga miñaramahi tapirañi pindihami, vami.

Nasaret hati Jisasin kutivu tamamu

(Mak 6.1-6 nanga, Luk 4.16-30)

⁵³⁻⁵⁴ Jisas tih kuyu kaniñiniñ ambavarata mituta pihu kandiha mitata nuñandi pihuyi umi. Uta Got nanga kuyundavaravara tavi nuriñandiyi indihuta, krunavundiñ Gotindu kuyu ambavarami. Kamatihi krunavundi sihananga nuñandi kuyu ha indarihu mavi yahavarahi nimavamu, Kru kaniñi indarimit avi nanga muhim nzihi sihirandi vana niñandihin pañundu miñami. ⁵⁵ Ara ngandarin, kru nima niñuva tavi tihutihu miñga. Niñum Maria, niñuranava, Jems, Josep, Saimon nanga Judas. ⁵⁶ Nanga niñurimañgati sihananga kihiri kirin. Kru kaniñi tikatika nanga indarimit avi niñandihin pañundu miñata kandi vana niñiniñ andi, vamu. ⁵⁷ Kamavata nuñirim kipuhiputimu. Kamatihura Jisas nuriñ nimavami, Kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga mupihu mupihu nu ñimbi nanga miñga kindi. Hara nuñandi pihu timbanzikwiyi nanga nuñandi taviyi nu ñimbi maniman miñga kindi, vami. ⁵⁸ Kamataharim niñambirim mañindarimañgarahu, pihu kandihañi muhimimuhim nzihi kandiñgandi nzikwi manzihirami.

14

Herot Jisasirim Jon kukuyi miñangiruhiru hama vaha vami

(Mak 6.14-29 nanga, Luk 3.19-20 nanga, 9.7-9)

¹ Kandihirivi hañi Herot pirivisa Galilindu gavamandu aru miku kiyimi. Kamata Jisas muhimimuhim nzihisihini andimi vana ha indarimi.* ² Jisasindu kuyuhinzi Herot indarita nuñandi simbirasara

13:46 Snd 2.4 nanga, 3.14-15 nanga, 8.10 nanga, 8.19 **13:47** Mt 22.9-10 **13:49** Mt 13.42 nanga, 25.32 nanga, Lu 13.28 **13:53-54** Mt 2.23 nanga, 7.28 nanga, Mk 6.1 nanga, Lu 4.16 nanga, 4.22 nanga, Jo 7.15 **13:55** Jo 6.42 **13:57** Mt 11.6 nanga, Mk 6.3-4 nanga, Lu 4.24 nanga, Jo 4.44 **13:58** Mk 6.5-6 * **14:1** Herot kaniñi, mu ñimbi nuñandi Antipas, pirivisa Galili karatamandi. Herot kandiñama niñuvandu ñimbi Herot. Niñuva Herot Aru miku kiyimi hiriviyi, Maria Jisasin kavumi. Matyu 2yi ngimandira.

hanjiniŋ nimavami, Kru kandihama Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hama ndimbanzikwi. Nu savayi kita aŋga yahamirami. Harim muhimimuhim nzihi sihrasihirandu tikatika nuŋandi kiyi, vami. ³⁻⁴ Kuha Herodiasin Herot urami, nu niŋura Filip nimburi. Kamatihi Jon Herotiŋ nimavami, Navundi kaŋambiŋ urahana avimandi, vami. Kamavahi Joniŋ Herot miŋahandata siki takiri maña tikatika himiñi kahañata ñamba vana andihu tamandu upiyi tamami. ⁵ Kamata Herot Joniŋ yivutatamiriman vata andimi. Hara krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piŋitumi. ⁶ Kamata muhiviyi kru muvira pata Herot naŋga niŋum nuŋ kavumi hivi haŋandihinirim indaramata ñamu. Kamatihi kandihivi hañi Herodiasindu navundi ñiŋi haŋambi pata nuri kiyimu itihañi tutaramami. Kamatihi Herot tuturamami haŋandihinirim mavindamaŋgarami. ⁷ Kamata Herot tikatika kuyu kahañata nimavami, Kandisikwisikwi, yaŋ muhimirim nda kitwina ŋguriman, vami. ⁸ Kamavahi Herodias, navundi ñiŋi haŋambi niŋum, nuŋandi navundiŋ ambami. Kamatihi nuŋandi navundi haŋambi Herotiŋ ambami, Jon kukuyi miŋaŋgiruhiru hamandu mikumuŋgi ha maki muyi tamata kavuta pata yaŋ ŋgu, vami. ⁹ Kamavahi aru miku hama kuyu kandihama indarihi nuŋandi mavimbu pimitimi. Hara tikatika kuyu kahañami haŋandihinirim indarimi. Harim kihiri minzita ñamu haŋiniŋindu tamiŋgaŋimbañi sihumi ŋgavitinima vata, saŋganzarar ambahi navundi ñiŋi haŋambi ambami maña andimu. ¹⁰ Kru mumingar simbihi kru ñamba vana andihu tamandu upiyi umi. Uta saŋganzara muhamar ambahi Joniŋ piŋgwi pitimi. ¹¹ Kamata maki muyi miku ha tamata miŋata uta navundi ñiŋi haŋambiŋ ŋgumi. Kamatihi niŋum kiyimiyi miŋata umi. ¹² Kamatihi Jonindu simbirasara haŋiniŋ pata Jonindu pati ha kavuta uta, sava humbañi tamamamu. Kamata uta Jisasin ambavaramu.

Jisas 5,000 kruŋ ñaña ŋgumi

(Mak 6.31-44 naŋga, Luk 9.10-17 naŋga, Jon 6.1-13)

¹³ Jisas Joniŋ yivutatamatama kuyu indarimi, harim kandi pihu ha mitata nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kupik miŋata kru maniman upivu umu. Kamatihura krunavundi sambi Jisas uyi vava kuyu indarita, pihu aru haŋiniŋ mitata, nuŋ puhirata piriyi umu. ¹⁴ Uta yivurahata ŋgahi krunavundi sambi kiyimu. Kamatihi ŋgahi mavindihi, nuriŋandi krunavundi kandi naŋga haŋiniŋ miŋavindamami. ¹⁵ Kamata kivitititihim simbirasara haŋiniŋ pata Jisasin nimavamu, Niŋu kru maniman upivu, naŋga ina miŋguta kivitirim andi. Harim avinda krunavundiŋ simbina pihu makamaka uhuhu nuriŋambirim ñaña mut miŋamu, vamu. ¹⁶ Kamavahu Jisas nuŋandi simbirasarar ambami, Mumirim urimandiyu. Nariŋambinda ñaña ŋgutira ñamu, vami. ¹⁷ Kamavahi nuŋ ambamu, Ariŋandi ñaña niñi sambi maŋgiyi. Mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita taya kiyi, vamu.* ¹⁸ Kamavahu ambami, Ara mavatimba naŋga asa kandihama yi kini niñi miŋata payimara, vami. ¹⁹ Kamatihi Jisas krunavundiŋ ambahi tipa hañi minzimu. Kamatihi mavatimba arikita arikita kwiri naŋga asa arikita haŋiniŋ miŋata, kimba nimbu

14:3-4 Wkp 18.16 naŋga, 20.21 naŋga, Mt 11.2 naŋga, 21.26 naŋga, Lu 3.19-20 naŋga, 20.6

14:10 Mt 17.12 naŋga, Mk 6.27 naŋga, Lu 9.9 **14:14** Mt 9.36 naŋga, Mk 6.34 * **14:17**

Mavatimba Juda hati musa miŋandu haŋiniŋ aru sikwi ma. Mavatimba ariŋandi skon vandu haŋim maña. Mavatimba kumanzipi tiŋgiruramata haŋiniŋ arikimbat taya ñahu. **14:19** Mt 15.35-39 naŋga, Mk 8.6-10

kuta yahuta Gotiŋ kuyu avivi ŋgumi. Kamata miŋasihiraramata nuŋandi simbirasaran ŋguhi krunavundiŋ tiŋgirumu. ²⁰ Kamatihi sihananŋa ŋahu kipitimi. Kamata mitamu haŋiniŋ kiyihi, yivutihiruramata tiwatiwa kuma timutamumu, tanda arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ²¹ Kru ŋamu haŋiniŋ 5,000 vat krundaya. Hara navundi nanŋa ŋiŋisimiŋ mayihitiŋgirumu.

Jisas indu himbaŋi kindavarami
(Mak 6.45-52 nanŋa, Jon 6.16-21)

²² Jisas nuŋambi kita krunavundiŋ simbitin urimandiyu vata andimi. Harim nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kupik haŋi yahuta kasiramata indu timukari hambu indihumu vata ambami. ²³ Kamata krunavundiŋ simbihi uhuhu nu nuŋambi apuvu Aru nima nanŋa kuyundavaririm yahumi. Kamata ina miŋgumi hiriviyi nu nuŋambi apu hambu kiyimi. ²⁴ Kupik ha tivi hambu mitata uhi kutandimi. Kamatihi wini kupik ŋapiru hambu pata kuku ha nanŋa kupik ha tarayikirahi minza haŋu ndaya kiyimi. ²⁵ Kamata kwisi pihirita siŋandihi Jisas kuku himba haŋi tanŋuramata uta nuŋandi simbirasara haŋiniŋ kiyimuyi yivurahami. ²⁶ Kamatihi nuŋ ŋgahu indu himba haŋi payihi piŋituta nananŋarata ambamu. Ni sundi ŋamba muŋandi, vamu. Kamavata piŋituta pati avanŋaramu. ²⁷ Kamatihura sariwayiŋandi Jisas nuriŋ nimavami, Tikatikatita kiyimara. Nimbu yitih piŋimandumara, vami. ²⁸ Kamavahi Pita yahata nuŋ kimbi nimavami, Aru miŋga, na tiŋgata, ambina yindahara kuku himbaniŋi na kina haŋi tanŋuramata utini, vami. ²⁹ Kamavahi Jisas ambami, Ara paŋi, vami. Kamavahi Pita kupik ha mitata kuku himba haŋi tanŋutanŋuramata Jisas kiyimiyi umi. ³⁰ Hara ŋgahi wini ha tikatika sikwitih piŋitumi. Kamata kuku haŋi tihita miŋguhandomi. Harim yahata kuyu kimbaŋi nimavami, Aru miŋga, yaŋ ŋgurama, vami. ³¹ Kamavahi sariwayiŋandi Jisas kumandamata Pitaŋ miŋahandata nimavami, Yaŋirim indarimtanŋaramanŋara vana nandi ha sukisimbiri. Mumindihi nandi indarimit arikita kiyi, vami. ³² Kamavata arikimbat kupik haŋi yahuhu wini ha tihimitami. ³³ Kamatihi kru kupik himba haŋi kiyimu haŋiniŋ Jisasindu ŋimbi tihuyahata nimavamu, Kandisikwisikwi na Gotindu Niŋi, vamu.

Kandi nanŋa haŋiniŋ Genesaret miŋavindamami
(Mak 6.53-56)

³⁴ Jisas nanŋa nuŋandi simbirasara indu timukari hambu indihuta, pihi Genesaret ariŋi yivurahamu. ³⁵ Kamatihi kru kandihanu hati Jisasin ŋgata, nuŋ ŋgandu, harim sihananŋa pihi kandihanu ariŋi kindu haŋiniŋirim kuyu tamahu umi. Kamatihi krunavundi sihananŋa kandi nanŋa haŋiniŋ timbuta nu kiyimiyi payimu. ³⁶ Kamata Jisasirim, mitina krunavundi kandi nanŋa niŋiniŋ nandi miŋwiri ŋapiru haŋi miŋasarata avindimu vata aŋanŋaramu. Kamata krunavundi sihananŋa kandihamatimu haŋiniŋ, avindimu.

15

*Gotindu tikatika kuyu aññigitakiñandu kuyu tarativirahi
(Mak 7.1-13)*

¹ Kandihirivi hanju Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa hanjiniñ Jerusalem mitata Jisas kiyimiyi umu. Kamata nuñ nimavamba kitihumu, ² Mumindihi nandi simbirasara niñiniñ ariñandi aññigitakiñandu tikatika kuyu ariñ ngumu niñiniñ miñata kavarandu. Ñirim, kuma ñimburitara mañandu, vamu.* ³ Kamavahu Jisas nuriñ kimbi nimavami, Mumindihi nariñandi vana taya miñahandata, Gotindu tikatika kuyu miñata kavarandara. ⁴ Got ambami, Naminavandu tiwiyi taya kita nuriñandi kuyu taya miñahanda. Nanğa, kru niñum niñuvañ mikatihirimandi hama kwimirimandi, vamba ambami. ⁵ Hara nari nimavamba ambandara, Kru mumingga niñum niñuvañ nguramaramandu timbahiris hañandihin ndaya kiti, yahata niñum niñuvañ ambirimandi. Yi timbahiris ni Gotiñ ngurim yihiramin ndaya kiyi, vamba ambirimandi. ⁶ Kru kandihama niñum niñuvandu tiwiyi manñiyimandi. Hara nari ambandara, Kru niñum niñuvañ timbahiris manğuta avi vana andirimandi, vamba ambandara. Kandihamata vanayi nari Gotindu kuyu hañandihin tanğuhara miñgundi. Kamata nariñandi naññigitakiñandu vana taya tihuyahandara. ⁷ Nari kuyusihirimbihipiha niñiñ. Gotindu kuyu miñata ambavarava Aisaia nariñandi vanarim ambami, Got ambi, ⁸ Krunavundi yandi ñimbi nuriñandi mikatimbayi tihuyahandu. Hara nuriñandi maviñguku nanğa indarimit hanjiniñ yambirim kutañi nzikwi kindi. ⁹ Krundu tikatika kuyu ambavarata, Niñandihin Gotindu kuyu, vamba ambandu. Harim yandi ñimbi sañ nanğa tihuyahandu, vamba ambi, vamba ambami, vami.

*Gotindu tamiñgañi ñiñindindirim ambami
(Mak 7.14-23)*

¹⁰ Jisas krunavundiñ uraramahi payihu nimavamba ambami, Kuyu ni ambitin indarimanğarata mirimbañi tamamara. ¹¹ Muhimimuhim miha humbañi indihundi hanjiniñ andihi Gotindu tamiñgañi kru ñiñi mandindi. Muhimimuhim kuyu mikatimba ni ambavarandi hañandihin andihi, Gotindu tamiñgañi kru ñiñindindi, vami. ¹² Kamavahi kiyihandata Jisasindu simbirasara hanjiniñ pata nuñ nimavamu, Farisi ndañiniñ kuyu kandini indarihu nuriñandi mavi ndambu avimandiha nganada, vamu. ¹³ Kamavahu Jisas nuriñ nimavami, Yavandak nuñandi pihuyi kiyi hama kiva nanğa miñga. Harim muhimimuhim nu manğurimi hanjiniñ kundur hanjiniñ nanğa kumbiravarimandi. ¹⁴ Kanjiniñirim kandi vata manjambamara. Nuri tamiñga ñumi niñiniñ maña. Tamiñga ñumi miñga yahata tamiñga ñumi muhamañ kwimbi isihuramiriman vata arikimbat kumbañi miñguhu, vami. ¹⁵ Kamavahi Pita Jisasñi kitihuta nimavami, Krunavundiñ muhimimuhim andihi Gotindu tamiñgañi ñiñindindu vamba tihi kuyu ambavarana hañindu kuyu sapa ariñ ambavarina

^{15:2} Mk 7.5 nanğa, Lu 11.38 * ^{15:2} Simbirasara hanjiniñindu kuma hanjiniñ niñindimbanzikwi mandihira ñamu. Niñi nanğa himinda Gotindu tamiñgañi miñata, nuriñambi niñi nangandituma vata Juda hati piñitundu. Kamataharim kuyu tikatika mu, kuma ñimburita Gotindu tamiñgañi sihinda ñañiranditara ñañandu ñandi kindi. ^{15:4} Kis 20.12 nanğa, 21.17 nanğa, Wkp 20.9 nanğa, Lo 5.16 ^{15:8} Ese 33.31 ^{15:8} Ais 29.13 ^{15:9} Kl 2.18-22 nanğa, Ta 1.14 ^{15:11} Mt 12.34 nanğa, Si 10.15 nanğa, Ro 14.14 nanğa, 14.17 nanğa, 1 Ti 4.4 nanğa, Ta 1.15 ^{15:13} Jo 15.2 nanğa, 1 Ko 3.7 ^{15:14} Ais 9.16 nanğa, Mal 2.8 nanğa, Mt 23.16 nanğa, Lu 6.39 nanğa, Ro 2.19

indarihariŋ vaha, vami. ¹⁶ Kamavahi Jisas ambami, Narindahara kwini kwinitira wisa vaha tihi. ¹⁷ Nari ngandara. Muhimimuhim miika humbaŋi indihundi ha mavi humbaŋi miŋgundi. Kamatihi mavi niŋandihin sihusihu taviyi piŋguvarahi undi. ¹⁸ Hara kuyu miika niŋandihin ambavarandi haŋandihin maviŋguku nimbundu yivurahandi. Kandi vana haŋandihin andihi Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋindindi. ¹⁹ Yi krundu maviŋgukuyindu muhimimuhim ŋamba vana nimata niŋiniŋ yivurahandirim ambin. Indarimit ŋamba. Kruŋ yivutatamahi kimuhimu vana. Navundi kru maniman naŋga kru navundi maniman miŋaviŋgiriviŋgiri vana. Navundi kru naŋga haŋiniŋ, naŋga kru navundi naŋga haŋiniŋ piŋgarahara vana. Kipa miŋamiŋa vana. Ngatiŋgirutiŋguru tiwimiŋi kuyusihiŋguyu ambavaravara vana, naŋga muŋiniŋ ŋamba taŋgutaju vana. ²⁰ Kandi vana niŋiniŋ andihi, Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋindindi. Hara kru kuma niŋburimati ŋandi haŋandihin andihi Gotindu tamiŋgaŋi kru niŋi mandindi, vami.

*Kenanindu navundi Jisasirim indarimaŋgarami
(Mak 7.24-30)*

²¹ Jisas pihi Genesaret mitata, pihi aru Tair naŋga Saidonindu vu umi. ²² Kamatihi Kenanindu krunzapayindu navundi uta kandambu kindi ŋambi pata kuyu kimbaŋi Jisasiŋ nimavami, Aru miŋga, na Devit Niŋuŋiŋi yaŋ sihiŋga. Yandi navundi niŋi niŋambiŋ sundi ŋamba ariŋguta piŋgarandi, vami. ²³ Kamavahira Jisas nuŋ kuyu kimbi mu ndahara maŋambami. Kamatihira navundi haŋambi tuvira ta sihindi payihi Jisasiŋu simbirasara haŋiniŋ pata Jisasiŋ nimavamu, Navundi niŋambi sihindi nimbu avanjarata sirindamata payitihi simbina aŋga umi, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas ambami, Got yaŋ simbihi Israel hatiŋ ndaya, sipsip siŋgundindu maŋa haŋiniŋ nguramirim payimin, vami. ²⁵ Kamavahira navundi haŋambi pata Jisas kiyimi haŋi tandamikwimikwita, naŋgwindarata pirinimbu tihirata nimavami, Aru miŋga, yaŋ ngurama, vami. ²⁶ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Niŋindu ŋaŋa ni miŋata upiririm kaviritiriŋ utima, vami.* ²⁷ Kamavahira navundi haŋambi nimavami, Aru miŋga, kandi ambana. Hara niŋi haŋiniŋ ŋahu, ŋaŋa miŋi niŋuvandu pina tiwivu miŋgaramandi haŋiniŋ upiri ŋandu, vami. ²⁸ Jisas kuyu kandiha indarita navundi haŋambirim nimavami, Navundi na, nandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha aru sikwi. Harim indarimitana him ha yivuraham, vami. Kamavahi navundi haŋambindu niŋi haŋambi kandihiŋiŋi haŋi sikwitaya avindimi.

Jisas kandi naŋga haŋiniŋ sambu miŋavindamami

²⁹ Jisas pihi kandiha mitata indu Galili kuku tiviyindiŋiŋi ndaya umi. Kamata apuvu yahuta miŋzimi. ³⁰ Kamatihi krunavundi sambu nu kiyimiŋi payimu. Kamata tanda ŋamba, tamiŋga ŋumi, punzi kimikimi, maŋguyundavaravara haŋiniŋ, naŋga muhimimuhim kandi naŋga haŋiniŋ sambu timbuta pata nuŋandi tandanzapa haŋi tamamu. Kamatihi nuriŋ miŋavindamahi, avindimu. ³¹ Kamatihi krunavundi

15:18 Mt 12.34 naŋga, Je 3.6   **15:19** Stt 8.21 naŋga, Snd 6.14 naŋga, Jer 17.9 naŋga, Mt 12.34 naŋga, Mk 7.21   **15:24** Mt 10.5-6 naŋga, Si 3.25-26 naŋga, Ro 15.8   * **15:26** Jisas navundi haŋambiŋ taŋgutini miŋjum vata maŋandimi. Maŋiŋga. Hara kuyu avi ni Israel hati kiyuyi wisa umi, kamati sihindivura muŋiniŋ indarimu vata piri tamami. Kamataharim Jisas tihi kuyu kaŋandihin gumi. Niŋisirambi haŋiniŋ Israel hati maŋa, upiri haŋiniŋ krunzapa muŋiniŋ maŋa. Hara Jisas navundi haŋambindu indarimaŋgaramaŋgara vana ha ngata nuŋ nguramami.

15:28 Mt 8.10 naŋga, 8.13   **15:31** Mk 7.37

ngahu manguyundavarandu hanjiniŋ kuyundavarahu, punzi kimikimi hanjiniŋ avindiŋu, tanda namba hanjiniŋ kindavarahu, tamiŋga n̄umi hanjiniŋ tihiraŋamu. Kamatihi indarih̄itita Israelindu Gotindu n̄imbi tihuyahamu.

*Jisas 4,000 kruŋ n̄aŋa ngumi
(Mak 8.1-10)*

³² Jisas nuŋandi simbirasaraŋ uraramahi payihu nimavami, Krunavundi niŋiniŋjirim yaŋ mavindi. Ara nanga ariki hivi sikwi kiyihu kwiri hivi niŋi n̄aŋa nuriŋandi maŋgiyi. Harim aviharim kitu simbitin utu avi mandirimandi. Tamiŋganzih̄isih̄itinda kwimbiyi miŋgata yivituma, vami. ³³ Kamavahi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ Jisasiniŋ nimavamu, Nimbiraŋi kru maŋgiyi. Harim ara mavatimba sambi paŋundu miŋjata krunzivi kaniŋiniŋ ngutiriŋ n̄irimandiyu, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kitihuta nimavami, Nariŋandi mavatimba pamata kiyi, vami. Kamavahi ambamu, Ariŋandi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata kiyi, nanga asa sambi sikwi maŋgiyi, vamu. ³⁵ Kamavahu Jisas krunavundiŋ ambahi piŋiyi kambaminzimu. ³⁶ Kamatihi mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramata hanjiniŋ nanga asa hanjiniŋ miŋjami. Kamata Gotiŋ kuyu avivi nguta miŋasih̄iraramata nuŋandi simbirasaraŋ ngumi. Kamatihi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ krunavundiŋ ngumu. ³⁷ Kamatihi sihanaŋga n̄ahu kipitimi. Kamata n̄ata mitamu hanjiniŋ yivutiŋhiruramata, tiwatiwa aruru kuma timu, tamu arikinzipi tiŋgiruramatayi kundamu. ³⁸ Kru minzita n̄amu hanjiniŋ kruŋ ndaya yih̄itiŋgiruhu 4,000 ndimi. Hara navundi nanga n̄iŋi sirambiŋ mayih̄itiŋgirumu. ³⁹ Kamata Jisas krunavundiŋ simbihi uhu, kupik miŋjata Magadanindu vu umi.

16

*Jisasiniŋ muhim nzihi sihirina ngim vamu
(Mak 8.11-13 nanga, Luk 12.54-56)*

¹ Farisi nanga Sadyusi Jisasirim anditi ngim vata pata nuŋ ambamu, Na Gotindu simbira miŋjandanatiŋgata muhim nzihi sihirina nandi kuma munzi ngim, vamu. ² Kamavahura nuriŋ k̄imbi nimavami, Kivititi ambandara, Ihumbisa nimbu n̄angw̄indi. Harim avinḡivi kiyimandi, vamba ambandara. ³ Kivisihi ambandara, Kukumuwava ndanguta ihumbisa nimbu kitiriti. Harim musi kuku nanga wini payimandi, vamba ambandara. Kambu kandi, ihumbisa nimbu muhimimuhim nzihi yivurahandi hanjiniŋ ngamaŋgarandara. Hara muhimimuhim nzihi tihunḡirivi yivurahandi niŋiniŋ mangamaŋgarandara. ⁴ Krunavundi tihundu niŋiniŋ n̄amba niŋiniŋ nzikwi, harim Gotiŋ ndaya maviŋi mandamandu. Kamatiŋdi imutamut muhim nzihi ngimindaŋ vata tuvirandu, hara muhim nzihi muyipu ndahara maŋgimandiyu. Muhim nzihi miŋgiyamiŋgiya, Gotindu kru kuyu miŋjata ambavarava Jonandu handaya ngimandiyu, vami. Kamavata Jisas nuriŋ mitata umi.

*Farisi nanga Sadyusindu yisindu tih̄i kuyu
(Mak 8.14-21)*

⁵ Jisas nanga nuŋandi simbirasara hanjiniŋ uta indu timukari yivurahamu. Hara nuŋandi simbirasara hanjiniŋ kwiniŋkwinita mavatimba miŋjata maŋumu. ⁶ Kamatihi Jisas nuriŋ ambami, Nari Farisi nanga Sadyusindu yisirim tamiŋga nanga kindamara, vami.

7 Kamavahi nuṅandi simbirasara haṅiniṅ nuriṅambi masamasa kuyu-davarata ambamu, Mavatimba mambaha mamijata payihariṅ yisirim ambi, vamu. 8 Kamavahu indarita Jisas nuriṅ ambami, Kru indarimaṅgaramaṅgara vana suksimbiri naṅga nari. Mumindihi nari ariṅandi mavatimba mangiyi, vamba ambara. 9 Nari indarimitata mambaha ṅgara. Mavatimba kumanzipi timu tiṅgiruramata 5,000 kru ṅahu, pamata tiwatiwayi kundamara. 10 Naṅga nari mavatimba kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata 4,000 kru ṅamu. Kamatihi tiwatiwa aruru pamatayi kundamara. 11 Nari mumindihi indarimitata maṅgara. Nariṅ yi mavatimbarim indarimitata kuyu mangwin. Yi ambin, nari Farisi naṅga Sadyusindu yisirim tamiṅga naṅga kindamara vata ambin, vami. 12 Kuyu kandihha indarita ambamu, Yis mavatimba naṅga kirandu haṅandihinirim maṅambavari. Farisi naṅga Sadyusindu kuyurim tamiṅga naṅga kindamara vata ambi, vamu.

Pita Jisasih ambami na nuhaya vami
(Mak 8.27-30 naṅga, Luk 9.18-21)

13 Jisas piṅu aru Sisariafilipai vurim umi. Uta kandiṅiwimi haṅi nuṅandi simbirasaraṅ kitihuta ambami, Krunavundi ninirim Krundu ṅiṅji, vamba ambandu, vami. 14 Kamavahi ambamu, Muvira nambirim Jon kukuyi miṅgaṅguruhuru hama vandu. Muvira nambirim Elaija vandu, muvira nambirim Jeremaia vandu, mana kuhandu kru Gotindu kuyu miṅata ambavarava haṅiniṅindu muvat miṅga vaha, vamba ambandu, vamu. 15 Kamavahu Jisas nuriṅ kitihuta ambami, Hara nariṅambi, yambirim nin ndaya vamba ambandara, vami. 16 Kamavahi Saimon Pita kimbi nimavamba ambami, Na Got krunavundiṅ aṅga miṅimandi vata yihiramami hama. Na Got sihaṅgiyihyi hamandu ṅiṅji, vami. 17 Kamavahi Jisas kimbi ambami, Saimon, Jon ṅaniṅ, na kinzihinziti. Kandi kuyu niṅandihin naṅ piri niṅindu kru mumiṅga maṅambaramami. Yandi Yavandak nuṅandi piṅhuyi kiyi hama naṅ kuyu kandiṅi ambarami. 18 Kamataharim naṅ ambiriman, Na Pita. Yi krunavundi sihananga yaṅirim indarimaṅgarandu haṅiniṅ timba himba kandihaṅi tamiman. Kamatin kimuhimundu tikatika, krunavundi yaṅirim indarimaṅgarandu haṅiniṅ taṅguti mamiṅgumandiyu.* 19 Yi naṅ Gotindu tiwiyi kiyihiyindu kindiṅari piṅirivihiri siki haṅiniṅ ṅguriman. Kamatin muhimimuhim vana piri niṅi kahaṅirimananaṅ Got ndahara nuṅandi piṅhuyi kahaṅirimandi. Ara muhimimuhim vana piri niṅi kuyivirimananaṅ Got ndahara nuṅandi piṅhuyi kuyivirimandi, vami. 20 Kamavata Jisas nuṅandi simbirasara haṅiniṅ karikarita ambami, Nari krunavundi nimavamba maṅambamara, Jisas krunavundiṅ aṅga miṅimandi vata Got yihiramami, vamba maṅambamara, vami.

Jisas ambami andindin maṅa andimara vami
(Sapta 16.21—20.34)

Jisas kimuta aṅga yahamiriman vami
(Mak 8.31—9.1 naṅga, Luk 9.22-27)

16:9 Mt 14.17-21   **16:10** Mt 15.34-38   **16:14** Mt 14.1-2 naṅga, Mk 6.14-15 naṅga, Lu 9.7-8
16:16 Jo 6.68-69 naṅga, Hi 1.2 naṅga, 1.5 naṅga, 1 Jo 4.15   **16:17** Mt 17.5 naṅga, 1 Ko 2.10
naṅga, Ga 1.15-16 naṅga, Ef 2.8   **16:18** Jo 1.42 naṅga, Ef 2.20 naṅga, Sk 21.14   * **16:18** Grik
kuyuyi, ṅimbi Pita niṅandihin, timba, vava kuyu maṅa ṅandi.   **16:19** Mt 18.18 naṅga, Jo 20.23
16:20 Mt 17.9 naṅga, Mk 9.9

²¹ Kandihivi hañinda kita Jisas nuñandi simbirasarañ ambami, Yi Jerusalem utini, yañ Israelindu aru miku hañiniñ, nañga Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ, nañga tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñdu kumañi tamimandiyu. Kamatu kañinda sambu kavitiñ, yañ yivutatamitu kwimiriman. Hara arikingivi kita kwiri hañi aña yahamiriman, vami. ²² Kamavahi Pita kandihamata kuyu indarita Jisasin timbuta tivi hambu uta nuñ ambahimuta ambami, Aru miñga, maninganzikwi. Nañ kandi vana ha mayivurahirimandi, vami. ²³ Kamavahi Jisas kimiruramata Pitañ ambami, Satan yandi kutinimbu uhu. Na yandi kwimbi kivihiñ andina. Na Gotindu indarimit miñata mañandina. Na krundu indarimit miñata andinandih, vami. ²⁴ Kamavata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Kru muminga yi nañga payiman vatangata, nuñambi tanguti miñgum. Kamata yi pimi kaviriman maña nu ndahara kavum. ²⁵ Kru muminga kandihamata vana mañandita nuñandi kwirandi hañandihinirimindaya timutimutirimandi hama siñgundirimandi. Hara kru muminga yambirim indariramata kwimirimandi hama sihañgiyimandi. ²⁶ Kru muminga piri niñindu muhimimuhim miñimandi. Hara nuñambi siñgunditi muhimimuhim kandihaniñ sihananga nuñ mañguramirimandiyu. Nañga nuñandi kwirandi hañandihin muhimimuhim kandihaniñ mut mamimimandi. ²⁷ Krundu Niñi miñga nuñandi kutikara hañiniñ nañga niñuvandu siña aruyi payimandi. Kamata kandihivi hañi krunavundi sihananga muhimimuhim vana andindu hañiniñ ngaharamarama nuriñ muhimimuhim ngurimandi. Avi vana andindu hañiniñ avi him ngurimandi. Namba vana andindu hañiniñ namba him ngurimandi. ²⁸ Yi nariñ kandi ambin, kru tanguramata kuyu niñindu muvira mañgwimitutu, Krundu Niñi miñgan ngitu aru miku miñga maña payimandi, vami.

17

Jisasindu kwirandi muvita yivurahami (Mak 9.2-13 nañga, Luk 9.28-36)

¹ Arikikwiri arikikwiri hivi uhi, Pita, Jems, nañga niñura Joniñ Jisas timbuta apu kimbantikakayi yahuta nuriñambi kiyimu. ² Kamata tihiraramata kiyihuhu Jisasindu kwirandi ha tivirata muvita yivurahi, nuñandi kipumika ha ina timirimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañiniñ suñindita siña maña yivurahami. ³ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañiniñ ngahu Moses nañga Elaija yivurahata Jisas nañga kuyundavaramu. ⁴ Kamatihi Pita kandihamata ngata Jisasin ambami, Aru miñga, niñi kitiriñ avindihi. Aria vina nda savanzava arikikwiri tararamahin. Mu nambirim, mu Mosesirim, nañga mu Elaijarim, vami. ⁵ Pita kuyundavarahihi kanzirisiri ihumukiri mu, siñanzikwisikwi ñandi nuriñ kaviramami. Kamatihi ihumukiri humba kandihaniñ kuyu samur mañandihin ambami, Niñi niñandihin yandi,

16:24 Mt 10.38 nañga, Lu 14.27 nañga, Si 14.22 nañga, 2 Ti 3.12 **16:25** Mt 10.39 nañga, Lu 17.33 nañga, Jo 12.25 **16:26** Sng 49.7-8 nañga, Mt 4.8-9 **16:27** Sng 62.12 nañga, Snd 24.12 nañga, Sek 14.5 nañga, Mt 25.31 nañga, 26.64 nañga, Mk 8.38 nañga, Lu 9.26 nañga, Ro 2.6 nañga, 1 Pi 1.17 nañga, Sk 22.12 **16:28** Mk 9.1 nañga, Lu 9.27 **17:1** 2 Pi 1.17-18 **17:5** Stt 22.2 nañga, Lo 18.15 nañga, Sng 2.7 nañga, Ais 42.1 nañga, Mt 3.17 nañga, 12.18 nañga, Mk 1.11 nañga, Lu 3.22

niñambirim mavindamamangarata, niñambirim kinzihinzitini. Kamataharim nuñandi kuyu indarimara, vami. ⁶ Kamavahi simbirasara arikikwirivat kuyu kandiha indarihu nuriñ piñitih, tandamikwimikwita kipumika piri vu tamahu mingumi. ⁷ Kamatihu Jisas arihañi pata nuriñ miñahandatanda ambami, Piñimanduta yahamiramara, vami. ⁸ Kamavahi tihirata yahuta kru arikimbatin mangamu. Jisasin ndaya ngamu. ⁹ Kamata apu ha mitata mingumingu Jisas nuriñ tikatika kuyu nguta ambami, Ngara vana niñandihin kru mumingang manambavarahandamara, ututa Krundu Niñi hama sava humbañi kita anga yahamiram, vami. ¹⁰ Kamavahi nuñandi simbirasara hanjiniñ Jisasin kitihuta ambamu, Mumindihi tikatika kuyundu mirimba nanja hanjiniñ ambandu, Elaija wisa payimandi, vamba ambandu, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas kimbim ambami, Ambandu kuyu hanjandihin kandi. Elaija wisa pata muhimimuhim miñasirivirimandi. ¹² Hara yi nariñ ambin, Elaija payihira kru nuñ magngamangarandu. Kamataharim nuriñandi indarimitiyi Elaijan ñamba vana andindu. Harim siwimaña vanayi Krundu Niñi haman ñamba tanjurimandiyu, vami. ¹³ Jisas kamavahi nuñandi simbirasara hanjiniñ ambamu, Jon kukuyi miñanggiruhiru hamarim ambi, vamu.

*Jisas niñi nuñandi sundi ñamba piñguvarami
(Mak 9.14-29 nanja, Luk 9.37-42)*

¹⁴ Jisas nanja nuñandi simbirasara arikikwirivat uta krunavundi sambim kiyimu hañi yivurahamu. Kamatihu kru muminga pata Jisas kiyimi arihañi tandamikwimikwita ambami, ¹⁵ Aru minga, niñi yandi niñandihin kwiniñkwinitih nuñandi kwirandi ni ñambatindi. Kamata sambim niñimbiri ahutungiyi mingundi, nanja kukuyi ndahara mingundi. Harim niñi yandi ni sihinga. ¹⁶ Nandi simbirasara niñiniñ kiyuyi miñata payihin andihura avimandi, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas kimbim ambami, Krunavundi tihundu nari, nariñandi indarimangaramangara ha tikatikama. Nanja nariñandi indarimit nanja andindara vana hanjiniñ avima. Pamata niñimbiri nari nanja kiñinginiñ nariñandi pimi kaviriman. Niñi kandiha niñi miñata pañi, vami. ¹⁸ Kamatihi Jisas sundi ñamba hanjandihin ambahimuhu sariwayiñandi sundi ñamba ha niñi hanjandihin tihimitahi sikwi avindimi. ¹⁹ Kamata muñimbiri nuñandi simbirasara hanjiniñ Jisasin nuñambi kiyihimi pata nimavamba kitihumu, Pamatihi ara sundi ñamba kandiñandihin piñguvarimindan vata andihariñ maningandimi, vamu. ²⁰⁻²¹ Kamavahu nuriñ ambami, Nariñandi indarimangaramangara vana ha suksimbiri sikwi, harim mambingubarahara. Nariñ yi kandi ambin, nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastet kiris maña kitindahara sundi ñamba ha piñguvarahara. Hara nariñandi indarimangaramangara vana ha sahi mastetindu kiris ndahara mandarativirandi. Harim sundi ñamba mambingubarahara. Nari apu niñandihinirim yahamirata ndambu uhu vitira, uhi. Nariñandi indarimangaramangara vana kiti muhimimuhim vana andihara, vami.*

17:9 Mt 8.4 nanja, 9.30 nanja, 12.16 nanja, 16.20 **17:10** Mal 4.5 **17:12** Mt 11.14 **17:13** Lu 1.17 **17:17** Lo 32.5 nanja, 32.20 nanja, Jo 14.9 **17:19** Mt 10.1 **17:20-21** Mt 21.21 nanja, Mk 11.23 nanja, Lu 17.6 nanja, 1 Ko 12.9 nanja, 13.2 * **17:20-21** Kru indarimit avi nanja muvira ambandu. Kuyu mu ndahara kanifiñ kiyi. Jisas ambami, Got nanja kuyundavaravara vana nanja itihañiña vana andimara. Kandihamata vana andita sundi ñamba kandihamata ha piñguvarahara. Mu kwimbi mangiyi, vamba ambami, vandu.

*Jisas kimuta yahamiriman vamba sihinda muñimbiri ambami
(Mak 9.30-32 naŋga, Luk 9.43-45)*

²²⁻²³ Jisas naŋga nuŋandi simbirasara hañiniŋ pirivisa Galili tihiruta nurin nimavamba ambami, Krundu Ñiŋi miŋgaŋ krundu kumaŋgimbañi tamata, nuŋ yivutatamirimandiyu. Kamatu arikingivi kita kwiri hañi aŋga yahamirimandi, vami. Kamavahi nuŋandi simbirasara hañiniŋ kuyu kandiha indarihu nurinandi maviha pimitimaŋgarami.

Kirañinguhu taviyirim timbahiris ŋgumi

²⁴ Kamata Jisas naŋga nuŋandi simbirasara hañiniŋ uta pihu aru Kaperneam yivurahata kiyimu. Kamatihu Gotiŋ kirañinguhu tavi hañindurim vata kru timbahiris miŋandu hañiniŋ payimu. Pata Pitaŋ nimavamba kitihumu, Nariŋandi ahusiki ndama Gotiŋ kirañinguhu tavi niŋandihin miŋasirivasirivarim timbahiris ŋguhi vaha, vamu.

²⁵ Kamavahu Pita ambami, Ara, ŋguhi, vamba ambami. Kamavata Pita taviyi indihuta maŋguyundavarahihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Saimon na pamata indarina. Piri niñindu aru miku hañiniŋ muhimimuhim simbirayindu timbahiris miŋandu. Kandihañiniŋ timbahiris ninindu taya miŋandu. Nuriŋandi krunzapandu miŋandu, mana muŋiniŋindu taya miŋandu, vami. ²⁶ Kamavahi Pita yahata ambami, Kru muŋiniŋindu taya miŋandu, vami. Kamavahi Jisas ambami, Kamataharim nuriŋandi krunzapandu timbahiris mamiŋandu. ²⁷ Hara kamatirin ariŋ ambituma. Kamataharim uta indu ndaŋi aŋiŋi kavara. Kamata asa kimaŋgima piŋgirimana hañandihin nuŋandi mika ha miŋativata timbahiris muŋandihin ŋgina kiyimandi. Timbahiris kandiha miŋata nananŋa ariŋambirim tama, vami.

18

*Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu nindaya aru ñimbi naŋga miŋga
(Mak 9.33-37 naŋga, Luk 9.46-48)*

¹ Kandihirivi hañi Jisasindu simbirasara hañiniŋ pata Jisasin nimavamba kitihumu, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi, kru ninindaya ñimbi aru naŋga miŋga kiyimandi, vamu. ² Kamavahu Jisas ñiŋi muŋandi uraramahi payihi nuri kiyimu pirin hañi taŋguramaramata ³ ambami, Yi nariŋ kandi ambin, nari mavi maŋgimiruta ñiŋisirambi kindu maña maŋgiyimandiraŋa, Gotindu tiwiyi maŋgiyimandira.* ⁴ Kru mumiŋga nuŋambi taŋguti miŋguti ñiŋi nima maña yivurahimandi hamanda, Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañi ñimbi aru sikwi naŋga miŋga kiyimandi. ⁵ Ara kru mumiŋga yaŋirim indarimata ñiŋi sukuyipu nimatarim kinziŋhinzitirimandi hama, yaŋirim kinziŋhinzitirimandi, vami.

*Ñamba vanavana andihi indarimaŋgaramaŋgara vana ñambatindi
(Mak 9.42-48 naŋga, Luk 17.1-2)*

⁶ Kamata Jisas sihinda ambami, Kru mumiŋga anditi ñiŋi mu yambirim indarimaŋgarandi ŋandi ñamba vanayi miŋgata yiviti, kandihaman avinda timba muŋgi aru miŋata nuŋandi piŋgwi hañi simahata kavariŋu

17:22-23 Mt 16.21   **17:24** Kis 30.13 naŋga, 38.26   **18:1** Lu 22.24   **18:3** Mt 19.14 naŋga, Mk 10.15 naŋga, Lu 18.17   * **18:3** Matyundu aŋgwimikiyi kuyu kutanŋuta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kaŋiŋandihin 18.3yi kita uta 35yi kiyi. Kru Jisas naŋga kindandu hañiniŋ muhimimuhim vana nuriŋambi masamasa andimu vata ambavarami.   **18:4** Mt 20.27 naŋga, 23.11   **18:5** Mt 10.40-42 naŋga, Lu 9.48 naŋga, 10.16 naŋga, Jo 13.20   **18:6** Mt 17.27 naŋga, Lu 17.1-2 naŋga, 1 Ko 8.12

añakinguku tunḡñi miḡguta kimum. ⁷ Kandi, kru piri niñindu, krunavundi muviranḡ piḡgiriḡiḡiriramahuhu ñamba vana andindu. Krunavundi ñamba vana andindu hañiniḡ pimi kaviriḡmandiyu. Hara kru piḡgiriḡiḡiriramandu hañiniḡ pimi aru kaviriḡmandiyu. ⁸ Nandi kuma vaha mana tanda vaha piḡgiriḡiḡiriramiti ñamba vana anditaḡgata pitita kavarina umi. Kamata avinda kuma timu naḡga tanda tamu naḡḡandaya kita sihaḡḡiyimana. Nandi kuma arikita naḡga tanda arikita kitunda naḡ Got ahu maḡḡimuhimu tuta sihaḡḡindi hañi kaviriti unamandihi. ⁹ Nandi tamaḡga timu piḡgiriḡiḡiriramiti ñamba vana anditaḡgata, tamaḡga kandiha kumbirata kavarina umi. Kamata tamaḡga timu naḡḡandaya kitanda sihaḡḡiyimana. Nandi tamaḡga arikita kitinda naḡ Got ahutuvarandi heliyi kaviriti unamandihi. ¹⁰⁻¹¹ Nari indarimara. Niḡji sukisirambi niñindu munirim nda, ñimbi maniman saḡ vitirama. Nariḡ yinda ambin, Gotindu pihuyi, niḡji kaniḡiniḡindu kutikara hañiniḡ, Yavandak nuḡandi pihuyi kiyi hama naḡga sihaḡḡindu, vami.*

Sipsip yiwaramindu tih kuyu
(Luk 15.3-7)

¹² Jisas sihinda ambami, Nari pamata indarira. Kru mumḡḡandu sipsip 100 kiti, miḡḡiyataya yiwariti puhirahi vaha mana mambaha puhirahi. Maniḡga, ⁹⁹ sipsip hañiniḡ mititi apuvu kituhitu, uta sipsip miḡḡiyataya yiwarahi hañandiḡin puhirahi. ¹³ Yi nariḡ kandi ambin, sipsip hañandiḡin aḡga miḡḡata kinziḡinziḡitih. ⁹⁹ sipsip manziḡundihu hañiniḡirim kinziḡinziḡitimaḡgarahi. Hara sipsip miḡḡiyataya siḡḡundimi hañandiḡin aḡga miḡḡata, kinziḡinziḡitimaḡgarahi. ¹⁴ Kamata maña nariḡandi Nava nuḡandi pihuyi kiyi hama, niḡji suksirambi kaniñindu muḡandiḡin yiwaritima vata yakwirivarandi, vami.

Krunavundi ñamba vana andihu miḡasirivasiriva vana

¹⁵ Jisas sihinda ambami, Krunavundi yandi niḡḡiñindu muvat naḡ ñamba vana anditi, uta nuḡ ḡga. Kamata arikimbat taya kiyimandira hiriviyi ñamba vana nuḡandi hañiniḡirim miḡasirivanziriva ambavara. Kamatina nandi kuyu indaritiḡata nuḡ aḡga miḡimana. ¹⁶ Ara nandi kuyu maḡindaritiḡata, sihinda uta miḡḡiyavatiniḡ vaha mana arikimbatiniḡ vaha timbata uhu. Kamatina nandi kuyu ha arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha tikatikatiramandiyu. ¹⁷ Kamatina nuriḡandi kuyu maḡindaritiḡata, uta krunavundi Jisasirim indarimaḡgarandu niḡniḡ amba. Kamatina krunavundi Jisasirim indarimaḡgarandu hañiniḡ ndu kuyu ndahara maḡindaritiḡata, nuḡ Gotiniḡ maḡgaha miḡga, naḡga kru gavaman ndamarim timbahiris miḡamaḡga maḡḡanḡ ḡḡimañandi. ¹⁸ Yi nariḡ kandi ambin, muḡimimuhim vana piri niñi kahañirimandiraḡa, Got ndahara nuḡandi pihuyi kahañirimandi. Ara muḡimimuhim vana piri niñi kuyivirimandiraḡa, Got ndahara nuḡandi pihuyi kuyivirimandi. ¹⁹ Nariḡ yi sihinda ambin, piri niñi nari arikimbat muḡimirim nda mavi

18:7 Lu 17.1 naḡga, 1 Ti 4.1 **18:8** Mt 5.30 naḡga, Mk 9.43 **18:9** Mt 5.29 naḡga, Mk 9.47 **18:10-11** Stt 48.16 naḡga, Sng 34.7 naḡga, Lu 19.10 naḡga, Jo 3.17 naḡga, 12.47 naḡga, Hi 1.14

* **18:10-11** Kru indarimit avi naḡga muvira ambandu. Kuyu nu ndahara kaniñi kiyi. Jisas ambami, Krundu Niḡji hama krunavundi ñamba vana andita siḡḡundimu hañiniḡ aḡga miḡirim payimi, vamba ambami, vandu. **18:15** Wkp 19.17 naḡga, Lu 17.3 naḡga, Ga 6.1 naḡga, Je 5.19-20 naḡga, 1 Pi 4.8 **18:16** Lo 19.15 naḡga, Jo 8.17 naḡga, 2 Ko 13.1 naḡga, 1 Ti 5.19 **18:17** Ro 16.17 naḡga, 1 Ko 5.9 naḡga, 5.13 naḡga, 6.1-6 naḡga, 2 Te 3.6 naḡga, 3.14 **18:18** Mt 16.19 naḡga, Jo 20.23 **18:19** Mt 28.20 naḡga, Mk 11.24 naḡga, Jo 14.23 naḡga, 15.7 naḡga, 1 Jo 3.22 naḡga, 5.14

minzayi tamata, yandi Yavandak nuṅandi pihuyi kiyi hama naṅga kuyun-davaritira narinirim ṅgurimandi. ²⁰ Arikimbat vaha mana arikikwirivat vaha pata yandi ṅmbiyi tiwirimandiyu ha, yi yambi nuriṅandi ṅiṅgiṅi kiyiman, vami.

Kuṅgi ndu tih kuyu

²¹ Kandihivi haṅi Pita Jisas kiyimiyi pata nimavamba kitihumi, Aru miṅga, krunavundi nandi ṅiṅgiṅindu muvat yaṅ ṅamba vana anditi kuṅgi kuyivahin, sihinda muṅmbiri anditi kuṅgi kuyivahin, kamatataya ututa kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata ṅmbiri sikwi kuṅgi kuyivata, ambihaiṅi vaha vahin. Mana pamata ṅmbiri sikwi nuṅandi ṅamba vana ha kuṅgi kuyivahin, vami.

²² Kamavahi Jisas nuṅ ambami, Yi naṅ ambin, naṅ kru ṅamba vana kuma timu, tamu arikinzipi tiṅgiruramata ṅmbiri anditi nuṅandi kuṅgi kuyiva. Naṅ ṅamba vana andititi ndahara imutamut nuṅandi ṅamba vanandu kuṅgi kuyiva. ²³ Indarimara, Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku maṅa, simbirasara nuṅandi timbahiris miṅamu haṅandihin nu naṅga kuyu miṅasirivasirivarim piri kindi. ²⁴ Kamata timbahiris miṅasirivasiriva simbira miṅahi simbirasara muhaman nu kiyimiyi timbuta payimu. Kandihama timbahiris 10 milion miṅami. ²⁵ Hara timbahiris miṅami haṅindu kimbi ṅguhu ṅandi maṅgiyimi. Kamata-harim aru miku hama ambami, Kru kaniman, ṅimburiṅ, naṅga ṅiṅisimiyi naṅga nuṅandi muhimimuhim sihananṅa ṅgutira kru muṅiṅiṅ mut miṅamu. Kamatu simbirasara saṅiṅiṅiṅ yivurahitu, timbahiris ha miṅata yaṅ ṅgumara, vamba ambami. ²⁶ Kamavahi simbirasara saṅ hama aru miku hamandu tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita nimavami, Yaṅ sihiṅgata tavarahanda. Timbahiris nandi miṅamin haṅandihin sihananṅa kimbi ṅguriman huṅindihi, vamba ambami. ²⁷ Kamavahi simbirasara saṅ hamandu aru miku hamaṅ mavindihi nuṅ kuṅgi kuyivami. Kamata timbahiris miṅami haṅandihinirim ndahara kindam, vamba ambami. ²⁸ Kamatihi simbirasara saṅ hama tapiraṅi indihuta simbira kihiri miṅandu miṅga nuṅandi 10 timbahiris taya miṅami miṅgaṅ ṅgami. Kamata sikwitaya nuṅ piṅgiwi nikiniki miṅavandata ambami, Yandi timbahiris miṅamana ha tihunzaṅiṅzaṅ ṅgu, vamba ambami. ²⁹ Kamatihi simbira kihiri miṅandu hama nuṅandi tandanzapa haṅi tanda mikwimikwinita ambami, Nandi timbahiris miṅamin ha ṅguriman huṅindihi yaṅ sihiṅgata tavarahanda, vamba ambami. ³⁰ Hara simbirasara saṅ hama yakwirivarami. Uta simbira kihiri miṅandu hamaṅ kru ṅamba vana andihu tamandu upiyi tamami. Kamatihi kandihaiṅi kiṅiṅgiṅi timbahiris miṅami ha miṅasirivami. ³¹ Kandihamata musa andihi kru simbira kihiri miṅandu haṅiṅiṅ ṅgahu nuriṅandi mavimbu avi mandimi. Kamatihi uta nuriṅandi aru miku hamaṅ muhimimuhim vana simbirasara saṅ hama andimi haṅiṅiṅirim ambavaramu. ³² Kamatihi aru hama simbirasara saṅ hamaṅ uraramahi payihi ambami, Na simbirasara saṅ ṅamba miṅga. Na yambirim mavimavi kuyu ambahana timbahiris yandi miṅamana haṅandihinirim kindam vata, naṅ kuṅgi kuyivasin. ³³ Yi naṅ sihisihitisin. Hara mumindihi simbira kihiri miṅandara ndamaṅ sihisih mandisina, vamba ambami. ³⁴ Kamavata nuṅandi aru miku hama simbirasara saṅ hamarim kitiri kita ambami, Kru kaṅinda ṅguhu haṅiṅiṅindu kumaṅgiṅmaṅi tamiman. Kamatin kandihaiṅi kiṅiṅgiṅi

timbangiris minjami hanjiniŋ sihananŋa anŋa ngurimandi, vamba ambami. ³⁵ Siwimaña nandi, muŋiniŋindu ñamba vana kuŋgi maŋguyivirimandira ha, Yavandak nuŋandi pihuyi kiyi hama nariŋandi kuŋgi ndahara maŋguyivirimandi, vami.

19

*Navundi nanna kru miŋasiharamarama vanarim Jisas ambavarami
(Mak 10.1-12 nanna, Luk 16.18)*

¹ Jisas kuyu kaniniŋiniŋ ambavarata mituta, pirivisa Galili mitata pirivisa Judiarim kuku Jordan ndambukari indihumi. ² Kamatihi krunavundi sambu nu nanna umu. Kamatihi kandihambu kandi nanna hanjiniŋ miŋavindamami. ³ Kamatihi Farisi, Jisas anditi ngim vata payimu. Harim Jisasin nimavamba kitihumu, Na pamata indarina. Kru muminŋa nimburiŋ saŋinanŋa piŋguvarahi. Kru kandihama ariŋandi tikatika kuyu miŋahandandi vaha, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas kimbi nimavami, Nari Gotindu anŋwimikiyi kuyu kindi hanandihin ngatingiruta mambaha ngandara. Kuyu kandiha nimavamba ambami, Kuha Got muhimimuhim tamata krunavundiŋ musa minjami. Kamata andihi kru nanna navundi yivurahamu, vamba ambami. ⁵ Kamavata sihinda Got ambami, Harim kru hama yahata niŋum niŋuvaŋ mitata nimburi nanna kihiri kindu. Kamata arikimbat kwirandimbat miŋgiyataya yivurahandu, vamba ambami. ⁶ Got ambami, harim arikimbat kiŋgiŋi maŋgindu. Kwirandimbat miŋgiyataya maña kindu. Harim Got kahañami him hanandihin kru mandaviham, vami.

⁷ Kamavahi Farisi hanjiniŋ Jisasin ambamu, Kamatahara mumindihi Moses ariŋ tikatika kuyu nguta ambami, Kru anŋwimikiyi yihimbivirata navundiŋ nguta piŋguvariti umi, vamba ambami, vamu. ⁸ Kamavahu Jisas nuriŋ ambami, Nari tamahumbiri niŋin, harim Moses ngatara andihi navundi piŋguvarandara. Hara kimanŋimaña kamata vana maŋgiyimi. ⁹ Nariŋ yi ambin, kru muminŋa, nimburi kru maminiŋiriritira saŋinanŋa piŋguvarahi. Kamata navundi mu urahi. Kru kandihama nuŋambi navundi miŋaviŋgiriŋgiri vana andihi, vami. ¹⁰ Kamavahi nuŋandi simbirasara hanjiniŋ kuyu kandiha indarita Jisasin nimavamba ambamu, Kru kandihamata vana miŋahandiriman vatanŋata, kindamindihi navundi maŋuram, vamu. ¹¹ Kamavahu Jisas ambami, Kru sihananŋa kuyu kaninandihin maminiŋandu. Got kru minzavativatiŋ ndaya tikatika nguhi navundi maŋurandu. ¹² Nari indarimara. Kru muvitamuvita niŋin kita navundi maŋurandu. Muviraŋ niŋumiŋgati kavuhu nuriŋandi kwirandi ha ñambatimi. Muviraŋ kru kwirandimbisa tavihamu harim niŋi maŋavuhu. Muvira Gotindu tiwiyi kiyihiyindu simbirarim indariramata nuriŋambi tikatika kuyu simahata navundi maŋurandu. Harim kru kuyu kaninandihin miŋiman virimandi hama miŋam, vami.

*Jisas niŋi hanjiniŋ mitira yi kiniyi payimu vami
(Mak 10.13-16 nanna, Luk 18.15-17)*

18:35 Mt 6.12-15 nanna, Mk 11.25-26 nanna, Ef 4.32 nanna, Kl 3.13 nanna, Je 2.13 **19:3** Mt 16.1 **19:4** Stt 1.27 nanna, 5.2 nanna, Mal 2.15 **19:5** Stt 2.24 nanna, 1 Ko 6.16 nanna, 7.2 nanna, Ef 5.21 nanna, 5.31 **19:7** Lo 24.1-4 nanna, Mt 5.31 **19:9** Mt 5.32 nanna, Mk 10.11 nanna, Lu 16.18 nanna, 1 Ko 7.10-11 **19:10** 1 Ko 7.1-2 nanna, 7.7-9 nanna, 7.17 **19:12** 1 Ko 7.32-34 nanna, 9.5

¹³ Kandihivi hañi krunavundi ñiñi sukisirambi hañiniñ timbuta Jisas kiyimiyi payimu. Nuñandi kuma ha nurinandi kwirandi hañi tamata, Got nanğa kuyundavariti, nurin nguramam vata andimu. Kamatihura nuñandi simbirasara hañiniñ krunavundi kandihaniniñ ambahimumu. ¹⁴ Kamatihu Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Mitira ñiñi hañiniñ yi kini niñi payimu, nurin karikari mandimara. Krunavundi Gotindu tiwiyi kiyimindan vatanğata, ñiñi niñiniñ maña kiyimu, vami. ¹⁵ Kamavata kuma nuñandiha ñiñi hañiniñindu miku hañi tamami. Kamata kiyihandata kandi upi hanu mitata umi.

*Kru ñañira ariku miñga Jisas nanğa kuyundavarami
(Mak 10.17-31 nanğa, Luk 18.18-30)*

¹⁶ Kamatihu kru mumiñga Jisas kiyimiyi pata ambami, Ahusiki, yi avi vana pamata ñandi andita sihanğiyiman, vami. ¹⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Mumindihi na yan avi vanarim kitihuna. Minzaminza Got taya avi. Hara sihanğiyiman vatanğata, Gotindu tikatika kuyu taya miñahandamangara, vami. ¹⁸ Kamavahi kru kandihama Jisasin nimavamba kitihumi, Tikatika kuyu pamatarim ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Tikatika kuyu kandihaniniñindu kuyu nimata kindi. Krunavundiñ mayivutatama. Kru na, navundi maminiñgiri, nanga navundi na, kru maminiñgiri. Kipa mamini, kru muñiniñ kuyusihirata sanjanğa mağatınguru. ¹⁹ Naminavandu tiwiyi kiñinginiñi nurinandi kuyu miñahanda. Kamata nambi nandi kwirandirim mavindamandana maña, sihanğa kruñ ndahara miñata maviñi tama, vami. ²⁰ Kamavahi kru ñañira hama ambami, Yi sihanğa tikatika kuyu kaniñiniñ miñahandandin. Hara yi pamata himirimizikiwi kirivitiñ, vami. ²¹ Kamavahi Jisas ambami, Avinzikiwi miñga kiyiman vatanğata, uta nandi muhimimuhim sihanğa nguna mut miñamu. Kamatu timbahiris ha miñatuta muhimimuhim maniman san hañiniñ ngu. Kamatirimana handa Gotindu pihuyindu avihimimim miñimana. Kamata yi nanğa pañi, vami. ²² Kru ñañira hama muhimimuhim sambu sikwi nanğa miñga. Harim kuyu kandiha indarihi nuñandi mavimbu pimitihi umi. ²³ Kamatihu Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Yi nariñ kandi ambin, kru timbahirisindu ariku miñga Gotindu tiwiyi kiyiman vata aviri tamirimandi. ²⁴ Yi nariñ sihinda ambin, kamel mikwiri sivirisiviri siki humbañi indiwirim, kru timbahirisindu ariku hañiniñ Gotindu tiwiyi kiyihiyirim aviritamandu maña aviri mandamahi, vami. ²⁵ Nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kaniñandihin indarihu maviyahavarami. Kamata ambamu, Ara nindaya sihanğiyimandi, vamu. ²⁶ Kamavahu Jisas nurin tihirata ambami, Kru mañandihu. Hara Got muhimimuhim vana andihi, vami. ²⁷ Kamavahi Pita kimbi ambami, Ngana, ara arinandi muhimimuhim mitata nananğa kindandariñ. Harim ara mum miñimindan, vami. ²⁸ Kamavahi Jisas ambami, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim kihi yivurahimandi hiviyi, Krundu Niñi miñga aru ñimbi nanğandita aru miku ndu minziminzi maka nuñandi hañi minzirimandi.

19:14 Mt 18.2-3   **19:16** Mk 10.17 nanğa, Lu 10.25 nanğa, 18.18   **19:17** Wkp 18.5 nanğa, Lu 10.28   **19:18** Kis 20.13-16 nanğa, Lo 5.17-20   **19:19** Kis 20.12 nanğa, Wkp 19.18 nanğa, Lo 5.16 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14 nanğa, Je 2.8   **19:21** Mt 6.20 nanğa, Lu 12.33 nanğa, Si 2.45 nanğa, 4.34-37 nanğa, 1 Ti 6.18-19   **19:23** Mt 13.22 nanğa, Mk 10.24 nanğa, 1 Ti 6.9-10   **19:26** Stt 18.14 nanğa, Jop 42.2 nanğa, Jer 32.17 nanğa, Sek 8.6 nanğa, Lu 18.27   **19:27** Mk 10.28 nanğa, Lu 5.11 nanğa, 18.28   **19:28** Mt 20.21 nanğa, 25.31 nanğa, Lu 22.30 nanğa, 1 Ko 6.2-3 nanğa, Sk 2.26 nanğa, 3.21

Kamati yi nannga kihiri kindandara narindahara, aru miku ndu minzimnzi maka kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi tingiruramatayi minzirimandira. Kamata Israel hatindu krunzapa kumanzipi timutamu, tanda timundu arikinzipi taya tingiruramata hanjini karatamirimandira. ²⁹ Nannga krunavundi sihanannga yambirim indarita, nuriñandi tavi, niñusinavan, niñuranavan, niñurimanğatiñ, niñisimniñ, niñumininjuvan, nannga nuriñandi kiva mitamu hanjiniñ sihinda muhimimuhim 100 miñimandiyu. Kamata sihanğiyimandiyu. ³⁰ Hara kru kasirambu uyu hanjiniñ sihindivu sikwi payimandiyu. Kamatu kru sihindivu payu hanjiniñ kasirambu urimandiyu, vami.

20

Simbirasara wain kivayi simbira miñamu niñinindu tih kuyu

¹ Jisas sihinda ambami, Yi kuyu ni kru kasiram vu kiyimandiyu niñinirim ambin. Gotundu tiwiyi kiyihiyiha kru pirivisa niñuva miñga maña. Kivisihu nda kruñ timbuhavuta patin yandi wain kiva niñi simbira miñamu vata umi. ² Kamata nuri nannga kuyu simahata ambami, Simbira miñitira musi hivindu timbahiris kumba nanğananğa kiris nariñ nguriman, vamba ambami. Kamata simbihi uta wain kiva nuñandi hañi simbira miñamu. ³ Kamata kiyihandata 9 kilok virañi aru hama sihinda umi. Kamata tihirutihiru upi hañi ngahi kru muvira san tanğuvatata kiyimu. ⁴ Kamatihu ambami, Narindahara uta wain kivayi simbira miñamara. Kamatira simbira miñimandiravu ngaharamata nariñ timbahiris titiyi nguriman, vami. ⁵ Kamavahi umu. Kamata ina miriyi kiyihihi, nannga ina miñgurim sanğindanğumi hiriviyi aru hama sihinda anğa uta siwimaña musa nda andimi. ⁶ Kamata kivititi 5 kilok tirimindihi sihinda uta kru muviranğ ngahi tihirutihiru upi hañi tanğuvatata kiyihu ambami, Nari mumindihi musi hivi nari niñindaya san tanğuvatata kiyihara kivititi, vamba ambami. ⁷ Kamavahi ambamu, Ariñ kru muñnğa simbira manğuyi, vamba ambamu. Kamavahu ambami, Narindahara uta yandi wain kivayi simbira miñamara, vamba ambami. ⁸ Kamata kivitititih, nuñandi simbira miñahuhu karatamandi hamañ ambami, Simbirasara hanjiniñ uraramina patu timbahiris ngu. Sihindivu pata simbira miñayu hanjiniñ wisa nguta, kasiramiyi pata miñayu hanjiniñ ngu, vamba ambami. ⁹ Kamavahi kru kivititi 5 kilok pata simbira miñamu hanjiniñ kumba nanğananğa kiris miñamu. ¹⁰ Kamatihu kru simbira nuringwisa miñamu hanjiniñ pata timbahiris sambi vaha miñimindañ vamba indarimu. Hara nurindahara kumba nanğananğa kiris miñamu. ¹¹⁻¹² Kamata timbahiris miñamu hambu ngata kiva niñuva hama nannga kuyu miñgumu. Kamata ambamu, Kru ndaniniñ sihindivu pata miñgiya hirivi taya simbira miñayu ndaniniñ timbahiris ariñ nguna maña nuriñ nguna. Ara kivisuñ nda kita simbira tikatika miñahariñ ariñ ina kirahimuhi pata kivitititi, vamba ambamu. ¹³ Kamavahu kiva niñuva hama kuyu kandiha indarita simbirasara muhamanğ ambami, Yambiha, yi nanğ ñamba vana manandin. Nananğa, timbahiris kumba nannga kirisirim kuyu simahariñ. ¹⁴ Nandi timbahiris ni miñata uhu. Yi yambi piritamata nanğ timbahiris ngwin maña, sihindivu sikwi payi ndamanğ ndahara timbahiris siwimañanda ngwin. ¹⁵ Niñandihin yandi simbira. Harim yandi indarimitiyi timbahiris yandi ni mambaha tingiruhin. Yi

nuriŋ avi musa andihin yambirim mumirim kitiri kina, vamba ambami. ¹⁶ Kamata Jisas ambami. Kamata maña, kru sihindivu sikwi kindu haŋiniŋ kasirambu patu, kasirambu kindu haŋiniŋ sihindivu sikwi kiyimandiyu, vami.

Kwiriñimbiri kimuta anga yahamiriman vami
(Mak 10.32-34 nanŋa, Luk 18.31-33)

¹⁷ Jisas Jerusalemirim umi. Kamata nuŋandi 12 simbirasara haŋiniŋ timbuta muvu umi. Kamata uhuhu kwibi hiniŋgin nuriŋ ambami, ¹⁸ Nari indarimara. Musi ara Jerusalem yawimindaŋ. Kamatiriŋ Krundu Ñiniŋ Gotiŋ kirañiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ nanŋa tikaŋa kuyundu mirimba nanŋa haŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamata nuŋ ŋgatiŋgiruta yivutatamatamarim kuyu kahañirimandiyu. ¹⁹ Kamata krunzapa nuŋiniŋindu kumaŋgimbañi tamimandiyu. Kamatu nuŋ kandihaŋiniŋ ambasuvata piŋgirawisita, ahuandiñi yiwurimbimandiyu. Kamatu arikiŋgivi kita kwiri hañi anga yahamirimandi, vami.

Jems nanŋa Jon aru miku yivurahimindaŋ vata andimu
(Mak 10.35-45)

²⁰ Kiyihandata, Sebedindu ñiŋisim arikiŋmbat, nanŋa niŋum Jisas kiyimi payimu. Kamata niŋum tanda mikwimikwinita Jisasiŋ ambami, Nan muhimirim kitiwiriman, vami. ²¹ Kamatihi Jisas nuŋ nimavamba kitihumi, Na muhimirim pirikina, vami. Kamavahi navundi haŋambi Jisasiŋ ambami, Na aru miku yivurahata, yandi ñiŋi arikiŋmbatŋ ambina, mu nima nandi kuma kandi sambavu minziti, mu nima nandi kuma kakayi sambavu minzim, vata pirikini, vami. ²² Kamavahi Jisas kuyu kandiha indarita ambami, Kitihura vana niŋandihindu sapa ha mangamangarandara. Nari arikiŋmbat, kuku kuvirahuvira vunŋi yi kuviriman hañi nari kuvirimandira vaha, vami. Kamavahi arikiŋmbat nuŋ ambamu, Ara andihariŋ, vamu. ²³ Kamavahu Jisas arikiŋmbatiŋ ambami, Nari yandi kuku kuvirahuvira vunŋi hañi kuvirimandira. Hara yiharamahi ninimbaha taya kandi sambavu minziti, ninimbaha taya kakayi sambavu minziminsi simbira niŋandihin yandima. Minziminsi maka kandihaŋiniŋ krundu, yandi Yavandak siwitamami niŋiŋ, vami. ²⁴ Kamatihi Jisasiŋdu 10 simbirasara haŋiniŋ niŋusi niŋura kandihamatimu kuyu ha indarita, arikiŋmbatirim kipuhiputimu. ²⁵ Kamata Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ uraramahi payihu ambami, Nari ŋgandara. Aru miku muyindu haŋiniŋ nuriŋandi krunzaparim ariŋandi kuyu taya indarimu vata tikaŋatmangarandu. Nanŋa nuriŋandi kru aru haŋiniŋ, krunavundi nuriŋandi kuyu sihanaŋa miŋahandamu vata, tuvirandu. ²⁶ Hara kandihamata vana ha nari nanŋa maŋgiyim. Nariŋandi ñiŋgiñindu kru muvat aru miŋga kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara miŋga kiyim. ²⁷ Kru mikuyi kiyiman virimandi hama, nariŋandi simbirakara saŋ miŋga kiyim. ²⁸ Kamata maña Krundu Ñiŋi hama krunavundi niŋambirim simbira miŋamu vata mambayimi. Simbira miŋata nuŋandi kwirandi ha nuŋambi ŋguta kimuta krunavundi sambu mut miŋitiŋi vata payimi, vami.

20:16 Mt 19.30 nanŋa, Mk 10.31 nanŋa, Lu 13.30   **20:18** Mt 16.21 nanŋa, 17.22-23   **20:21** Mt 19.28 nanŋa, Lu 22.30   **20:22** Mt 26.39 nanŋa, 26.42 nanŋa, Mk 14.36 nanŋa, Jo 18.11   **20:23** Mt 25.34 nanŋa, Si 12.2 nanŋa, Ro 8.17 nanŋa, 2 Ko 1.7 nanŋa, Sk 1.9   **20:25** Lu 22.25-26   **20:26** Mk 10.43-44 nanŋa, Lu 9.48   **20:26** Mt 23.11 nanŋa, Mk 9.35 nanŋa, Lu 22.26   **20:28** Lu 22.27 nanŋa, Jo 13.14 nanŋa, Fl 2.7 nanŋa, 1 Ti 2.6 nanŋa, Ta 2.14 nanŋa, 1 Pi 1.19

*Jisas kru arikimbat tamiŋga űumi űiniŋ miŋavindamami
(Mak 10.46-52 nanga, Luk 18.35-43)*

²⁹ Jisas nanga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ pihu aru Jeriko mitata umu. Kamatiŋu krunavundi sambi sikwi nuri nanga umu. ³⁰ Kamatiŋu kru arikimbat kwimbi tivi haŋi minzita kiyimu. Arikimbat kandihaniŋ tamiŋga űumi űiniŋ. Harim Jisas payi vahu indarita kuyu kimbaŋi pativat ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi. Na ariŋ sihiŋga, vamu. ³¹ Kamavahu krunavundi indarita arikimbatin ambahimuta ambamu, Mika nariŋandiha satimimara, vamu. Kamavahura arikimbat sihinda sihinda kuyu kimbaŋi ambamu, Aru miŋga na Devit Niŋuŋiŋgi, na ariŋ sihiŋga, vamu. ³² Kamavahu Jisas tanguramata arikimbatin ambami, Yi nariŋ pamatiriman, vami. ³³ Kamavahi arikimbat kimbi ambamu, Aru miŋga, ariŋandi tamiŋga niŋiniŋ miŋavihiri, vamu. ³⁴ Kamavahu Jisasin arikimbatirim mavindimi. Kamata kumandamata arikimbatindu tamiŋga haŋi timbusarahi, sariwayi űandiŋ tamiŋga nuriŋandi haŋiniŋ avindihi tihiraŋamu. Kamatihi arikimbat Jisas nanga umu.

Jisas Jerusalem yivurahata krunavundiŋ kuyu űgumi

21

(Sapta 21—25)

*Jisas Jerusalem aru miku indiwimaŋandimi
(Mak 11.1-11 nanga, Luk 19.28-40 nanga, Jon 12.12-19)*

¹⁻² Jisas nanga nuŋandi simbirasara haŋiniŋ Jerusalem yivurahirimindihu ariŋindimi. Kamata Apu Oliv tamayi yahuta pihu Betfage yivurahamu. Kamata Jisas simbirasara arikimbatin simbita nimavami, Pihu kututa űgariŋ ndaŋi umara. Uta sikwitaya űgitiŋa donki mu siki timburamitu kiyimandi, űiŋi nuŋandi handahara nu nanga kihiri kiyimandi. Siki ha kuyivata arikita yi kiyiman niŋi timbuta payimara. ³ Kamatiŋa kru mumuŋga nariŋirim kuyu mu ambitiŋgata ambamara, Donki arikita niŋiniŋ, Aru hama simbira nanga, vamba ambamara. Kamavitiŋa sikwitaya simbiti arikita payimandiyu, vami. ⁴ Kanimata vana yivurahami niŋandihirim kuha kru Gotindu kuyu miŋata ambavaravara miŋga kuyu nimata ambami ha kandisikwisikwi yivurahami. Nimavamba ambami, ⁵ Saion hati krunavundirim kuyu niŋandihin ambavaramara, Niŋgamara. Nariŋandi aru miku nima payi. Nu kru űimbi maniman hama payimaŋandi. Kamata donki himba muniŋi minzi. Nu donki miwiri niŋi minzita payi, vami.

⁶ Kamata simbirasara arikimbat uta Jisas ambami maŋa andimu. ⁷ Kamata donki niŋum nanga űiŋi ha timbuta payimu. Kamata arikimbat nuriŋandi miŋwiri kuta haŋiniŋ donkindu kuti haŋi yivutihumu. Kamatiŋu Jisas kimba haŋi minzimi. ⁸ Kamatihi krunavundi sambi nuriŋandi miŋwiri kuta haŋiniŋ siharanzihara kindimbat haŋi yivutihumu. Kamatiŋu muvira ahumakamaka miki nanga haŋiniŋ tahirandahira kindimbatiyi tamamu. ⁹ Kamatiŋi krunavundi Jisasindu kasiram ndambu umu ndaniŋiŋ nanga sihindiŋ payimu niŋiniŋ, sihananga nimavamba tanguvihumu, Devit Niŋuŋiŋgirim kinzihiŋzitim. Kru Aru nimandu

ñimbiyi payimi niman, Got nuñ avindamam. Got kimbayindu sikwi nimarim kinzihinzitim, vamu.

¹⁰ Jisas Jerusalem indihuhi, pihu aru hañindu kronavundi sihananga ngata pindirata nimavamba kitihumu, Kru kanima ninindimbanzikwi, vamu. ¹¹ Kamavahu kronavundi nu nanga umu hañiniñ ambamu, Nu Jisas, kru Gotindu kuyu miñjata ambavaravara miñga. Pihu Nasaret, pirivisa Galilindu miñga payi, vamu.

Timbahiris simbira miñahu piñguvarami

(Mak 11.15-19 nanga, Luk 19.45-48 nanga, Jon 2.13-22)

¹² Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihumi. Kamata kru kandihanu timbahiris simbira miñamu hañiniñ sihananga piñguvarami. Kamata kru timbahiris tivirandu hañiniñindu pina hañiniñ, nanga kava tamahuhu mut miñandu hañiniñindu minziminzi maka hañiniñ miñasingivarami.* ¹³ Kamata nuriñ ambami, Gotindu angwimikiyi nimavamba ambami, Yandi tavi niñandihin yi nangandaya kuyundavaravara tavi kiyimandi, vamba ambami. Hara nari andihara kru kurihahuriha nanga kipa nanga hañiniñindu sipirusipiru upi maña kiyi, vami. ¹⁴ Kamata Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi kiyimi. Kamatihi taminga ñumi nanga tanda ñamba hañiniñ nu kiyimiyi payihu nuriñ miñavindamami. ¹⁵⁻¹⁶ Hara Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nanga tikatika kuyundu mirimba nanga hañiniñ, Jisas muhimimuhim avinzikwi sihirami hañiniñ ngamu. Nanga niñisirambi Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi kita nimavamba tangvuhumu, Nari Devit Niñuñingirim kinzihinzitimara, vahu indarimu. Harim nuriñ kitiritihi, Jisasni nimavamba kitihumu, Na niñisirambi niñiniñ kuyu ambayu ni indarina, vamu. Kamavahu Jisas kimbi ambami, Ara yi indarin. Hara nari kuyu ni Gotindu angwimikiyi ngatingiruta mam-baha ngandara. Devit Gotiñ ambami, Niñi suksisirambi nandi ñimbi tihuyahandu, vamba ambami, vami. ¹⁷ Kamata Jisas nuriñ mitata pihu aru hañindu tapirañi pindihami. Kamata anga pata kandihivi hañi Betani kiyimi.

Jisas ambahi ahu fik ha kwiriñandimi

(Mak 11.12-14 nanga, 11.20-24)

¹⁸ Kamata kivisun nda Jisas sihinda pihu aru hañi anga uhi, nuñ avihatimi. ¹⁹ Kamata kindi tivi hañi ngahi ahu fik muñandihin kiyihi arihañi umi. Hara ngahira kandihani kandi mañgiyimi. Miki hañiniñ ndaya kiyihu ahu fik hañandihinirim ambami, Na sihinda kandi mandamirimana, maninganzikwi, vami. Kamavahi sariwayiñandi ahu fik hañandihin kwiriñandimi. ²⁰ Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniñ kandihana ngata pindiramu. Kamata nimavamba kitihumu, Pamatih i ahu fik niñandihin sariwayiñandi kwiriñandi, vamu. ²¹ Kamavahu Jisas kimbi ambami, Nariñ yi kandi ambin, nari indarimanjarata, nariñandi indarimit arikita mañgiti, yi ahu fik niñandihin andin maña narindahara siwimaña musa andihara. Nanga kandi vana nindaya mañandihara. Apu ndañandihin nimavamba ambitira, Na yahamirata kumbitihuta

21:11 Mt 21.46 * **21:12** Kava nanga muhimimuhim, kru mut miñandu hañiniñ, kandihaniniñ Gotiñ kirañinguhu upiyiñdu. Kru muvira muhimimuhim kirañinguhu upiyi kindi hañiniñ mut miñirim, timbahiris kirañinguhu nduyi taya mut miñandu. Rom nanga Grikindu timbahirisiyi mut mamiandu. **21:13** Ais 56.7 nanga, Jer 7.11 nanga, Mk 11.17 nanga, Lu 19.46 **21:14** 2 Sml 5.8 nanga, Ais 35.5-6 **21:15-16** Sng 8.2 **21:19** Lu 13.6 **21:21** Mt 17.20 nanga, Lu 17.6 nanga, Jo 14.12 nanga, 1 Ko 13.2 nanga, Je 1.6

añakinguku ndañi miŋgu vamba ambitira, ambahara maña andihi. ²² Ara indarimanġarata Got nanga kuyundavarimandira ha, muhimimuhim miñjirim ambirimandira ha, nari miñjirmandira, vami.

*Jisasij nin ndimbanzikwi aru ñimbi ngumi vamba kitihumu
(Mak 11.27-33 nanga, Luk 20.1-8)*

²³ Jisas Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiyi indihuta krunavundiñ ambaramami. Kamatihi Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ payimu. Kamata Jisasij nimavamba kitihumu, Na ñimbi kaniñandihin pañundu miñata kanimata vana ni andina. Nanga nindimbanzikwi ñimbi nguta ambahi kanimata simbira miñana, vamu. ²⁴ Kamavahu Jisas kimbim ambami, Yindahara nariñ muhimirim kitiwiriman. Kamatin kimbi yañ kandi ambitira ngatanda, yi nariñ yañ ninimbaha taya ñimbi nguhi simbira miñandinirim ambitin indarimandira. ²⁵ Jon krunavundiñ kukuyi miñangirundi vana ha pañindu miñami. Kandiha Gotindu pihuyindu vana vaha, mana krundu vana taya vaha, vami. Kamavahi nuriñambi masamasa ambamu, Ara Gotindu pihuyindu vana vitirin ariñ nimavamba kitiwirimandi, Ara mumindihi nuñambirim mañindarimanġarandara, vamba ambirimandi. ²⁶ Hara kañandihin krundu vana vatañgata krunavundirim piñitivimi. Krunavundi Jonirim kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba vambandundihi, vamu. ²⁷ Kamavata Jisasij ambamu, Ara mañgandarini, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Yindahara ninimbaha taya yañ ñimbi nguhi simbira kaniñandihin miñandinirim nariñ mañambiminda, vami.

Kru mumingandu ñiñi arikimbatindu tihi kuyu

²⁸ Kamata Jisas sihinda Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanga Israel hatindu aru miku hañiniñ ambami, Nari pamata indarimitara. Kru mumingandu kru ñiñi nuñandi arikita. Nuñandi ñiñi niwisa hamarim uta ambami, Yandi ñiñi, musi uta wain kiva ndañi simbira miña, vamba ambami. ²⁹ Kamavahi ñaniñ ambami, Yañ yakwiriti, vamba ambami. Hara kiyihi nuñandi indarimit hambu tivirahi umi. ³⁰ Kamata niñuva uta ñiñi muhamarim siwimaña kuyu nda ambahi ñiñi hama ambami, Yava urimani, vamba ambami. Hara mañumi, vami. ³¹ Jisas kamavata ambami, Ñiñi arikimbat hañindu ninindaya niñuva ambami maña andimi, vami. Kamavahi ambamu, Kima hama, vamu. Kamavahu Jisas nuriñ ambami, Nariñ yi kandi ambin, kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanga navundi kru miñaviñgiriñgiri hañiniñ wisa Gotindu tiwiyi kiyimandiyu. ³² Jon nari kiyimarañi yivurahata nariñ tititi vana taya isihuramami, hara nuñirim mañindarimanġaramara. Kru gavaman ndamarim timbahiris miñamiña hañiniñ, nanga navundi kru miñaviñgiriñgiri hañiniñ niñambirim indarimanġaramu. Kandihamata vana andihu ngamara, hara nariñandi indarimit hambu tivirahi niñambirim mañindarimanġaramara, vami.

*Kru ñamba niñiñ wain kiva karatamandu hañiniñindu tihi kuyu
(Mak 12.1-12 nanga, Luk 20.9-19)*

³³ Jisas aru miku hañiniñ sihinda ambami, Sihinda tihi kuyu muñandihin indarimara. Kru mumingandu wain kiva miñami. Kamata

tapa hañandihin timbayi tama tanğirata arindihuyivimi. Kamata kiva tunğı hambu wain kiris tanğuvusivusirim kumba kayivata musa miñata, kru kita kiva ha karatamatarimarim tavi kuta nandi tihumi. Kamata kru muvira simbira miñimandiyu vata kiva ha nuriñandi kumañi tamami. Kamata pihu mu kutañi umi.* ³⁴ Kamata wain hañiniñ kandi tamirim andimi. Kamatihi nuñandi simbirasara sañ muvirañ uta kiva simbira miñamiña hañiniñ kiyuyi nuñandi wain mindi miñamu vata simbihi umu. ³⁵ Kamatihi kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ simbirasara sañ hañiniñ miñata, muhamañ yivuta, muhamañ yivutatamahu kimuhi, muhamañ timba kavaramu. ³⁶ Kamatihi kiyihandata kiva niñuva hama sihinda nuñandi simbirasara sañ muvirañ simbihi nuri kiyimuyi umu. Kimañgimañi simbimi hañiniñ tarativirata sambimari simbimi. Kamatihi kivayi simbira miñamu hañiniñ simbirasara sañ kandihañiniñ ndahara siwimaña musa nda andimu. ³⁷ Kamatihi kita kiva niñuva hama nuñandi ñiñi timbanzikwiñ simbihi nuri kiyimuyi umi. Niñuva ambami, Yandi ñiñi niñandu kuyu indarimandiyu, vamba ambami. ³⁸ Hara kru kiva hañi simbira miñandu hañiniñ ngahu ñaniñ payihi nuriñambi masamasa kuyundavarata ambamu, Kru nima niñuvandu muhimimuhim nu miñimandi. Harim nuñ yivutatamata, niñuvandu kiva ni ara miñim, vamba ambamu. ³⁹ Kamavata kru hamañ miñahandata pingirita uta kiva tapa kut hambu kavarahu indihuhi yivutatamahu kimumi. ⁴⁰ Harim muyivi kiva niñuva hama pata kru nuñandi kiva hañi simbira miñandu hañiniñ pamata musa andirimandi, vami. ⁴¹ Kamavahi nuñ ambamu, Kru ñamba kandihañiniñ pisingarimandi. Kamata wain kiva ha miñata kru muñiniñ nguti karatamirimandiyu. Kamata ñaña miñamiña tiwimiyi yivutihuramata nuñ ngumandiyu, vamu. ⁴² Kamavahu Jisas nuriñ niñavamba kitihumi, Nari Gotindu anğwimikiyi kuyu mandambu niñu ngataniğiruta mambaha ngamara. Kuyu kandiha ambami, Timba tavi tihutihu hañiniñ ñamba vata tivimbu tamamu. Timba kandiha tihu tavi tapa miñahandahandandu timba avi ñandi kiyi. Aru hama nuñambi kandihim ha andihi yivurahahi ara ngahariñ avindimbanzikwi kiyi, vamba ambami. ⁴³ Kamataharim nariñ yi ambin, kuha nari Gotindu tiwiyi kiyimara. Hara nariñ Got tihimitata krunavundi muñiniñ miñimandi. Kamati nuñandi tiwiyi kita, nuñandi kuyu taya miñahandirimandiyu. ⁴⁴ Kamata kru timba himba kandihañi miñgata yivirimandi hama punzi hañiniñ yivurivumbirimandi. Hara timba kandiha kru ngimba muyi miñgata yivirimandi ha, timba ha kru kandihamañ yiviti miñindirimandi, vami.*

⁴⁵ Kamavahi Gotiñ kirañinguhundu aru miku hañiniñ nañga Farisi tih kuyu kandiha indarita ambamu, Ni ariñambiriminzikwi ambi, vamu. ⁴⁶ Harim Jisasniñ miñahandimindañ nzikwi vata andimu. Hara krunavundi Jisasirim kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara miñga vamba indarimitandu. Harim krunavundirim piñitumu.

* **21:33** Wain kivandu tih kuyu niñandihin, Jisas Aisaia 5.1-2yi ngami. Got krunavundi Israeliñ andimirim tih kuyu. Tih kuyundu sapa ha nimata. Kiva niñuva hama Got. Wain kiva ha krunavundi Israel hati. **21:35** Mt 22.6 **21:38** Mt 27.18 **21:39** Hi 13.12 **21:42** Sng 118.22-23 nañga, Ais 28.16 nañga, Mk 12.10 nañga, Si 4.11 nañga, Ro 9.33 nañga, Ef 2.20 nañga, 1 Pi 2.6-8 **21:44** Ais 8.14-15 nañga, 60.12 nañga, Dan 2.44-45 nañga, Sek 12.3 nañga, 1 Pi 2.8 * **21:44** Kru indarimit avi nañga muvira ambandu. Kuyu Matyu 21.44yi kindi niñandihin Matyu mayihimbivirami. Sihindivu kru mumiña yihimbivirami, vandu. Luk 20.18yi ngamara. **21:46** Mt 21.11 nañga, 21.26 nañga, Lu 7.16 nañga, Jo 7.40

22

Kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuraviravindu tihi kuyu
(Luk 14.16-24)

¹ Jisas sihinda aru miku haņiniņ tihi kuyu mu ŋguta nimavami,
² Gotindu tiwiyi kiyihiyiha aru miku mumingandu maña. Kru ñiņi nuņandi hama navundi uririmindihi, aru miku hama ñahuravimi.
³ Kamata timu kandihafi payimandiyu vata kruņ ambami. Kamata ñaņa hivi haņi nuņandi simbirasara saņ haņiniņ uta kru kandihaniņi timbuta payimara vata simbihi umu. Kamatihi uta ambahu payivayirim yakwirivarata mambayimu. ⁴ Kamatihi sihinda nuņandi simbirasara saņ muviraņizikwi simbifa ambami, Uta kru ambasimin haņiniņ nimavamba ambamara. Ngamara, nu nuņandi bulmakau kru muvira nanğa sihim muvira kwirandi nanğa haņiniņ ndahara yivutatamata ñaņa nuņandiha siwitami. Kamataharim pata ñamara, vamba ambamara, vamba ambami. ⁵ Kamavahi aru miku hamandu simbirasara saņ haņiniņ uta kru haņiniņ ambami maña ambavaramu. Kamatihura nuriņandi kuyu maņindariņa siņgunziņgu umu. Muhama nuņandi kivayi umi. Muhama nuņandi timbahiris simbira miņirim umi. ⁶ Hara muvira, aru miku hamandu simbirasara saņ haņiniņ miņahandata sihuminguyi ŋguta yivutatamahu kimumbiramu. ⁷ Kamatihi aru miku hamaņ kitiritihi nuņandi saņanzara haņiniņ simbihi umu. Uta kru nuņandi simbirasara saņ yivutatamamu haņiniņ sihananğa yivubarahu kimuta mitumu. Kamata nuriņandi pihu aru ha kiramu. ⁸ Kamata aru miku hama nuņandi simbirasara saņ haņiniņirim ambami, Kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuraviravindu ñaņa siwi kiyi. Hara kru uraramasimin haņiniņ aviņiniņ ma, harim pata maņirimandiyu. ⁹ Kamataharim kwimbihingiriņi uhuhu kru sihananğa ŋgimandira haņiniņ, uraramitira timu niņi payimu, vamba ambami. ¹⁰ Kamavahi nuņandi simbirasara saņ kandihaniņi kwimbi sihananğayi siņgunziņgu uhuhu krunavundi ŋgamu haņiniņ yivutihuramamu, krunavundi ñamba ŋiniņ nanğa aviņiniņ. Kamatihi pata ñirim minzihu tavi ha yavurimi. ¹¹ Kamata krunavundi minzita kiyihuhu, aru miku hama nuriņ ŋgirim indihumi. Kamata ŋgahira kru mundama mikwiri avi kru nanğa navundiņ miņavisihuramata ñahuravindu hiviyi tamandu ŋandi mandamami. ¹² Kamatihi aru miku hama kitihumi, Yambiha, na mumindihi mikwiri aviņandihin mandamimat pindihana, vamba ambami. Kamavahira kru hamandu kuyu maņgiyimi. ¹³ Kamata aru miku hama simbirasara saņ haņiniņirim nimavamba ambami, Nuņandi kuma tanda ni simahata kavaritira tapira kivimingwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimingwi kandihafi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami. ¹⁴ Kamavata Jisas ambami, Indarimara, Got krunavundi sambi uraramandi. Hara minzavativatiņ ndaya pindihavindiharim yihiramandi, vami.

Timbahiris Sisariņ ŋguhu vaha mana mambaha ŋguhu
(Mak 12.13-17 nanğa, Luk 20.20-26)

¹⁵ Kamata Farisi uta Jisasin kindimbuhirata ŋgatiņgurimindaņ vata kuyu ñamu. Jisasin kuyusihiritiriņ kuyu aka vu ambiti, nuņandi kuyu kandihafi nuņ ŋgatiņgurimindaņ vata indariramamu. ¹⁶ Kamata

nuriṅandi simbirasara haṅṅinṅ naṅga Herotinduyindu kru muviranṅ simbiḅu, Jisas kiyimiḅi uta nuṅ ambamu, Ahusiki, ara naṅ ṅgandariṅ, na kanditaya ambavava miṅga. Kamata krunavundiṅ kuyu kanditaya Gotindu vana ambavarandana. Na kru mumingariṅ ndahara mambinṅitundana. Na kruṅ kuyu siwimaṅa ndaya ambaramandana, ṅimbi naṅga ṅṅinṅ naṅga ṅimbi maniman ṅṅinṅ. ¹⁷ Kamataharim ariṅ ambina ṅḅim. Na pamata indarina, Sisariṅ timbahiris ṅguhariṅ vaha, mana mambaha ṅguhariṅ, vamu. ¹⁸ Kamavahura Jisas nuriṅandi indarimit ṅamba ha atinda ṅgami, harim ambami, Kru kuyusihirimbiḅahiḅa nari, yaṅ mumindiḅi kuyusihiririm andira. ¹⁹ Yaṅ timbahiris tamandara muḅa isihuramitira ṅḅitin, vami. Kamavahi timbahiris miṅḅiya kiris taya nu kiyimiḅi miṅḅata payimu. ²⁰ Kamatiḅu Jisas nuriṅ nimavamba kitihumi, ṅimbi naṅga kipumika ni ninindu, vami. ²¹ Kamavahi ambamu, Sisarindu, vamu. Kamavahu ambami, Sisarindu him Sisariṅ ṅgumara, Gotindu him Gotiṅ ṅgumara, vami. ²² Kamavahi kuyu kandiḅa indarita pindirata, nuṅ mitata umu.

*Jisasṅ Sadyusi kru kimuta aṅga yahamirimarim kitihumu
(Mak 12.18-27 naṅga, Luk 20.27-40)*

²³ Kandihivi haṅṅindaya Sadyusi Jisas kiyimiḅi payimu. Kandihanṅinṅ ambarasimu, Kru kimundu haṅṅinṅ aṅga mayahamirimandiyu, varasimu. Harim Jisasṅ nimavamba kitihumu, ²⁴ Ahusiki, Moses ambami, Kru mumingḅa ṅṅiṅ maṅḅavimat kwimitiṅgata, nimburiṅ niṅura urata ṅṅiṅ kaviti, niṅusindu krunzapa ha manziṅḅundimi, vamba ambami. ²⁵ Kuḅa ariṅandi ṅṅiṅḅiṅ kru miṅza susukiyindu taya kuma timu, tamu arikinziḅi tiṅḅiruramata vat kirasimu. Kamata Kima hama navundi urata kiḅa kimumi, hara ṅṅiṅ maṅḅavumi. Harim niṅura Yaṅḅiv hama navundi kandihanṅambinṅ urami. ²⁶ Kamatiḅi niṅura Yaṅḅiv hama ndahara ṅṅiṅ maṅḅavimat kimumi. Kamatiḅi Kari hama ndahara siwimaṅanda ṅṅiṅ maṅḅavimat kimumi. Kamatataya uta imbi, Imbima hama ndahara kimumi. ²⁷ Sihanḅaṅga kimuta mituhu, kiḅa imbi navundi haṅḅambi kimumi. ²⁸ Harim na amba. Kru kimuhimu haṅṅinṅ aṅga yahamirimandiyu tiwimiḅi navundi haṅḅambi nin nimburi sikwi niṅusi niṅura kuma timu, tamu arikinziḅi tiṅḅiruramata haṅṅindu nimburi kiyimandi. ṅḅandana, nuri sihanḅaṅga nuṅ uramu, vamu. ²⁹ Kamavahu Jisas nuriṅ kimbḅi ambami, Nari Gotindu aṅḅwimikiḅi kuyu kindi haṅḅandihin mambaha ṅḅandara. Naṅga nari Gotindu tikatika ndahara maṅḅandara. Kamataharim nari kuyu kirivu ambara. ³⁰ Gotindu kutikara nuṅandi piḅuyi kindu haṅṅinṅ navundi maṅḅurandu. Siwimaṅa ṅandi, krunavundi kimuhimu haṅṅinṅ aṅga yahamirimandiyu hiḅiyi, kru haṅṅinṅ navundi maṅḅurimandiyu. Kamatu navundi kru mayawirimandiyu. ³¹ Hara kru kimuta aṅga yahamirimandiyu vava vana niṅandihinirim nariṅ kitiwiriman. Nari Gotindu aṅḅwimikiḅi kuyu kindi haṅḅandihin ṅḅatiṅḅiruta mambaha ṅḅandara. ³² Got ambami, Yi Got. Yandi ṅimbi Abraham, Aisak, naṅga Jekop tihuyahandu, vamba ambami, vami. Kamavata siḅinda ambami, Krunavundi kimuta sava humbaṅi kindu haṅṅinṅ Gotindu ṅimbi mandihuyahandu. Hara krunavundi siḅaṅḅindu haṅṅinṅ Gotindu ṅimbi tihuyahandu. Abraham, Aisak, Jekop ndahara siḅaṅḅindu, vami. ³³ Kamavahi krunavundi nuṅandi kuyu kandiḅa indariḅu maviyahavarami.

*Gotindu tikatika kuyu kimangimanzikwi
(Mak 12.28-31 nanğa, Luk 10.25-28)*

³⁴ Kamata Farisi Jisas Sadyusiy kuyu hindi miñayihı vava kuyu indarimu. Kamataharim nu kiyimiyı payimu. ³⁵ Kandı ñiñgi hañi tikatika kuyu miñasirivasiriva mumıñga ndahara kiyimi. Harim kandihama Jisasirim ambiti ngıtın vata nimavamba kitihumi, ³⁶ Ahusiki, tikatika kuyu pamata kuyu sikwi kimangima, tikatika kuyu muviran sihananğa tarativirahi, vami. ³⁷ Kamavahi Jisas nuñ ambami, Nari Gotiy miñata maviñi tamamara, arıñandı Aru nıman. Nari nuñ nariñandı maviñguku nanğa, nariñandı maviñiñi nanğa, nariñandı indarimit nanğa miñata maviñi tamamamara. ³⁸ Tikatika kuyu kaniñandihin aru, nanğa kimangimanzikwi. ³⁹ Nanğa tikatika kuyu sıwimaña muha niñandihin. Nambi nandı kwirandırım mavındamandana maña, sihananğa kruñ ndahara miñata maviñi tama. ⁴⁰ Kuyu arikita kaniñiñiñ kuyu muvirandu kuyu sapa. Gotindu tikatika kuyu sihananğandu kuyu sapa. Nanğa kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiñiñ kuyu yihimbiviramundu kuyu sapa, vami.

*Jisas Farisiñ kru Got yihiramami hamarim kitihumi
(Mak 12.35-37 nanğa, Luk 20.41-44)*

⁴¹ Farisi tihiruta kiyihuhu Jisas nurıñ nimavamba kitihumi, ⁴² Nari kru Got krunavundi nuñandıñ anğa miñimandı vata yihiramami hamarim nari pamata indarira. Nu ninindu ñiñi, vami. Kamavahi nuñ nimavamba ambamu, Nu Devit niñuñiñgi, vamu. ⁴³ Kamavahu Jisas nurıñ nimavamba kitihumi, Hara mumindihi Gotindu Maviñiñi nuñ indarimit nguhi, Devit kru kandihamarim ambami, Yandı Aru miñga vami. Kamavata Devit nimavamba ambami, ⁴⁴ Aru hama yandı Aru hamañ ambami, Na yandı kuma kandı samba nimbu minzirimana. Kamatina nandı miku hañiñiñ tamitin nandı tiwiyi kiyimandıyu, vamba ambami. ⁴⁵ Nari ngamara. Devit nuñambi kru kandihamarim ambami, Na yandı Aru miñga vamba ambami. Hara pamatarım kru kandihama Devit niñuñiñgi, vami. ⁴⁶ Kamavahi muvat ndahara Jisasıñ kuyu kimbi mañambami. Kamata kandihivi hañi kita, Jisasıñ muhim vanarım kitihuhitihurım piñitumu.

23

*Farisi nanğa tikatika kuyundu mirimba nanğa ñiniñ ndu vana
(Mak 12.38-39 nanğa, Luk 11.43 nanğa, 11.46 nanğa, 20.45-46)*

¹ Mutiwimiyi Jisas krunavundiñ nanğa nuñandı simbirasarañ kuyu ngumi. ² Kamata ambami, Moses tikatika kuyu ambavarami maña, nariñ tikatika kuyundu mirimba nanğa hañiñiñ nanğa Farisi hañiñiñ tikatika kuyu ambavarandu. ³ Kamataharım muhimimuhim kuyu nariñ ngumandıyu hañiñiñ indarita miñahandamara. Hara muhimimuhim vana andıñdu hañiñiñ mamıñahandamara. Muhimimuhim kuyu sambı ambavarandu, hara ambandu kuyu ha mamıñahandandu. ⁴ Krundu tivıñgiñi pimi tupi ñandı simahata kavuramımañandihu kru kavıngavu aviritamandu. Hara nurıñambi pimi musimbiri ndahara kruñ nguramata kavuhavurım kuma mañgundu. ⁵ Muhimimuhim vana andıñdu

22:37 Lo 6.5 nanğa, 10.12 nanğa, Lu 10.27   **22:39** Wkp 19.18 nanğa, Mk 12.31 nanğa, Ro 13.9 nanğa, Ga 5.14   **22:40** Mt 7.12 nanğa, Ro 13.10 nanğa, Ga 5.14 nanğa, 1 Ti 1.5   **22:42** Jo 7.42
22:44 Sng 110.1 nanğa, Mt 26.64 nanğa, Si 2.34 nanğa, 1 Ko 15.25 nanğa, Hi 1.13   **22:46** Mk 12.34 nanğa, Lu 14.6 nanğa, 20.40   **23:3** Mal 2.7-8   **23:5** Mt 6.1

hañiniñirim, kru ngimandiyu vata andindu. Got nannga kuyundavaravararim tavi aru mirimbañi simahandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki kutanguta timbuvarandu.* ⁶ Kamatindi timu vanayi minziminzin maka kasiramiyindu hañiniñ nuri taya miñandu. Nannga Got nannga kuyundavaravara taviyi nari taya minziminzin upiyi kasiramivu minzimindañ vata andindu. ⁷ Kamata tihirutihuru upiyi krunavundi ariñ kuyu avi nguta, ahusiki virimandiyu vata pirikindu. ⁸ Hara nariñirim, kru ahusiki vata mañambamu. Ahusiki nariñandi minzavat miñgandaya kiyi. Nari sihanannga niñusi niñura. ⁹ Nari piri niñindu kru mumingarim yava vata mañambamara. Nariñandi Nava minzaminza nuñandi pihuyi kiyi. ¹⁰ Nannga nariñirim kru miku niñin vata mañambamu. Nariñandi miku minzamiñgandaya, Kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hama. ¹¹ Nariñandi aru hama nariñandi simbirakara miñga kiyim. ¹² Kru nuñandi ñimbi tihuyahirimandi hama, Got anditi ñimbi maniman miñga kiyimandi. Ara kru nuñandi ñimbi tanguti miñgurimandi hama, Got anditi ñimbi aru nannga miñga kiyimandi, vami. ¹³⁻¹⁴ Kamata Jisas sihinda ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñin. Nari Gotindu tiwiyi kiyihiyi hañindu kindiñariha krunavundindu kipumikayi kivihita nariñambi mañindihundara. Krunavundi indiwiriminidihu nuriñandi kindiha kivihindara.* ¹⁵ Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñin. Nari pirivisa nannga añañinguku muvumuvu kindanginda andihara, minzavat miñgandaya nariñandi simbirasara miñga yivurahandi. Kamata nariñ nu ñamba vanarim tarativiramañgarandi. Kamataharim nari ahutuvarandi heliyi urimandira maña, nu ndahara urimandi.

¹⁶ Nari tamiñga ñumi niñin kru muñin kindi isihuramindañ vata andindara, nari pimi aru kavirimandira. Nari ambandara, Kru mumiñga Gotiñ kirañinguhu tavi hañandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihañandihinirim kuyu sañinzañ, vamba ambandara. Hara kru mumiñga gol Gotiñ kirañinguhu taviyi kindi hañandihinindu ñimbi yihita nuñandi kuyu

* **23:5** Got nannga kuyundavaravararim tavi hañiniñ sukisirambi timbahiris tamatama paña maña Juda hati musa miñandu. Gotindu angwimikiyindu kuyu muhiviri sirambi angwimiki sukisirambiñi yihimbivirata paña kandihañi kundandu. Kamata kandihañiniñ nuriñandi kumañgak hañi kiñgiraramata, tavi mirimba hañi simahandu. Anga Miñamiña 13.9 nannga 13.16 nannga Tikatika Kuyu 6.8 nannga 11.18yi ngamara. Nannga Juda hati Namba 15.37-41yindu kuyu miñahandandu. Kamata mikwiri nuriñandi kuta hañi ñapiru hambu siri siki timbuvarandu. Jisas ambami, Tikatika kuyundu mirimba nannga hañiniñ nannga Farisi nimata indarindu. Krunavundi ariñ ngata ambirimandiyu, Niñiniñ Gotindu tikatika kuyu miñahandandu, vamba ambirimandiyu, vandu. Kamata Got nannga kuyundavaravararim kumañgak aruru kumañi tamata, tavi aruru mirimbañi simahandu. Kamata siri siki kutanguta mikwiri ñapiru hambu timbuvarandu, vami.

23:6 Mt 6.5 nannga, Mk 12.38-39 nannga, Lu 11.43 nannga, 14.7 **23:11** Mt 20.26-27 nannga, Mk 9.35 nannga, 10.43-44 nannga, Lu 22.26 **23:12** Jop 22.29 nannga, Snd 15.33 nannga, 29.23 nannga, Ese 21.26 nannga, Lu 14.11 nannga, 18.14 nannga, Je 4.6 nannga, 1 Pi 5.5 **23:13-14** Lu 11.52

* **23:13-14** Kru indarimit avi nannga muvira kuyu mu ndahara kaniñi kiyi vamba indarimitandu. Kuyu kandiha nimata, tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbiñhapiha niñin. Nari navundi kindahu hañiniñ kuyusihirata nuriñandi tavi kipa miñandara. Kamata kuyusihiranzihira Got nannga kuyundavarambara kuyu piñgirindara. Nari ngatiñgirutingiru hiviyi pimi aru sikwi miñimandira. Mak 12.40yi ngamara. **23:16** Mt 5.33-34 nannga, 15.14

ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁷ Nari kwini kwini nanja taminga ñumi ñinin, Gotindu tamingani mumindimbanzikwi aru him. Gol vaha aru him, mana Gotinj kirañinguhu tavi vaha aru him. Nari ngandara. Gol Gotinj kirañinguhu taviyi kita, Gotinj kirañinguhu tavi ha andihi gol kandiha Gotindu him yivurahandi. ¹⁸ Nanja nari ambandara, Kru muminga Gotinj kirañinguhu pina ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihandihininim kuyu sanjanan, vamba ambandara. Hara kru muminga muhimimuhim Gotinj kirañinguhu pina kimba hañi kindi haninin yihita nuñandi kuyu ha tikatikatiramandi. Kamata ambirimandi maña andimi, vamba ambandara. ¹⁹ Nari taminga ñumi ñinin, Gotindu tamingani mumindimbanzikwi aru him. Gotinj kirañinguhu him vaha aru, mana Gotinj kirañinguhu pina vaha aru. Nari ngandara, ñaña kirañinguhundu ha kirañinguhu pina hañi kindi. Kamataharim Gotinj kirañinguhu pina ha andihi ñaña ha Gotindu him yivurahandi. ²⁰ Kamataharim kru muminga Gotinj kirañinguhu pina hanandihinindu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha kirañinguhu pina handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha pina ha nanja muhimimuhim pina himba hañi kindi haninin nanja tikatikatiramandi. ²¹ Nanja kru muminga Gotinj kirañinguhu tavi ha yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama, nuñandi kuyu ha Gotinj kirañinguhu tavi handaya ñimbi yihita mandikatikatiramandi. Nuñandi kuyu ha Gotinj nanja Got nuñambi kirañinguhu tavi kandihani kindi haman nanja tikatikatiramandi. ²² Nanja kru muminga Gotindu pihundu ñimbi yihita kandisikwisikwi kuma yawi vata nuñandi kuyu tikatikatiramandi. Kandihama nuñandi kuyu ha Gotindu minziminzi maka, nanja Got nuñambi minziminzi maka kandihani minzindi haman nanja tikatikatiramandi.

²³ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari sahi kivayindu sukisirambi haninin kumanzipi timutamu tingiruramata tamarahata mingiyataya Gotinj ngundara. Hara nari tikatika kuyundu vana aruru nimata haninin mitamarana. Krunavundin titi vanayi taya ngatingirutingiru vana, sihingaha vana, nanja indarimanjaramangara vana. Kamataharim tikatika kuyu aruru haninin minjandata, tikatika kuyu mu haninin ndahara mamitamara. ²⁴ Taminga ñumi nari, kru muñinin kwimbi isihuramirim andindara. Nari kru muminga akavat suksimbiri nuñandi misi hañi kiyihi ngata minjata kavarandi. Kamata kamel misi hañi kamel ha mangimat kuvirata kamel ha nanja mirihi mingundi maña ñinin.

²⁵ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari maki nanja kuku kuvirahuvira vunji haninin kutihambu taya ñanjirandamandara. Hara ñaña him kandihani kundandara haninin kipa minjamina vana, nanja narihanbirimindaya indaritari vanayi minjandara. ²⁶ Farisi na taminga ñumi, kuku kuvirahuvira vunji ha mavi hambu visa ñanjirandama. Kamatina kutihambu ndahara ñanjirandiramandi.

²⁷ Tikatika kuyundu mirimba nanja Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipa ñinin. Nari krunzava mu manja suñi nanja tanjusiharahu kindi maña ñinin. Krunzava kandiha

tapiravu ngina avindihi, hara kumba hambu kru kimuhimu punzi nannga ñamba himingim yavurita kindi. ²⁸ Narindahara siwimañanda kira. Kru nariñandi kwirandi hambu ngata niñiniñ kru tititaya kiyihiyi niñiniñ vamba indarimitandu. Hara nariñandi mavi humba hambu kuyusihiri vana nannga tikatika kuyu miñata kavarahavara vana yavurita kiyi.

²⁹ Tikatika kuyundu mirimba nannga Farisi nari, nari pimi aru kavirimandira. Nari kuyusihirimbihipiha niñiniñ. Nari kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñindu sava humba avinzikwi musa miñandara. Kamata kru tititaya kiyihiyi hañiniñindu sava ha kanzi miñayahuramandara. ³⁰ Kamata nimavamba ambandara, Ara añingitakiña kiyimu takuk hañi kita, nuriñ nguramata kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ mayivutatamahariñ, vamba ambandara. ³¹ Kamataharim nariñandi kuyu kandihañi nariñambi isihuramandara. Kamata nari kuha kru Gotindu kuyu miñata ambavarandu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu ñiñisim maña kira. ³² Kamataharim uta nariñandi nañingitakiñandu ñamba vana hañiniñ anditira arutimi.

³³ Nari tau ñamba niñiniñ maña. Nari ahutuvarandi heliyirim mandarahirindara. Nariñ Got ngatingiruti, ahutuvarandi heliyi urimandira. ³⁴ Kamataharim nari indarimara. Yi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara hañiniñ, nannga tikatika kuyundu mirimba nannga hañiniñ, nannga kru indarimit avi nannga hañiniñ simbitin nari kiyimandirayi payimandiyu. Hara muvirañ yivutatamirimandira, muvirañ ahuandiñi yivuwirimbimandira. Muvirañ Got nannga kuyundavaravara tavi nariñandi hañi tamata piñgirawismandira. Kamata nariñandi pihu aru hañi kaharivitera tivaramata pihu aruru muyi urimandiyu. ³⁵ Kamataharim kru sihananga piri niñindu tititaya kindu hañiniñ yivutatamandu hañiniñindu pimi ha, nari nangandaya kiyimandi. Kru tititaya kindu hañiniñ yivutatamamara. Abeliyi kita pata-vata Berikia ñaniñ Sekaraiañ timu Gotiñ kirañinguhu pina, tamu Gotiñ kirañinguhu tavi piriñimbiriñ tamata yivutatamamara. Kamataharim ñamba vana kandihañindu pimi ha nariñambi kavirimandira. ³⁶ Nariñ yi kandi ambin, ñamba vana sihananga kandihañiniñindu kañinda ha, krunavundi tihu kuyu niñiniñ yivurahimandi, vami.

*Jisas Jerusalemirim indarihi mavindimi
(Luk 13.34-35 nannga, 19.41-44)*

³⁷ Jisas sihinda ambami, Jerusalem, Jerusalem, na kru Gotindu kuyu miñata ambavara hañiniñ yivutatamandana. Kamata kru Got na kindanayi simbihi pandu hañiniñ miñamiña yivutatamirim timba kavarandana. Sambi ñimbiri nandi ñiñisim hañiniñ akakara niñum nuñandi ñiñisimij ambindiwivu yivuñimbirindi maña yivuñimbiriman vata andindin. Hara nari yakiwirivarandara. ³⁸ Nari indarimara. Tihu nariñandi pihu ni ñambatita sangiyimandi. ³⁹ Kamataharim yi nariñ ambin, nari yanñ sihinda mangimandira. Utauta nimavamba ambirimandira, Kru Aru nimandu ñimbiyi payimi nimañ Got aviñgaratamam, vamba ambirimandira, vami.

23:28 Lu 16.15   **23:31** Si 7.52   **23:33** Mt 3.7 nannga, 12.34 nannga, Lu 3.7   **23:34** Mt 10.23 nannga, 1 Te 2.15   **23:35** Stt 4.8 nannga, 2 Sto 24.20-21 nannga, Hi 11.4   **23:37** 2 Sto 24.21 nannga, Sng 17.8 nannga, 91.4 nannga, Si 7.59 nannga, 1 Te 2.15   **23:38** 1 Kin 9.7-8 nannga, Jer 12.7 nannga, 22.5   **23:39** Sng 118.26 nannga, Mt 21.9

24

*Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ñambatirimandi vami
(Mak 13.1-2 naŋga, Luk 21.5-6)*

¹ Jisas Gotiŋ kirañiŋguhu tavi hañindu upi ha mitata umi. Kamatihi nuñandi simbirasara hañiniŋ nu kiyimiŋi payimu. Kamata nuñandi simbirasara hañiniŋ Gotiŋ kirañiŋguhu tavi ha naŋga muhimimuhim upi kandihañindu hañiniŋ isihuramindaŋ vata andimu. ² Kamatihura nuriŋ kuyu nimata ambami, Nari tavi paŋgarivaŋgari niñiniŋ ŋgara. Nariŋ yi kandi ambin, timba musimbiri ndahara mititu timba muhumbaŋi maŋgiyimandi. Sihananaŋga yivukuvimbirata kavariŋu miŋgurimandi, vami.*

*Jisas pimi sambi yivurahirimandiriŋ ambami
(Mak 13.3-13 naŋga, Luk 21.7-19)*

³ Jisas Apu Oliv tamayi minzita kiyihihi, nuñandi simbirasara hañiniŋ ndaya pata nuŋ kitihuta ambamu, Ariŋ ambina ŋgim. Pandiwimira kandihamata vana hañiniŋ yivurahirimandiyu. Naŋga pamata sihi wisa yivurahimandi. Kamati ŋgata ambimindaŋ, Jisas aŋga pati piŋi niñandihin siŋgundirimandi, vamba ambimindaŋ, vamu. ⁴ Kamavahu Jisas nuriŋ kimbi ambami, Nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nariŋ kru muŋiŋga kuyusihiritimandihi. ⁵ Kru sambi pañimbaŋi yandi ñimbi yihiyihi ambirimandiyu, Got krunavundi nuñandiŋ aŋga miñimandi vata kru Got yihiramami hamanda ni yi, vamba ambirimandiyu. Kamata kru sambi kuyusihirimandiyu. ⁶ Nari saŋga arurundu piŋindim indarimandira, naŋga saŋga arurundu kuyuhinzi indarimandira. Hara nari tamiŋga naŋga kiyimara. Nari mambindiramarara. Muhimimuhim kandihaniniŋ yivurahimandi, hara imbihivi ha kwisi. ⁷ Kru muyi hati yahata kru muyindumuyindu hañiniŋ naŋga kurihirimandiyu. Naŋga aru miku muñiniŋindu kru yahata, aru miku muyindumuyindu hañiniŋindu kru naŋga kurihirimandiyu. Naŋga muvumuvu aviha aru kwimirimandiyu. Naŋga muvumuvu piŋimama payimandi. ⁸ Muhimimuhim vana kandihaniniŋ, navundi ñiŋi kavirimindiŋu kañinda atikimaŋi yivurahandi maña.

⁹ Kanditiwimi hañi nariŋ miku ŋiniŋindu kumaŋgiŋmbaŋi tamimandiyu. Kamata nariŋ pimi ŋguta yivutatamitu kwimirimandira. Yandi ñimbi nari naŋga kiyi. Harim krunavundi sihananaŋga nariŋambiriŋ kitiri kiyimandiyu. ¹⁰ Kanditiwimi hañi krunavundi sambi yambiriŋ indarimaŋgarandu vana ha tihimitirimandiyu. Kamata krunavundi kandihaniniŋ nuriŋambi masamasa kitiri kita, nuriŋambi nuriŋandi miku ŋiniŋindu kumaŋgiŋmbaŋi tamimandiyu. ¹¹ Naŋga, kru Gotindu kuyu miŋgata ambavaravara kuyusihiriŋiniŋ sambi yahata, krunavundi sambiniŋ kuyusihirimandiyu. Kamatu krunavundi nuriŋandi kuyusihiriŋguyu hañiniŋ miŋahandirimandiyu. ¹² Kamatu ñamba vana hañiniŋ

24:2 Jer 26.18 naŋga, Mai 3.12 naŋga, Lu 19.44 * **24:2** Matyundu aŋgwimikiŋi kuyu kutanguta kumanzipi timu tiŋgiruramata ambavarami hañindu muhanda ni. Kuyu kandiŋi 24.2—25.46 kiyi. Muhimimuhim imbihivi yivurahiriŋ ariñidiriŋ ambavarami. **24:3** Mt 24.27 naŋga, 24.37-39 naŋga, Mk 13.3 naŋga, 1 Te 5.1 **24:4** Jer 14.14 naŋga, 23.21 naŋga, 23.25 naŋga, Mt 24.23-24 naŋga, Jo 5.43 naŋga, Si 5.36-37 naŋga, 1 Jo 2.18 **24:7** 2 Sto 15.6 naŋga, Ais 19.2 naŋga, Hag 2.22 naŋga, Sek 14.13 naŋga, Si 11.28 **24:9** Mt 10.22 naŋga, Mk 13.9 naŋga, Lu 21.12 naŋga, Jo 15.18-20 naŋga, Si 4.2-3 naŋga, Sk 2.10 naŋga, 2.13 **24:10** Mt 11.6 naŋga, 13.57 naŋga, 2 Ti 1.15 **24:11** Mt 7.15 naŋga, 24.5 naŋga, 24.24 naŋga, Si 20.29 naŋga, 1 Ti 4.1 naŋga, 2 Pi 2.1 naŋga, 1 Jo 4.1

arutirimandi. Harim kru sambi munjinin minjata maviñi tamatama vana ha tihimitirimandiyu. ¹³ Hara krunavundi tikatikata kituhitu imbihivi ha yivurahimandi hanjinin, Got nuriñ angga minjimandi. ¹⁴ Kamati Gotindu tiwiyindu kuyu avi hanjandihin, pirivisa muvumuvu sihananga ambavarimandiyu. Kamatu imbivu, imbihivi ha yivurahimandi, vami.

*Ñamba himinizikwi yivurahimandi
(Mak 13.14-23 nanja, Luk 21.20-24)*

¹⁵ Kamata Jisas sihinda ambami, Kuha kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara Daniel ambami, Pisingarahara ñamba himinizikwi yivurahiti ngimandira. Ñamba himinizikwi kandiha ngitira Gotin kirañinguhu tavi hañi tanguramata kiyimandi vamba ambami, vami. Kuyu angwimiki niñi kiyi niñandihin kru ngatingiruta ngimandi hama indarimitata ngam. ¹⁶ Kamata Jisas ambami, Kanditiwimi hañi krunavundi pirivisa Judia kiyimandiyu hanjinin, tivaramata upi apu sambi nanjanangavu yawirimandiyu. ¹⁷ Kru tavi kimba hambu kiyimandi hama, tavi tiwi hambu minguta maku nuñandi hanjinin minjanarim manjarim. ¹⁸ Nanga kru kivayi kiyimandi hama, mikwiri kuta nuñandiha minjirim taviyi angga manjum. ¹⁹ Nanga navundi mavinanga hanjinin nanja navundi ñinji amangimbañindu nanja hanjinin, kanditiwimi hañi pimi aru kavirimandiyu. ²⁰ Nanja nari Got nanja kuyundavaramara. Kamata kimiri tiwimi nanja Avirikimuhimu Hivi hañi ndahara mandivaramirimandira. ²¹ Kamataharim kanditiwimi hañi pimi aru sikwi yivurahimandi. Piri ni kihi kiyimi hiriviyi nda kita patavata tihu ndahara, pimi aru kandihamata mayivurahami. Nanga muyivindahara pimi aru kandihamata sihinda mayivurahirimandi. ²² Got pimi kanininjindu hivi ha kirivi tamamiti, krunavundi sihananga singundihu. Hara krunavundi nuñandi vata yihiramami hanjininjarim indarita, kandihivi ha kirivi tamirimandi. ²³ Kandihandiwimi nariñ muhama nimavamba ambirimandi, Nngamara, kru Got krunavundi nuñandin angga minjimandi vata yihiramami hama niñan kiyi, vamba ambirimandi. Nanga muhama nimavamba ambirimandi, Ndambunda kiyi, vamba ambirimandi. Hara nari kuyu kandihanininjarim manjarimanngaramara. ²⁴ Nanga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Got krunavundi nuñandin angga minjimandi vata yihiramami, vamba ambirimandiyu. Nanga kru sambi pata kuyusihirata ambirimandiyu, Yi kru Gotindu kuyu minjata ambavaravara minja, vamba ambirimandiyu. Kamata aru himihim sihiranzihira muhimimuhim nzihi anditutu yivurahimandi. Kamata krunavundi sihananga minjawanikwinitirimandiyu. Kamata nuri minjatanditangata kru Got nuñandi vata yihiramami hanjinin ndahara minjawanikwinitirimandiyu. ²⁵ Nari indarimara. Yi nariñ muhimimuhim vana yivurahimandi niñininjarim ambavarin. ²⁶ Kamataharim nariñ nimavamba ambirimandiyu, Nngamara. Kru maniman upi vunda kiyi, vamba ambirimandiyu. Hara kambu manumara. Nanga nimavamba ambirimandiyu, Nngamara. Tavihumba niñini kiyi, vamba

24:13 Mt 10.22 nanja, Mk 13.13 nanja, Hi 3.6 nanja, 3.14 **24:14** Mt 9.35 nanja, 10.18 nanja, 28.19 nanja, Ro 10.18 nanja, Kl 1.6 nanja, 1.23 **24:15** Dan 9.27 nanja, 11.31 nanja, 12.11 **24:17** Lu 17.31 **24:20** Dan 9.26 nanja, 12.1 nanja, Jol 2.2 nanja, Sk 7.14 **24:22** Ais 65.8-9 nanja, Sek 14.2-3 **24:23** Mt 24.5 nanja, 24.11 nanja, Mk 13.21 nanja, Lu 17.23 nanja, 21.8 **24:24** Lo 13.1-3 nanja, Mk 13.22 nanja, 2 Te 2.8-9 nanja, Sk 13.13-14 **24:26** Lu 17.23-24

ambirimandiyu. Hara nurinandi kuyu hanjandihirim manjindarimara. ²⁷ Nari ngandara. Ihumbisa nimbu nima minaparahi, ina yahayahavu kita sihandita uta ina minguminguvu yivurahandi. Kamataharim Krundu Ninji hama ndahara payimandi hiviyi siwimaña musa andirimandi. Kamati krunavundi sihananga nuñ ngimandiyu. ²⁸ Krumbat kimuta karihata kindi upiyi taya, punji pata tihirunda, vami.

*Muyivi Krundu Ninji payimandi
(Mak 13.24-27 nanga, Luk 21.25-28)*

²⁹ Jisas sihinda ambami, Pimi aru kandihanjinj sijgundiriminiti, sariwayinandi ina ni kinzimingwititi, takwi ni mandimirimandi. Kamati kiniki ninjinj ihumbisa nimbu mitata minaramirimandiyu. Kamata tikatika himingim ihumbisa nimbu kuyu hanjinj nandahara nanangirimandiyu. ³⁰ Kandidiwimi hañi Krundu Ninji hamandu muhim nzihi ihumbisa nimbu yivurahimandi. Kamati krunavundi sihananga piri niñindu ninjinj kambirihirimandiyu. Kamata ngitu Krundu Ninji hama, ihumbisa nimbu kita nuñandi tikatika nanga siña aru nanga ihumukiri humbañi payimandi. ³¹ Pati kaur minzataya yavirimandi. Kamati kutikara nuñandi hanjinj simbiti piri niñi muvumuvu uta krunavundi yandi vata yihiramami hanjinj yivuñibirimandiyu. Kamata timbuhavuta payimandiyu, vami.

*Nari ahu fikinj ngata idariramata ngimandira
(Mak 13.28-31 nanga, Luk 21.29-33)*

³² Jisas sihinda ambami, Nari ahu fikinj ngamara. Maka nuñandi hanjinj kuku nangandita miki hanjinj muvirahi ambandara, Ina tiwimi kirimindihi andi, vamba ambandara. ³³ Siwimaña nandi, muhimimuhim vana kanjinjinj yivurahiti ngata indariramata nimavamba ambamara, Krundu Ninji hama pata kindinari mikayi ha kiyi, vamba ambamara. ³⁴ Yi narinj kandi ambin, krunavundi tihu kuyu ninjinj mangwimitutu muhimimuhim vana kanjinjinj yivurahimandi. ³⁵ Pirivisa nanga ihumbisa ni sijgundirimandi, hara yandi kuyu ni manzingundirimandi, vami.

*Kandi vana ninjinj yivurahimandi hivi ha muminga mangandi
(Mak 13.32-37 nanga, Luk 17.26-30 nanga, 17.34-36)*

³⁶ Jisas sihinda ambami, Hara kandi vana ninjinj yivurahimandi hivi ha nanga pamata hiriviyi vaha yivurahimandi ha kru muminga ndahara mangandi. Gotindu pihuyindu kutikara ndahara mangandu. Nanga Krundu Ninji hama ndahara mangandi. Ninjvandaya nu ngandi. ³⁷ Krundu Ninji hama parimati, muhimimuhim vana Noandu tiwimiyi yivurahami maña yivurahimandi. ³⁸ Kukuwiri aru ha mandanjuhishi, ñaña kuvirasimu. Nanga kru, navundi urahishi, navundi kru yahurasimu. Kamatihuhu taya ututa Noa kupik aru hañi indihumi. ³⁹ Nuri muhimimuhim vana kandihanjinj nurinj yivuraharaha vana ha mangamu. Kamatataya kiyihuhu ututa kukuwiri aru ha

---

24:27 Mt 24.37-39   **24:28** Lu 17.37   **24:29** Ais 13.10 nanga, 34.4 nanga, Ese 32.7 nanga, Jol 2.10 nanga, 2.31 nanga, 3.15 nanga, Sk 6.12-13   **24:30** Dan 7.13 nanga, Sek 12.10-14 nanga, Mk 13.26 nanga, Sk 1.7 nanga, 6.12-13   **24:31** Ais 27.13 nanga, Mt 13.41 nanga, 1 Ko 15.52 nanga, 1 Te 4.16   **24:33** Je 5.9   **24:34** Mt 16.28 nanga, 23.36 nanga, Mk 13.30 nanga, Lu 21.32
24:35 Sng 102.26 nanga, Ais 40.8 nanga, Mt 5.18 nanga, Mk 13.31 nanga, Lu 21.33 nanga, Hi 1.11
24:36 Sek 14.7 nanga, Si 1.7 nanga, 1 Te 5.1-2   **24:37** Stt 6.5-8   **24:38** Stt 6.3-5 nanga, Lu 17.26 nanga, 1 Pi 3.20   **24:39** Stt 7.6-24 nanga, 2 Pi 3.6

tanjuta krunavundi kandihanjiniŋ sihananŋa mituramami. Kamataharim siwimaña vana Krundu Ñiŋi hama pati yivurahimandi. ⁴⁰ Kru arikimbat kivayi simbira miŋata kituhitu, Got muhaman miŋata, muhaman tihimititi kiyimandi. ⁴¹ Navundi arikimbat mavatimbarim wit tarambiruta kituhitu, Got muhanjambin miŋata muhanjambin tihimititi kiyimandi. ⁴² Kamataharim nari taminŋa nanŋa kiyimara. Nariŋandi Aru hama payivayi hivi ha manŋandarandihi. ⁴³ Nimata vana nirim indarimitamara. Tavi niŋuva miŋga, kamata hiriviyira kru kipa nanŋa miŋga kiviyi yandi tavi niŋi kipa miŋirim payi vata nuŋandi tavi ha karatamahi. Kamati kipa nanŋa hama nuŋandi tavi ha miŋavirihuta manjindihuhi. ⁴⁴ Kamataharim narindahara yivutimbunanŋaramara. Krundu Ñiŋi hama mambarimandi virimandira hiriviyi payimandi, vami.

Simbira miŋahuhu karatamandi miŋandu tih kuyu
(Luk 12.42-46)

⁴⁵ Jisas sihinda nimavami, Aru miku muminŋa, nuŋandi simbirasara saŋ hañindu muminŋan ŋgahi indarimit avi, nanŋa simbira avindaya miŋandi hamaŋ yihiramandi. Kamata nuŋ simbira ŋgundi. Kamatihi nuŋandi simbirasara saŋ mu hanjiniŋ karatamandi. Kamata aru hama nuriŋ ñaña ŋguhurim yihiramandi hiriviyi ñaña tiŋgirundi. ⁴⁶ Kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihama hama simbira kandiha miŋiti, nuŋandi aru miku hama anŋa pata ŋgiti, kandihama kinzihintim. ⁴⁷ Nariŋ yi kandi ambin, aru miku kandihama kru nuŋandi simbira miŋahuhu karatamandi kandihamaŋ tamiti nuŋandi muhimimuhim sihananŋa karatamirimandi. ⁴⁸ Hara kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihama kru ñamba miŋga. Harim indarimitata ambirimandi, Yandi aru hama mambayihavirimandi, vamba ambirimandi. ⁴⁹ Kamavata aru hamandu simbirasara saŋ hanjiniŋ yivuvaramandi. Kamata nuri nanŋa ñaña, kru kuku hapa kuvirata kwiniŋkwinitindu hanjiniŋ nanŋa kuku hapa kuvirimandi. ⁵⁰ Kamata kru simbira miŋahuhu karatamandi hama nuŋandi aru hama payivayi hivi, nanŋa pamata hiriviyi vaha payimandi ha manŋimandi. Kamata yivutimbimat kitihiti aru hama payimandi. ⁵¹ Kamata aru hama kru simbira miŋahuhu karatamandi kandihamaŋ piŋingarimandi. Kamata kru kuyusihirimbiŋapiha hanjiniŋ nanŋa tamirimandi. Kamati kandihañi irihariha miŋa satipirimandiyu, vami.

25

Navundi ñanjira ndu tih kuyu

¹ Kamavata Jisas sihinda ambami, Kanditiwimi hañi Gotindu tiwiyi kiyihiyiha, navundi ñanjira kumanziŋi timutamumu tiŋgiruramivatindu vana maña kiyimandi. Kru muminŋa navundi uririm andimi miŋga parim andimi. Kamatihi navundi ñanjira kandihanjiniŋ umbimbunŋi nuriŋandi hanjiniŋ miŋata, kru kandihamaŋ kindiñi ŋgata timbuta payim vata umu. ² Navundi kandihañindu arikita arikita kwiri indarimit avi nanŋa niŋiŋ, arikita arikita kwiri indarimit avi maniman niŋiŋ. ³ Navundi indarimit avi maniman nanŋa hanjiniŋ suñindamandu umbi nuriŋandi hanjiniŋ miŋamu. Hara kuku hapa muvira kuku vunŋiyi kavunŋita

miñata mambayimu. ⁴ Hara navundi indarimit avi nanğa hañiniñ nurinandi suñindamandu umbi hañiniñ miñamu. Kamata kuku hapa movira kuku vungiyi kavungita miñata umu. ⁵ Hara kru, navundi urara hama mambayihavumi. Kamataharim navundi ñañira kandihañiniñ sihananğa akwimitandihı karıhamu. ⁶ Kamata kivi itiiñ indarihu kru mumınğa kuyu kimbañi ambami, Indarimara. Kru, navundi urara hama payi. Harim patira uta nuñ ngim, vamba ambami. ⁷ Kamavahi navundi ñañira kandihañiniñ sihananğa yahamirata nurinandi umbi hañiniñ siwitamamu. ⁸ Kamatihu navundi indarimit avi manıman hañiniñ navundi indarimit avi nanğa hañiniñ ambamu, Ariñ nariñandi kuku hapa hañindu movira ngumara. Ariñandi umbi niñiniñ kwimirim anditihi, vamba ambamu. ⁹ Kamavahura navundi indarimit avi nanğa hañiniñ kimbi nimavamba ambamu. Kuku hapa ni nari nanğa ariñ kandi mandirimandi. Harim avinda uta kuku hapa miñamiña hañi nariñambirim mut miñimandira, vamba ambamu. ¹⁰ Kamavahu navundi indarimit avi manıman hañiniñ kuku hapa mutimıñirim uhuhu, kru, navundi uririm andimi hama yivurahami. Kamatihi navundi indarimit avi nanğa kuku hapa siwitamamu hañiniñ, nu nanğa tavi hañi navundi urarandu timu hañi indihumu. Kamatihu sikwitaya kru kindiñariha yihimu. ¹¹ Kamata kiyihandata, navundi ñañira kuku hapa mut miñirim umu hañiniñ anğa pata ambamu, Aru miñga, aru miñga, pata ariñambirim kindiñari ni pihiri, vamba ambamu. ¹² Kamavahura aru hama kimbi ambami, Yi nariñ kandi ambin, yi nariñ manğandin, vamba ambami, vami. ¹³ Kamavata Jisas nurıñ ambami, Nari manğandara, pamata hiviyyi, nanğa pamata hiriviyira vaha Krundu Niñi hama payimandi. Harim nari tamınğa nanğa kiyimara, vami.

*Simbirasara sañiniñ timbahiris miñamundu tihı kuyı
(Luk 19.11-27)*

¹⁴ Jisas sihinda ambami, Gotıdu tiwiyyi kiyihiyiha kru mumınğa pihu kutañi urim andıni maña. Nuñandi simbirasara sañ hañiniñ uraramahi payımu. Kamata nuñandi muhimuhim karatamirimandiyu vata nurinandi kumanğimbañi tamami. ¹⁵ Kamata simbirasara sañ hañiniñ miñza vativatıdu vana nanğa tikatıkarım indarımaramama timbahiris hañiniñ tiñgirumi. Kru muhaman 5,000 timbahiris ngumi. Muhaman 2,000 timbahiris ngumi. Muhaman 1,000 timbahiris ngumi. Kamata kru hama umi. ¹⁶ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama 5,000 timbahiris kandihañi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris mu miñami. ¹⁷ Kru 2,000 timbahiris miñami hama ndahara, 2,000 timbahiris hañi timbahiris simbira miñata sihinda 2,000 timbahiris mu miñami. ¹⁸ Hara simbirasara sañ 1,000 timbahiris miñami hama uta piriyyi kumba kayıvata nuñandi aru hamandu timbahiris ha sipirumi.

¹⁹ Kamata kutanğivi uhi, nurinandi aru hama anğa payımi. Kamata nurıñ timbahiris ngumi hañiniñirim kuyu miñasirivirim andimi. ²⁰ Kamatihi kru 5,000 timbahiris miñami hama sihinda 5,000 timbahiris mu nanğa miñata pata nimavamba ambami, Aru miñga niñga, yan 5,000 timbahiris ngumana. Hara timbahiris kandiñiñi timbahiris simbira miñata sihinda 5,000 timbahiris miñamin, vamba ambami. ²¹ Kamavahi nuñandi aru hama ambami, Na simbirasara sañ avi miñga,

na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanŋa kinzihinziti, vamba ambami. ²² Kamata kru 2,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Pata nimavamba ambami, Aru miŋga yi nanŋa miŋga, yaŋ 2,000 timbahiris ŋgumana. Hara timbahiris kandiŋiŋi timbahiris simbira miŋata sihinda 2,000 timbahiris miŋamin, vamba ambami. ²³ Kamavahi nuŋandi aru hama ambami, Na simbirasara saŋ avi miŋga, na simbira avi miŋamana. Na nandi simbira ha avindamata karatamata, suksimbiri him karatamamaŋgaramana. Harim na muhimimuhim sambi karatamirimana vata pirikini. Kamataharim pata yi nanŋa kinzihinziti, vamba ambami. ²⁴ Kamavahi kru 1,000 timbahiris miŋami hama ndahara payimi. Kamata nimavamba ambami, Aru miŋga yi nanŋa ŋgandin, na paŋa miŋga. Na kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandana. Nanŋa pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamahi ndahara nurinandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandana. ²⁵ Kamataharim yaŋ piŋitih, uta nandi timbahiris ni pirihumbaŋi sipirumin. Nandi timbahiris hani, vamba ambami. ²⁶ Kamavahira nuŋandi aru hama kimbi nimavamba ambami, Na simbirasara saŋ ŋamba, na yakwiri miŋga. Na yaŋ ŋgamaŋgarandana. Yi kiva muŋiniŋ kurinduyi ndahara kayivandin. Nanŋa pirivisa muyi kru mumiŋga ŋaŋa kiris sisivahi kandi tamandi ndahara nurinandi ŋaŋa haŋiniŋ miŋandin. ²⁷ Hara mumindihi timbahiris yandiha uta timbahiris tamatama taviyi mandamana. Kamatamanditi anŋa pata yandi timbahiris ha kaŋimbiriti timbahiris muvira nanŋa miŋahin. ²⁸ Kamataharim 1,000 timbahiris nu nanŋa kiyini miŋata kru 10,000 timbahiris nanŋa nimaŋ ŋgumara. ²⁹ Kru muhimimuhim nanŋa haŋiniŋ, nurin sihinda muvira ŋguriman. Kamatin nurinandi muhimimuhim sambi kiyimandi. Hara kru mumingandu muhimimuhim mangiti, nuŋandi muhimimuhim kiyimandi simbiri ha, anŋa miŋiman. ³⁰ Harim simbirasara saŋ ŋamba nimaŋ kaviritira tapira kivimiŋgwi humba ndambu indihuta kiyim. Pihu kivimiŋgwi kandihaŋi irihariha mika satipirimandiyu, vamba ambami, vami.

Krundu Niŋi hama krunavundi sihananŋa ŋgatingurimandi

³¹ Jisas sihinda ambami, Krundu Niŋi hama aru miku maŋa kutikara sihananŋa nanŋa payimandi. Kandihivi haŋi nuŋandi minzimnzi maka aru miku ndu haŋi minzirimandi. ³² Kamati krunavundi sihananŋa pirivisa muvundumuvundu haŋiniŋ pata nuŋandi kipumikayi tiwirimandiyu. Kamatu nurin tamarahata arikinziyivi tamirimandi. Kru sipsip karatamatama hama tamarahahi sipsip timu uhu meme tamu undu maŋa. ³³ Kamata sipsip haŋiniŋ nuŋandi kuma kandi sambavu tamata, meme haŋiniŋ kuma kakayi sambavu tamirimandi.

³⁴ Kamata aru miku hama krunavundi nuŋandi kuma kandi sambavu kiyimandiyu haŋiniŋ nimavamba ambirimandi, Yavandak narin avindamandi. Yandi Yava piri niŋandihin tamami hiriviyi ambami, Yandi tiwiyi kiyimandiyu vamba ambami. Kamataharim pata Yavandu tiwiyi nari kiyimara. ³⁵ Nimata, kuha yi aviharim kiyihin yaŋ ŋaŋa

---

25:29 Mt 13.12 nanŋa, Mk 4.25 nanŋa, Lu 8.18 nanŋa, Jo 15.2 **25:30** Mt 8.12 nanŋa, 22.13 nanŋa, Lu 13.28 **25:31** Sek 14.5 nanŋa, Mt 16.27 nanŋa, 19.28 nanŋa, Si 1.11 nanŋa, 1 Te 4.16 nanŋa, 2 Te 1.7 nanŋa, Sk 1.7 nanŋa, 20.11-13 **25:32** Ese 20.38 nanŋa, 34.17 nanŋa, Ro 14.10 nanŋa, 2 Ko 5.10 nanŋa, Sk 20.12 **25:34** 1 Ko 6.9 nanŋa, 15.50 nanŋa, Ga 5.21 nanŋa, Hi 4.3 nanŋa, 1 Pi 1.20 **25:35** Ais 58.7 nanŋa, Ese 18.7 nanŋa, 18.16 nanŋa, Hi 13.2 nanŋa, Je 1.27

ngumara. Yanj kukumitandihhi kuku ngumara. Yi pihu muyindu mingga, hara yanj timbuta narijandi taviyi umara. ³⁶ Yandi mikwiri mangiyihi, yanj mikwiri ngumara. Kandi kimuhin yanj karatamamara. Nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin pata yanj ngamara, vamba ambirimandi. ³⁷ Kamaviti krunavundi tititaya kindu hañiniñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana nanj ñaña ngumariñ. Nanja pamata hiriviyi nanj kukumitandihhi kuku ngumariñ. ³⁸ Nanja nanj pamata hiriviyi ngahariñ na kru pihu muyindu mingga kiyihana nanj timbuta ariñandi taviyi umariñ. Nanja pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nanj mikwiri ngumariñ. ³⁹ Nanja pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nanj ngumariñ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁰ Kamavitu aru miku hama kimbi krunavundiñ nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, muhimimuhim vana yaranava ñimbi maniman hañiniñindu muvatij andindara hañiniñ, yanj andindara, vamba ambirimandi.

⁴¹ Kamavata aru miku hama krunavundi nuñandi kuma kakayi sambavu kiyimandiyu hañiniñ nimavamba ambirimandi, Nari krunavundi singunditiñiniñ, nari yanj mikiramata ahu tuvarata sihangiyihiyi heliyi umara. Ahu kandiha Satan nanja nuñandi kutikara hañiniñirim Got siwitamami. ⁴² Nimata, yi aviharim kiyihin yanj ñaña mangumara. Nanja yanj kukumitandihhi kuku mangumara. ⁴³ Yi pihu muyindu mingga, hara yanj timbuta narijandi taviyi mangumara. Nanja yandi mikwiri mangiyihi, yanj mikwiri mangumara. Yi kandi kimuhin, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihin uta yanj mangamara, vamba ambirimandi. ⁴⁴ Kamaviti nurindahara nuñ kimbi nimavamba ambirimandiyu, Aru mingga, na pamata hiriviyi aviharim kiyihana, nanj ñaña mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi nanj kukumitandihhi kuku mangumariñ. Nanja nanj pamata hiriviyi ngahariñ na kru pihu muyindu mingga kiyihana nanj timbuta ariñandi taviyi mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi mikwiri maniman kiyihana, nanj mikwiri mangumariñ. Nanja pamata hiriviyi kandikimuta kiyihana, nanja kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyihana uta nanj manguramariñ, vamba ambirimandiyu. ⁴⁵ Kamavitu nuriñ kimbi nimavamba ambirimandi, Yi nariñ kandi ambin, yaranava ñimbi maniman niñiniñindu muvatij kanimata vana niñiniñ mañandimara ha, kandi vana hañiniñ yanj mañandimara, vamba ambirimandi. ⁴⁶ Kamata kandihaniniñ ñamba him niñirim urimandiyu. Ñamba him kandiha kañinda sihangiyihiyi ñandi. Hara krunavundi tititaya kiyihiyi hañiniñ avindaya sihangiyimandiyu, vami.

Jisas kimuta yahamirami ndu kuyu

26

(Sapta 26—28)

*Aru miku hañiniñ, Jisasiñ yivutatamindañ vata kuyu kahañamu
(Mak 14.1-2 nanja, Luk 22.1-2 nanja, Jon 11.45-53)*

¹ Jisas kuyu kaniñinij ambavarata mituta, nuñandi simbirasara hañinij nimavami, ² Nari ngandara, arikingivi taya kiyi. Kamati Got Israel Hatij Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramarama ha yivurahimandi. Kamati Krundu Niñi hamanj miku niniñindu kumanjgimbañi tamitu ahuandiñi yivuwirimbimandiyu, vami. ³ Kanditiwimi hañi, Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinij, nanja Israel hatindu aru miku hañinij umu. Kamata Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinijindu aru miku hamandu taviyi tihirumu. Nuñandi ñimbi Kaiafas. ⁴ Kamata Jisasij kuyusihirata miñahandata yivutatamirim kuyundavarata kindimbuhiramu. ⁵ Hara nimavamu, Got nanja kuyundavarandu aru hiviyi manjandim. Kamatirij krunavundi ngatanda sanja yahamiritumandihi, vamu.

*Navundi muñambi Jisasindu mikuvu ambunguku tangusingimi
(Mak 14.3-9 nanja, Jon 12.1-8)*

⁶ Jisas pihu Betani Saimonindu taviyi kiyimi. Kru kandihama kuha kandi lepra nanja miñga. ⁷ Kamatihi navundi muñambi ambunguku vungji, timba aviyi musa miñamu ha miñata tavi kandihañi payimi. Ambunguku kandiha timbahiris aruyi mut miñandu ñandi. Kamata Jisas pina hañi minzita kiyihihi, navundi hañambi Jisasindu miku hañi tangusingimi. ⁸ Kamatihi Jisasindu simbirasara hañinij kandiha ngahu, nurij maviwiyatimi. Kamata ambamu, Mumindihi ambunguku ni sanjananja mituta kiyi. ⁹ Kaniñandihin mitirij kru muñinij mut miñitu, timbahiris aru miñata krunavundi muhimimuhim maniman hañinij nguhariñ, vamu. ¹⁰ Jisas nurijandi kuyu ha indarita nurij nimavamba ambami, Nari mumindihi navundi nimindij pimi ngura. Nu yan avi vana andi. ¹¹ Kru muhimimuhim maniman hañinij nari nanja sihangjindu. Hara yi, nari nanja siha manjgijiman. ¹² Navundi nimindi yandi kwirandi niñi ambunguku tangusingi ni, yandi kwirandi ni tungi humbañirim ikivata andi. ¹³ Yi nariñ kandi ambin, piri niñi muvumuvu uta kuyu avi niñandihin ambavarimandiyu. Kamata navundi niñambi yan andi vana nirim indarimitata, ambavarimandiyu, vami.

*Judas, aru miku hañinij nanja kuyu kahañami
(Mak 14.10-11 nanja, Luk 22.3-6)*

¹⁴ Kanditiwimi hañi Jisasindu 12 simbirasara hañindu muhama, nuñandi ñimbi Judas Iskariot, Gotij kirañinguhu hañinijindu aru miku hañinij kiyimuyi umi. ¹⁵ Kamata nurij nimavamba kitihumi, Jisasij nariñandi kumanjgimbañi tamitin yan muhimiyi mut miñimandira, vami. Kamavahi nuñ 30 timbahiris silva ngumu.* ¹⁶ Kamatihi Judas Jisasij nurijandi kumañi tamiman vata kindimbuhirami.

*Jisas nuñandi simbirasara nanja imbi ñami
(Mak 14.12-21 nanja, Luk 22.7-14 nanja, 22.21-23 nanja, Jon 13.21-30)*

26:2 Kis 12.1-27 nanja, Mt 20.18 nanja, Mk 14.1 nanja, Lu 22.1 nanja, Jo 13.1 **26:6** Lu 7.37-38 **26:11** Lo 15.11 nanja, Jo 12.8 nanja, 14.19 nanja, 17.11 **26:14** Jo 11.57 **26:15** Sek 11.12 nanja, Mt 27.3 * **26:15** 30 silva timbahiris kaniñandihin mangandarij, timbahiris arijandiyi timbahiris kaniñandihin pamata timi vaha kihirihiri tih. Kaniñandihin timbahiris arumari. Simbira miñamija niniñ, arikita arikita kwiri takwi vaha, mana arikikwiri arikikwiri takwi simbira miñata miñamaña ñandi. Kandi kuyu ni Matyu 27.9-10yi ndahara ngimandira.

17 Mavatiimba Yis Manimanindu Aru Hivi Hañiniñindu kimangima hivi hañi, Jisasindu simbirasara hañiniñ pata nuñ ambamu, Upi pañu umindañ. Kamata ñaña siwitamitirin Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñirimana, vamu. 18 Kamavahu Jisas nuriñ kru mumiñgarim ambata ambami, Pihu aru niñi indihuta kru kandihamañ ngata ambamara, Ahusiki hama ambi, Yandi hivi ha arifiñ payi. Harim, yi nanga yandi simbirasara hañiniñ nanga pata nandi taviyi Got Israel Hatin Mitahi Avingiyimu Hivi hañandihinirim indariramata ñimindañ, vamba ambi, vamba ambamara, vami. 19 Kamavahi simbirasara hañiniñ Jisas ambami maña andita, ñaña kandiha siwitamamu. 20 Kamata kivititi Jisas nanga nuñandi 12 simbirasara hañiniñ ñaña tamatama pina hañi arindihuyivita minzimu. 21 Kamata ñata kiñingñiñi ambami, Yi nariñ kandi ambin, nariñandi muvati miñga, yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi, vami. 22 Kamavahi, nuñandi simbirasara hañiniñ kuyu kandiha indarihu nuriñandi mavi hambu pimitimangarami. Kamatihi minzavativat nuñ nimavamba kitihumu, Aru miñga, yañirim vaha ambana, vamu. 23 Kamavahu Jisas ambami, Kru yañ yandi miku ñiniñindu kumañi tamirimandi hama, nariñandi muvati miñga. Yi nanga maki isi niñi kihiri kumandamariñ, vami. 24 Krundu Ñiñi hama, Gotindu angwimikiyi ambami maña kwimirimandi. Hara Krundu Ñiñi hamañ nuñandi miku ñiniñindu kumangimbañi tamirimandi hama, pimi aru kavirimandi. Kru kandihamañ niñum manjavumiti avindihi, vami. 25 Kamavahi Judas, kru nuñandi miku ñiniñindu kumangimbañi tamatama hama, nuñ kitihuta nimavami, Ahusiki yambirim vaha ambana, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana maña, vami.

*Jisas nuñandi simbirasarañ mavatiimba nanga wain ngumi
(Mak 14.22-26 nanga, Luk 22.15-20 nanga, 1 Korin 11.23-25)*

26 Kamata ñata kiyihuhu, Jisas mavatiimba munda miñata Gotin kuyu avivi nguta miñasihiraramata, nuñandi simbirasara hañiniñ ngumi. Kamata ambami, Miñata ñamara. Niñandihin yandi kwirandi, vami. 27 Kamata kuku kuvirahuvira vungñ wain nanga munda miñata Gotin kuyu avivi ngumi. Kamata nuriñ nguta ambami, Nari sihananga niñi kuviramara. 28 Niñandihin yandi ñangwi. Got nanga krunavundi nuñandiñ sihananga vata miñavisihuramata siritimbin. Yi ñangwi kanñandihin, krunavundi sihananga ñamba vana andindu hañiniñ kuniñi kuyivirim tangusingin. 29 Yi nariñ ambin, yi nari nanga wain sihinda manguviraman. Kamata ututa muyivi wain kihi Yavandakindu tiwiyi nari nanga kuviraman, vami. 30 Kamata, sihipuri muvana tundu pihu aru ha mitata, Apu Oliv tamayi umu.

*Jisas ambami Pita yañ kutivu tamirimandi
(Mak 14.27-31 nanga, Luk 22.31-34 nanga, Jon 13.36-38)*

31 Kamata Jisas nuñandi simbirasara hañiniñ ambami, Musi kiviñi yañ muhimimuhim vana yivurahimandi. Kamati ngitira sihananga nariñandi indarimangaramangara vana ha miñgata yivirimandi. Gotindu

---

26:17 Kis 12.6 nanga, 12.14-20 nanga, Mk 14.12 nanga, Lu 22.7-9   **26:18** Mt 21.3   **26:23** Sng 41.9 nanga, Lu 22.21 nanga, Jo 13.18   **26:24** Ais 53 nanga, Dan 9.26 nanga, Mk 9.12 nanga, Jo 17.12   **26:26** Mt 14.19 nanga, 1 Ko 10.16   **26:28** Kis 24.8 nanga, Jer 31.31-34 nanga, Sek 9.11 nanga, Ro 5.15 nanga, 1 Ko 10.16 nanga, Hi 9.22   **26:29** Mk 14.25 nanga, Lu 22.18 nanga, Si 10.41   **26:30** Lu 22.39 nanga, Jo 18.1   **26:31** Sek 13.7 nanga, Jo 16.32

angwimikiyi, Got nimavamba ambami, Yi sipsip karatamatama hamaŋ yivutatamitin sipsip haŋiniŋ siŋgunziŋgu tivaramirimandiyu, vamba ambami. ³² Hara yi aŋga yahamiriman. Kamata yi wisa kasirama pirivisa Galili uriman, vami. ³³ Kamavahi Pita kimbambami, Muhimimuhim vana naŋ yivurahimandi ha muvira ŋgitu nuriŋandi indarimaŋgaramaŋgara vana ha miŋgata yiviti naŋ mitirimandiyu, hara yi naŋ mamitahandiriman, vami. ³⁴ Kamavahi Jisas nuŋ ambami, Yi naŋ kandi ambin, musi kiviŋi, akakara kwisi piwitiŋi, na arikikwiri ŋimbiri nimavamba ambirimana, Yi nuŋ maŋgandin, vamba ambirimana, vami. ³⁵ Kamavahi Pita ambami, Yi nanaŋga kwimirim ndahara kwimiriman. Yi nuŋ maŋgandin vamba maŋambiriman, vami. Kamavahi Jisasindu simbirasara sihananŋa kuyu siwimaŋa ambamu.

Jisas Getsemani Got naŋga kuyundavarami
(Mak 14.32-42 naŋga, Luk 22.39-46)

³⁶ Jisas nuŋandi simbirasara haŋiniŋ naŋga kiva Getsemani umu. Kamata nuriŋ ambami, Nari niŋi minzita kiyimara. Yi ndambu uta Got naŋga kuyundavariman, vami. ³⁷ Kamata, Pitaŋ naŋga Sebedindu ŋiŋi arikimbatin ndaya timbuta kihiri umu. Kamatihi nuŋandi mavi hambu pimitihi, kaŋinda aru miŋami. ³⁸ Kamatihi nuriŋ ambami, Yandi mavinimbu pimitimaŋgarahi kwimirim andin. Harim nari niŋi yaŋ karatamata narindahara tamiŋga naŋga kiyimara, vami. ³⁹ Kamavata sukisimbiri uhandata, miŋgata taraŋgiruta nuŋandi kipumika ha piriŋi tamami. Kamata Got naŋga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi ni yandi kumayini miŋavikira vata pirikin, harim nambira. Hara yi pirikini maŋa maŋandi, nambi pirikina maŋa andi, vami. ⁴⁰ Kamata, Jisas simbirasara arikikwirivat kiyimu haŋi pata ŋgahi akwarihata kiyimu. Kamatihi Pitaŋ nimavamba kitihumi, Nari yi naŋga miŋgiŋa awa nda kita tamiŋga naŋga maŋgiŋimandira. ⁴¹ Nariŋ miŋgaha vananda yivurahiti miŋgata yivitirama. Kamataharim tamiŋga naŋga kiŋiŋgiŋi Got naŋga kuyundavaramara. Kandi, muhim vana anditirim pirikira. Hara nariŋandi kwirandi haŋandihinindu tikitika maŋgiŋi, vami. ⁴² Kamavata, Jisas sihinda aŋga uta Got naŋga nimavamba kuyundavarami, Yava, kuku kuvirahuvira vungi niŋi yaŋirim kuvirimandi sikwi vatangaŋa, nambi pirikina maŋa, andi, vami. ⁴³ Kamata sihinda pata ŋgahi simbirasara haŋiniŋindu tamiŋga ha pimitihi, karihamu. ⁴⁴ Kamata sihinda nuriŋ mitatufa kwiriŋimbiri, Got naŋga kuyundavarami. Atiyi kuyundavarami kuyu siwi handaya kuyundavarami. ⁴⁵ Kamata pata ŋgahi nuŋandi simbirasara haŋiniŋ karihaha ambami, Nari karihata avirikimuraŋgwiŋa. Indarimara. Krundu Niŋi hamaŋ kru ŋamba vana andindu haŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamatama hirivi ha yivurahi. ⁴⁶ Kamataharim yahamiritira nari naŋga umi. Niŋgamara, kru yaŋ nuriŋandi kumaŋgimbaŋi ŋguhu hama ariŋi ni yivurahi ha, vami.

Judas Jisasin nuŋandi miku ŋiniŋindu kumaŋgimbaŋi tamami
(Mak 14.43-50 naŋga, Luk 22.47-53 naŋga, Jon 18.3-12)

⁴⁷ Jisas kuyundavarata kiyihihi, Judas, nuŋandi simbirasara haŋindu muvat hama payimi. Kamatihi kru sambu tuki naŋga ahutimi miŋata nu naŋga payimu. Gotiŋ kiraŋiŋguhu haŋiniŋindu aru miku haŋiniŋ, naŋga

Israel hatindu aru miku hañiniñ simbiñu payimu. ⁴⁸ Kru Jisasin nuriñandi kumañgimbanñi tamatama hama nuriñ ambami, Kru miñahandimindañ vata andira hamañ mikwimikwi siriman, kru kandihama Jisas. Nuñ miñahanadamara, vami. ⁴⁹ Kamavata, Judas sariwayiñandi Jisas kiyimiñi pata ambami, Avi kivi Ahusiki, vami. Kamavata Jisasin mikwimikwi sami. ⁵⁰ Kandihamatihñ Jisas ambami, Yambiha, pana vana hañandihin andirimiñgata andihavu, vami. Kamavahi kru hañiniñ pata Jisasin miñahandamu.* ⁵¹ Kamatiñu kru Jisas nañga kiyimi miñga nuñandi tuki kuta ha miñasiharami. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu simbirasara hamandu kinzihimiki hañandihin, yivutiviñi piriñi miñgata yivumi. ⁵² Kandihamatihira Jisas nuñ nimavami, Nandi tuki kuta ha nuñandi upiñi kiñgiraramina miñgum. Kru sihanañga tuki kuta nañga kurihirimañdiyu hañiniñ, tuki kuta ha nuriñ pisiñgarimandi. ⁵³ Na mambaha ñgandana. Yi yandi yavandakiñ kitiwitin, nuñandi kutikara sambñi sikwi simbiti pata yañ ñguramahu. ⁵⁴ Hara yi kanimatiñgata, kuyu Gotindu angwimikiñi kindi hañiniñ kandisikwisikwi mayivurahirimandi. Gotindu angwimikiñi ambami, harim kandi vana niñiniñ yivurahimandi, vami. ⁵⁵ Kandihirivi hañindaya Jisas krunzivi kandihaniñi nimavami, Nari tuki kuta nañga ahutimi miñata yañ sañga kurihahuriha nañga kipa nañga miñgañ miñahandirim payimañandira. Yi imutamut Gotiñ kirañinguhu tavi hañindu upiñi miñzita krunavundiñ kuyu ñgundin. Hara yañ kandiñiwimi hañu mamiñahandandara. ⁵⁶ Muhimimuhim vana yivurahami kaniñiniñirim, kru Gotindu kuyu miñata ambavarava hañiniñ yihimbiviramu maña yivurahami, vami. Kandihamata vana andihu nuñandi simbirasara hañiniñ Jisasin mitamita tivaramamu.

Jisasin ñgatiñgirumu

(Mak 14.53-65 nañga, Luk 22.54-55 nañga, 22.63-71 nañga, Jon 18.13-14 nañga, 18.19-24)

⁵⁷ Kru Jisasin miñahandamu hañiniñ, nuñ timbuta kru Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku Kaiafasindu taviñi umu. Kamatiñu tikatika kuyundu mirimba nañga hañiniñ nañga Israel hatindu aru miku hañiniñ tihiruta kiyimu. ⁵⁸ Kamatiñu Pita Jisasin ñgaviramata sihindi umi, hara kutañimari kiyimi. Kamata Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hamandu tavi tapa tapira hañi indihuta, kru tavi karatamatama hañiniñ nañga miñzimi. Jisasin mumibaham vana ha yivurahiti ñgitin vata, kiyimi. ⁵⁹ Gotiñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ, nañga kru Juda hatindu kuyu miñasirivandu hañiniñ, kru muvira pata Jisas andindi vana kuyusihiranzihira ambavaramu vata uraramahu payimu. Nuñandi ñamba vana mu ñgata, nuñ yivutatamimindañ vata andimu. ⁶⁰ Kamatiñu kru sambñi pata nuñ kuyusihiranguyu yihivaramu. Hara kuyu sapa Jisasin yivutatamatama ñandi mañgamu. Hara kiyihandata, kru arikimbat payimu. ⁶¹ Pata ambamu, Kru nima nimavamba ambavarandi, Yi Gotiñ kirañinguhu tavi ha yivukuvimbirata arikikwiri hiviñi taya tararamiriman, vamba ambavarandi, vamu.

* **26:50** Grik kuyuyi avindamata mañambami. Kru muvira ambandu. Jisas ambami, Yambiha na mumindihi pana, vamba ambami, vandu. **26:51** Jo 18.26 **26:52** Stt 9.6 nañga, Sk 13.10 **26:53** 2 Kin 6.17 nañga, Dan 7.10 **26:54** Ais 53.7 nañga, Mt 26.56 nañga, Mk 14.49 **26:55** Lu 19.47 nañga, 21.37 **26:56** Mt 26.31 **26:60** Lo 19.15 nañga, Sng 27.12 nañga, Mt 27.40 nañga, Mk 14.55 nañga, Jo 2.19 nañga, Si 6.13

⁶² Kamavahu Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñindu aru miku hama tanjuramata, Jisasñ nimavamba kitihumi, Na kuyu kimbì mañambirimana. Nañ kuyu yihivarayu niñandihinirim mumibana, vami. ⁶³ Kamavahira, Jisas kuyu mu mañambami. Kamatihi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama ambami, Nañ Got sihañgiyihiyi hamandu ñimbiyi kitiwin. Harim tihu kandisikwisikwi amba. Got krunavundi nuñandiñ anga miñimandi vata yihiramami hamanda na. Na Gotindu Niñi, mana, maningga, vami. ⁶⁴ Kamavahi Jisas nuñ nimavami, Nambi ambanaja. Hara yi nariñ ambin, muyivi Krundu Niñi miñganŋ ngitira, Got tikatika nanga hamandu kuma kandi sambavu minzirimandi. Kamata ihumbisa nimbu kita ihumukiri himbañi payimandi, vami. ⁶⁵ Jisas kamavahi, Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniñindu aru miku hama kandihuyu ha indarita, aka yahamirata nuñandi mikwiri hañiniñ miñasihirata ambami, Gotiŋ ambasuvi. Harim nari nanga sihinda kru kanimandu vanarim ambavaravarim kru muviranŋ ambitiriñ mambayimu. Tihura Gotiŋ ambasuvahi indarira. ⁶⁶ Kamataharim kru kanimanŋ pamatimindañ, vami. Kamavahi kimbì ambamu, Nu ñamba miñga. Harim kimum, vamu. ⁶⁷ Kamata Jisasindu kipumika hañi simiruhavita nuñ yivumu. Kamata nuñ muvira ñuñgimbarapara tamandama ambamu, ⁶⁸ Na Kru Got krunavundi nuñandiñ anga miñimana vata yihiramami miñga. Harim kru Gotindu kuyu miñjata ambavarandu hañiniñ ambavarandu maña amba. Nañ kru yivi nima nin, vamu.

Pita ambami yi Jisasñ mangandin vami

(Mak 14.66-72 nanga, Luk 22.56-62 nanga, Jon 18.15-18 nanga, 18.25-27)

⁶⁹ Pita tapa humba hambu, tavi tapira hañi minzita kiyihili, simbirasara muhañambi nu kiyimi arihañi pata, ambami. Nandahara Jisas Galilindu hama nanga kindana, vami. ⁷⁰ Kamavahi, kru sihanangandu taminganzimbiyi Pita ambami. Yi ambana kuyu ha mangandin, vami. ⁷¹ Kamavata kiyihandata, tapa kindinari nanga hañi uhi, sihinda simbirasara muñambi ngata krunavundi ariñi kiyimu hañiniñ ambami, Kru nima Jisas Nasaretindu hama nanga kindi, vami. ⁷² Kamavahi Pita sihinda ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kandihamañ mangandin, vami. ⁷³ Kamata sihinda kiyihandata, kru muvira ariñi tanjuramata kiyimu hañiniñ pata Pitañ ambamu, Kandisikwisikwi, na nuriñandi ñingifindu miñga. Nandi piñgwisamur hambu nañ miñamamañi ndami, vamu. ⁷⁴ Kamavahura Pita yahata pati ambami, Yi kandisikwisikwi ambin, yi kru kamañ mangandin. Yi kuyu kandi mañambitiñ ngatara yañ Got piñngaram, vami. Kamavahi sikwitaya akakara pihumi. ⁷⁵ Kamatihi Pita, Jisas akakara kwisi piwititi arikikwiri ñimbiri yambirim ambata, Nuñ mangandin virimana vamba ambami kuyu hañandihinirim indarimitami. Kamata tapirañi indihuta patiñandi irihami.

27

Jisasñ Rom gavamandu aru miku kiyimiyi timbuta umu
(Mak 15.1 nanga, Luk 23.1-2 nanga, Jon 18.28-32)

26:63 Ais 53.7 nanga, Mt 27.12   **26:64** Sng 110.1 nanga, Dan 7.13 nanga, Mt 24.30 nanga, Lu 21.27 nanga, Si 7.55 nanga, 1 Te 4.16 nanga, Sk 1.7   **26:65** Mk 14.63 nanga, Si 14.14   **26:65** Wkp 24.16   **26:66** Jo 19.7   **26:67** Ais 50.6 nanga, 53.5 nanga, Mt 27.30 nanga, Jo 19.3   **26:74** Mk 14.71   **26:75** Mt 26.34 nanga, Mk 14.30 nanga, Lu 22.61-62 nanga, Jo 13.38

¹ Kamata pihirihi, Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu aru miku hañiniŋ sihananŋa, Jisasiniŋ yivutatamindaŋ vata kuyu kahañamu. ² Kamata mituta, Jisasiniŋ wirimbinzikiyi simahata timbuta uta, Pailat Rom gavamandu aru miku hamandu kumanŋimbañi tamamu.*

Judas kimumi
(*Simbirsara 1.18-19*)

³ Kru Jisasiniŋ nuñandi miku ñiniñindu kumañi tamami hama Judas, ngahi Jisasiniŋ ngatiñgiruta pimi ngumu. Kamatihi nuñandi indarimit hambu tivirami. Kamatihi 30 timbahiris silva nuñ Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu miku hañiniŋ ngumu hañandihin, nuri kiyimuyi anŋa miñata umi. ⁴ Kamata ambami, Yi ñamba vana andin. Kru nariñandi kumanŋimbañi tamin hama ñamba vana mañandindi, hara nuñ yivutatamirimandira, vami. Kamavahira nuñ ambamu, Kañandihin ariñandi vana ma. Pimi ha nandi, vamu. ⁵ Kamavahu Judas timbahiris hañiniŋ Gotiŋ kirañinguhu tavihumba hambu kahuvarahi indihumi. Kamata uta nuñambi sikiyi tañgiraramata kimumi. ⁶ Kamatihi Gotiŋ kirañinguhundu aru miku hañiniŋ timbahiris kandiha miñata nimavamu, Timbahiris niñandihin kru yivutatamatamandu tikwi ñandi. Harim timbahiris kaniñandihin Gotiŋ kirañinguhu tavi niñindu timbahiris nanŋa minzayi mandamimi, vamu. ⁷ Kamata timbahiris kandiharim miñgiya kuyu taya kahañamu. Kamata timbahiris kandihañi kru piri siñgi musa miñandu hañiniñindu pirivisa mu mut miñamu. Pirivisa kandiha kru kutañi ngati kwimitutu tamimandiyu vata, mut miñamu. ⁸ Kamataharim pirivisa kandihañu, Pirivisa Kru Nañgwi Miñgumiñgu vava ñimbi ngumu. Kuha ñimbi kandihañi ndaya yihirasimu, patavata tihu ndahara ñimbi kaniñi ndaya yihindu. ⁹⁻¹⁰ Kamataharim kuyu mu, kuha Got ambahi kru Gotindu kuyu miñata ambavaravara, Jeremaia ambami, 30 timbahiris silva hañandihin miñamu. Timbahiris kandiha Israel hati kru kandihamañ mut miñamiñarim yihiramamu. Aru nima yañ ambami maña timbahiris kandihañi, kru piri siñgi musa miñandi hamarim pirivisa mut miñamu, vami. Kamataharim kandi vana ha Jeremaia ambami maña kandisikwisikwi yivurahami.

Pailat ambami na Juda hatindu aru miku vaha
(*Mak 15.2-5 nanŋa, Luk 23.3-5 nanŋa, Jon 18.33-38*)

¹¹ Jisas Rom gavamandu aru miku Pailatindu tamingañi tañguramata kiyimi. Kamatihi Pailat nuñ nimavamba kitihumi, Na Juda hatindu aru miku vaha, vami. Kamavahi Jisas ambami, Nambi ambana, vami. ¹² Kamavahi, Gotiŋ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniŋ nanŋa Israel hatindu aru miku hañiniŋ, Jisasiniŋ ihivaringuyu sambu ngumu. Kamatihura Jisas kuyu kimbi mañambami. ¹³ Kamatihi nuñ sihinda Pailat kitihuta nimavami. Nañ sihananŋa kuyu yihivarayu nimbu mambaha indarina, vami. ¹⁴ Kamavahira, Jisas Pailatindu kuyu hañandihinirim kimbi kuyu mañambami. Kamatihi Pailat indarihitiñimi.

27:1 Lu 22.66 * **27:2** Pailat Romindu miñga. Rom hati nuñ aru miku gavaman Judandu tamamu. Juda hati nuriñambi Jisasiniŋ mayivutatamahu. Rom hati taya ambandu, Kru muminga kwimirimandi, vamba ambandu. Kamataharim Juda hati Jisasiniŋ Pailat kiyimiñi timbuta umu. Jon 18.31yi ndahara ngamara. **27:3** Mt 26.14-15 **27:5** 2 Sml 17.23 **27:9-10** Sek 11.12-13 nanŋa, Jer 32.6-15 **27:11** Mk 15.2 nanŋa, Lu 23.3 nanŋa, Jo 18.33 nanŋa, 18.37 nanŋa, 1 Ti 6.13 **27:12** Ais 53.7 nanŋa, Mt 26.63 nanŋa, Jo 19.9 **27:14** Jo 19.9

*Pailat Jisasij ahuandiñi yivuwirimbuwirimburi ambami
(Mak 15.6-15 nanğa, Luk 23.13-25 nanğa, Jon 18.38—19.16)*

¹⁵ Miñgiya simbi miñgiya simbindu minza hiviyi taya, Got Israel Hatij Mitahj Avingiyimu Aru Hivi hañandihirinim indariramarasimu. Kandihamatirasimu hiviyi gavamandu aru miku hama kru ñamba vana andihu tamandu upiyindu minzavat mingań ndaya tihimitarasimi. Krunavundi nurinǵambi, kru ñamba vana andihu tamandu upi hańindu minzavat hamandu ñimbi yihirasimu. Kamatihu kru kandihamań tihimitahi nuri kinduyi urasimi. ¹⁶ Kanditiwimi hańi, kru muminga kru ñamba vana andihu tamandu upiyi kiyimi. Nuñandi ñimbi, Jisas Barabas, krunavundi nuń ńgamańgarandu. Nu kru ñamba sikwi mińga. ¹⁷ Kamata krunavundi pata tihiruhu, nurinǵ Pailat nimavamba kitihumi, Narińirim kru nininǵ ndimbanzikwi tihimitini urimandi. Jisas Barabasin tihimitini urimandi, mana, Jisas krunavundinǵ anga mińimandi vata Got yihiramami vamba ambandu nimań tihimitini urimandi, vami. ¹⁸ Pailat nurinǵ ńgami. Nuri singirata Jisasin sańnanğa timbuta ńgatingurim payimu. Harim kandihama vami. ¹⁹ Pailat ńgatingirutingiru hamandu minzimni maka hańi minzita kiyihiji nimburi nimavamba, kuyu tamahi payimi. Kru tititaya kiyihiji hamań muhim vana mańandi. Kiviyi nuń akwisihuyi ńgin. Kamata indarihini pimisańnanǵindi. Kanimavamba, kuyu tamahi payimi. ²⁰ Gotinǵ kirañinguhundu aru miku hańinǵ nanğa Israel hatindu aru miku hańinǵ, sihanańga krunavundinǵ mińawinikwinitindi, ambamu, Ambitira Pailat Barabasin mititi payim. Kamata Jisasin yivutatamam, vamu. ²¹ Kamata, sihinda gavamandu aru miku hama nurinǵ kitihuta ambami, Nari kru arikimbat nińindu nininǵ ndaya yambirim tihimitam vata pikirira, vami. Kamavahi krunavundi sihanańga ambamu, Barabas, vamu. ²² Kamavahu Pailat nurinǵ nimavamba kitihumi, Ara Jisas, Got krunavundinǵ anga mińimandi vata yihiramami vamba ambandu nimań yanirim pamatitirim pikirira, vami. Kamavahi sihanańga ambamu, Ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²³ Kamavahu Pailat nurinǵ kitihumi, Mumirim, nu ñamba vana pamatavu andindi, vami. Hara krunavundi pativat pihuravimbihurav ambamu, Nuń ahuandiñi yivuwirimbu, vamu. ²⁴ Kamatihu Pailat ńgata, yandi kuyu mańindarimandiyu, nanğa sańga aru yivurahimandi, vamba indarimi. Harim kuku nikiri mińata krunavundindu tamingañi nuñandi kuma ha ñimburimi. Kamata ambami, Kru nima kwimiti ndahara yi pimi mańgaviriman. Kańandihin narińandi vana, vami. ²⁵ Kamavahi krunavundi sihanańga kimbi nimavamu, Pimi kandini arinǵ nanğa arinǵandi ñinjisimijira kiyim, vamu. ²⁶ Kamavahu Pailat Barabasin tihimitahi nurinǵirim umi. Kamata sańganzara hańinǵ ambahi Jisasin pińgirawisimu. Kamata kita Jisasin ahuandiñi yivuwirimbimandiyu vata, sańganzarandu kumańi tamami.

*Sańganzara Jisasin ambasavamu
(Mak 15.16-20 nanğa, Jon 19.2-3)*

²⁷ Kamata gavamandu aru miku hama nuñandi sańganzara hańinǵ ambahi, Jisasin timbuta Rom gavamandu taviyi indihumu. Kamatihu sańganzara sihanańga pata nuñandi kipumikayi tihirumu. ²⁸ Kamata nuñandi mikwiri hańandihin siharumu. Siharata nuń mikwiri ñangwi aru miku ndu mańa ńandi tamaramamu. ²⁹ Kamata siki punzimbunzi

nanğa hañandihin miñjata, aru miku ndu miranğupihupi maña musa miñjata nuñandi miku hañi tamamu. Kamata nuñandi kuma kandi samba hambu kuki timi mu miñandihuramamu. Kamata nuñirim tanda mikwimikwitindi nimavamba ambasuvamu, Avingivi Juda hatindu aru miku, vamu.* ³⁰ Kamatindi nuñ simiruhavimu. Kamata kuki timi miñandihuramamu ha miñjata, nuñandi miku hañi yivumu. ³¹ Nuñ ambasuvasuva vana andita mituta, mikwiri tamaramamu hañandihin siharata nuñandi mikwiri hañandihin tamaramamu. Kamata nuñ ahuandiñi yivuwirimbirim timbuta umu.

Jisasın ahuandiñi yivuwirimbumu

(Mak 15.21-32 nanğa, Luk 23.26-43 nanğa, Jon 19.17-27)

³² Kamata uta, sanğanzara hañiniñ pihu aru Sairinindu, kru Saimoniñ ngamu. Kamata andihu Jisasindu ahuandi ha kavumi. ³³ Kamata uta upi Golgota yivurahamu. Ñimbi Golgotandu kuyu sapa ha, miku muñgiyindu punzindu upi varasimu. ³⁴ Kamata upi kandihañi, Jisasın kañinda miñğuramam vata, wain kuku hañandihin akingim nanğa tarayıwarata kuvirimandi vata, ngumu. Kamatihu kuvirimindihi akindihi mañğuvirami. ³⁵ Jisasın ahuandiñi yivuwirimbuta mituta, sanğanzara hañiniñ nuñandi mikwiri hañiniñ nurıñambi tamarahata miñimiñindan vata, atava imbiramu. ³⁶ Kamata kandi upi hañu minzita nuñ karatamamu. ³⁷ Kamata ahu parapara siñga kirivi ñandi pitita, nuñ kuyu ngatiñğirumu ha yihimbivirata nuñandi miku tarayawi hambu tamamu. Nimata kuyu yihimbiviramu. Kru nima Jisas, Juda hatindu aru miku. ³⁸ Jisas kiyimi tıvi hañi, kru arikimbat sanğa kurıhahuriha nanğa kipa nanğa hañiniñ ndahara ahuandiñi yivuwirimbuta tararamamu. Muhamañ, kandi sambavu tararamata, muhamañ kakayi sambavu tararamamu. ³⁹⁻⁴⁰ Kamatihu, krunavundi uhuañindindi ambasuvanzuva, miku tiwahandiwaña nimavamu. Na Gotiñ kirañınguhu tavi hañandihin yivukuvimbirata, arikikwiri hiviyi taya tararamama miñga. Harim nambi ngurama. Kandisekwisikwi na Gotindu Ñiñitingata ahuandi ha mitata miñga, vamu. ⁴¹ Gotiñ kirañınguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ nanğa tıkatika kuyundu mirimba nanğa hañiniñ nanğa Israel hatindu aru miku hañiniñ ndahara siwimañanzihı andıñdi ambasuvamu. ⁴² Nimavamba ambamu, Nu kru muñiniñ nguramandi. Hara nuñambi mañğurami. Nu Israel hatindu aru miku. Harim ahuandi ni mitata miñgiti ngatanda niñambirim indarimañğarimindan. ⁴³ Nu Gotirim indarimañğarata ambandi, Yi Gotindu Ñiñi, vamba ambandi. Harim Got nuñirim mavindamata ngata, nuñ tihu nguramirimandi, vamu. ⁴⁴ Kru arikimbat sanğa kurıhahuriha nanğa kipa nanğa hañiniñ, Jisasindu tıvi hañi ahuandiñi yivuwirimbumu hañiniñ ndahara, Jisasın ambasuvamu.

Jisas kimumi

(Mak 15.33-41 nanğa, Luk 23.44-49 nanğa, Jon 19.28-30)

* **27:29** Sanğanzara hañiniñ Jisasın imbiraramata aru miku hamañ kanzi miñayahuramañandimu. Kandihamata hiriviyi aru miku hañiniñ mikwiri kandihamata hañiniñ tamarasimu. Mikwiri ñanğwi nanğa miranğupihupi kandiha aru miku ndu. Aru miku ndu minziminzimakayi minzita, kuki timi minzataya miñahandarasimu. **27:30** Ais 50.6 nanğa, Mt 26.67 **27:31** Ais 53.7 **27:34** Sng 69.21 nanğa, Mt 27.48 **27:35** Sng 22.18 **27:38** Ais 53.12 **27:39-40** Sng 22.7 nanğa, 109.25 nanğa, Mt 26.61 nanğa, Jo 2.19 **27:43** Sng 22.8

45 Ina miriyi kiyihi, p̄rivisa sihananga kivim̄ngwi taringumi. Kamatihi taya uta ina m̄nguta sangindangumi. 46 Kamata ina m̄nguta sangindangumi hiriviyi, Jisas pati avangarata ambami, Eli Eli lema sabaktani, vami. Kandi kuyu nīndu kuyu sapa ha nimata. Yandi Got, yandi Got, mumirim yan mitana. 47 Kamavahi kru movira arīni tanguramata kiyimu han̄inī indarita ambamu. Kru nima Elaijan urarami, vamu. 48 Kamavahi sariwayin̄andi nurīn̄andi movati hama tivita uta spans visa m̄njata wain kuku ahivi hāni tamami. Kamatihi wain yavurahi kuki timi muyi simahata, Jisasirim kuvirimandi vata, ngumi. 49 Kamatihi movira ambamu, Mitina ngim̄ngusa. Elaija pata nūn nguramirimandi vaha, vamu. 50 Kamata Jisas sihinda pati avangarata kimumi. 51 Kamatihi kandihirivi hān̄indaya mikwiri aru, Gotin̄ kiraf̄inguhu taviyi inanandita kirasimi han̄andihin, kimba hambu kita sihirata m̄nguta angam̄nga hambu yivurahami. Kamata arikin̄zinga yivurahami. Kamatihi piri ni namanama tihi, timba aruru han̄inī pihumbiramu. 52 Kamatihi krunzava han̄inī pirihumi. Kamatihi Gotindu krunavundi movira kuha kimumu han̄inī kandihandiwimi yahamiramu. 53 Yahamirata kiyihuhu, Jisas anga yahamirata mituhi, Gotindu pihu aru Jerusalem indihumu. Kamatihi krunavundi samb̄i nurīn̄ ngamu. 54 Sanganzarandu arumiku hama nanga, sanganzara Jisasin̄ karatamata kiyimu han̄inī, ngahu p̄rimama payihi muhim̄muhim vana yivurahahi ngata pin̄isanarandumu. Kamata nimavamu, Kandisikwisikwi, kru nima Gotindu Nīji, vamu. 55 Navundi Galilindu samb̄i Jisas nanga kindanginda nūn nguramandu han̄inī ndahara kiyimu. Navundi kandihan̄inīn̄ kutañimari tanguramata tihiraramamu. 56 Navundi kandi n̄ingi hān̄indu muhambi, Maria pihu aru Makdalandu n̄ambi. Muhan̄ambi, Maria Jems nanga Josep nījum. Ara muhan̄ambi, Sebedindu n̄in̄i arikimbat nījum.

*Jisasindu pati ha timba humbañi tamamu
(Mak 15.42-47 nanga, Luk 23.50-55 nanga, Jon 19.38-42)*

57 Kamata kivitti kivitirim andihitih̄i, kru timbahirisindu ariku m̄nga pihu aru Arimateandu m̄nga, nūnandi n̄imbi Josep, kandihama payimi. Josep kandihama ndahara Jisasindu simbirasara movati m̄nga. 58 Nu Pailat kiyimiyi, kitiwitin aria vit̄ngata Jisasindu pati ha m̄n̄iman vata, payimi. Kamatihi Pailat ambahi, sanganzara han̄inīn̄ pati ha m̄njata Josepin̄ ngumu. 59 Kamatihi Josep m̄njata pati ha mikwiri n̄anjira suñiya taparami. 60-61 Kamata Josep, Jisasindu pati ha m̄njata uta sava humba nūnandi kihiyi tamami. Sava humba kandiha ambahi kru timbayi kuhanda musa m̄njahu saj kindi. Kamatihihi Maria pihu aru Makdalandu han̄ambi nanga, Maria muhan̄ambi ndahara arīni minzita tihiraramamu. Kamatihuhu Josep timba mūngi aru mūnandi tihuyaparahi payihi, kumba mika ha yivuvihita umi.

Sanganzara Jisasindu sava karatamamu

62 Avirikimuhimu Hiviyirim muhim̄muhim siwitamatama hivi ha sirivami. Kamatihi amut Avirikimuhimu Hivi hañi Gotin̄ kiraf̄inguhu han̄inīn̄indu aru miku han̄inīn̄, nanga Farisi han̄inīn̄ uta Pailatin̄ ngamu. 63 Kamata nūn ambamu, Aru m̄nga, ara kru kuyusihiri nanga hama

27:46 Sng 22.1 nanga, Hi 5.7 27:48 Sng 69.21 27:51 Kis 26.31-33 nanga, 2 Sto 3.14 nanga, Mk 15.38 nanga, Lu 23.45 nanga, Hi 6.19 nanga, 10.19-20 27:55 Lu 8.2-3 27:56 Mt 20.20 27:58 Lo 21.22-23 27:60-61 Ais 53.9 27:63 Mt 12.40 nanga, 16.21 nanga, 17.23 nanga, 20.19 nanga, Mk 8.31 nanga, 9.31 nanga, 10.33-34 nanga, Lu 9.22 nanga, 18.31-33 nanga, Jo 2.19-21

kiññiñgiñi kuyu mu ambamirim indarimitariñ. Ambami, Yi arikiñgivi kita, kwiri hañi anña yahamiriman, vamba ambami. ⁶⁴ Kamataharim ambina kumba miika hañandihin yihiñamangaritu arikikwiri hivi kiyim. Nuñandi simbirasara hañiniñ pata nuñandi pati hañandihin kipa miñata uta krunavundiñ ambirimandiyu. Sava humba ha mitata anña yahamiri vamba ambirimandiyu. Kamatu nurinñandi kuyusihiringuyu kibi hañandihin, nuñandi kuyusihiringuyu kuha ambami hañandihin tarativirimandi, vamu. ⁶⁵ Kamavahu Pailat nurinñ ambami, Sanğanzarañ timbututa ambitira sava hañi karatamata kiyimu. Nari uta nariñandi indarimitiyi muhimimuhim vana andita sava hañindu kumba miika ha yihivihimangaramara, vami. ⁶⁶ Kamavahi uta sava hañindu kumba miika ha yihivihimangaramu. Kamata timba himba hañi kunggi yivuta tamata, sanğanzarañ tamahu sava ha karatamamu.

28

Jisas anña yahamirami

(Mak 16.1-10 nanğa, Luk 24.1-10 nanğa, Jon 20.1-18)

¹ Avirikimuhimu Hivi ha umi. Kamatihi kimanggima hivi hañi paka pihirihihi, Maria pihu aru Makdalandu hañambi nanğa Maria muhañambi, Jisasindu sava ha ngimindan vata, payimu. ² Kamatihuhu Aru nimandu kutikara Gotindu pihuyi kita miñgami. Kamatihi pirimama aru sikwi payimi. Kamata kutikara hama timba muñgi kumba miika yivuvihimi hañandihin tihuyaparahi tivimbu umi. Kamata kandi himba hañi minzita kiyimi. ³ Kutikara hamandu kipumika ha ñima miñaparahi siñandi maña siñandimañandimi. Kamatihi nuñandi mikwiri hañandihin ndahara ihumukiri maña kiyimi. ⁴ Kamatihi sanğanzara hañiniñ niñambirim piñitihi, nanangarata, kimuhimu niñinñ maña yivurahamu. ⁵ Kamatihi Aru nimandu kutikara hama yahata navundi arikimbatirim nimavami, Piñimandumara. Yi nariñ ngin, nari Jisas kru ahuandiñi yivuwirimbusimu hamañ ngirim para. ⁶ Nu niñi mangiyi. Nuñambi kuha ambami maña yahamiri. Nari arikimbat pata upi karihasimi niñandihin ngamara. ⁷ Kamataharim nari arikimbat anña uhavuta nuñandi simbirasara hañiniñ nimavamba ambamara, Nu sava humba ha mitata anña yahamiri. Indarimara, nuwisa kasiramata Galilivu uyi, harim nuñ kandihambu ngimandira, vamba ambamara. Yi kuyu kandini nariñ ambavaririm pan, vami. ⁸ Navundi arikimbat piñisanğarandimu, hara kinziñzitiñmangaramu. Kamata sariwayinñandi sava ha mitata tivaramata Jisasindu simbirasara hañiniñ ambavaririm umu. ⁹ Kamatihi Jisas arikimbatinñ kindiñi ngata nimavami, Kivisihu vami. Kamatihi arikimbat nu kiyimi arihañi uta, nuñandi tandanzambiri hañi miñahandata nuñandi ñimbi tihuyahamu. ¹⁰ Kamatihi Jisas arikimbatinñ nimavami, Piñimandumara. Nari arikimbat uta ambitira yaranava Galilivura umu. Yanğ kandambu ngimandiyu, vami.

Sanğanzarandu kuyu

¹¹ Navundi arikimbat uhuhu, sanğanzara Jisasindu sava karatamata kiyimu hañindu muvira pihu aru hañi indihumu. Kamata Gotinñ kirañinguhu hañiniñindu aru miku hañiniñ muhimimuhim vana yivurahamirim ambavaramu. ¹²⁻¹³ Kamatihi Gotinñ kirañinguhu

27:65 Dan 6.17   **27:66** Dan 6.17   * **28:1** Kimanggima hivi ha Sande taya.   **28:3** Dan 10.6
 nanğa, Mt 17.2 nanğa, Si 1.10   **28:6** Mt 12.40 nanğa, 16.21   **28:7** Mt 26.32   **28:10** Hi 2.11
28:12-13 Mt 27.64

hanjiniṅindu aru miku hanjiniṅ nanḡa Israel hatindu aru miku hanjiniṅ tihiruta, kuyu mu simahamu. Kamata sanḡanzara hanjiniṅ timbahiris sambi ṅguta, ambamu, Uta nimavamba ambamara, Kiviyi karihahariṅgarin, nuṅandi simbirasara hanjiniṅ pata nuṅandi pati ha kipa miṅayu, vamba ambamara. ¹⁴ Kamatira gavamandu aru hama kuyu kaniṅandihin indarita nariṅ yivutatamirimitingata, arara nu nanḡa kuyu miṅasirivim. Kamatiriṅ nari kuyu mangavirimandira, vamu. ¹⁵ Kamavahu sanḡanzara hanjiniṅ timbahiris hanjandihin miṅata, aru miku hanjiniṅ ambaramamu maṅamaṅa andimu. Kamatihu kuyu kaniṅandihin Juda hati indarita mitumu. Juda hati kuyu kaniṅandihirim ambavararasimu. Patavata tihu ndahara kuyu siwimaṅa ndaya ambavarandu.

*Jisas nuṅandi simbirasaraṅ simbira miṅimandiyurim ambami
(Mak 16.14-18 nanḡa, Luk 24.36-49 nanḡa, Jon 20.19-23)*

¹⁶ Kamata 11 simbirasara hanjiniṅ Galilirim umu. Uta Jisas apu ambami haṅi yivurahamu. ¹⁷ Kamata Jisasin ṅgata, nuṅandi ṅimbi tihuyahamu. Hara simbirasara muvirandu indarimit ariḡita kiyimi. ¹⁸ Kamatihu Jisas arihaṅi pata nuriṅ nimavami, Got nuṅandi pihuyindu nanḡa piri niṅindu muhimimuhim karatamatarim yan ṅimbi ṅgumi. ¹⁹ Kamataharim uta krunavundi sihananḡa piriṅisa muvundumuvundu anditira yandi simbirasara yivurahamu. Kamatindi, Yavandu ṅimbiyi, nanḡa nuṅandi Niṅindu ṅimbiyi, nanḡa nuṅandi Maviṅiṅindu ṅimbiyi kukuyi miṅanḡirumara. ²⁰ Kamata yi nariṅ kuyu ṅgumin hanjiniṅ sihananḡa nuriṅ ambaramamara. Kamatira kuyu kandihanjiniṅindaya miṅahandamu. Indarimara. Yi imutamut nari nanḡa kindin. Ututa piri niṅandihin nanḡa muhimimuhim siṅgundirimandi.